

Sztrátya Domokos, a paraszt és írástudó. Életútja a villanyossá válás előtt

A négy év alatt hetente-kéthetente történő látogatások, a rögzített beszélgetések szolgáltatják a bemutatáshoz a forrást számomra. Bőven volt amiből válogatnom. A szerepemet az életút bemutatásában leginkább a megfelelő szövegrészek válogatására, a sorrend kialakítására korlátoztam. Úgy is írhatnám: ami olvasható, az Sztrátya Domokos életútja, ahogy ő maga elmondja, kommentálja, vagyis ahogy ez az életút a beszélgetések általam kialakított helyzeteiben megformálódik. Ez a nyersanyag, és a szerkesztés a szövegrészek sorrendjének kialakításán túl leginkább az ismétlések kiküszöbölésére, az elkalandozások kiiktatására korlátozódott. Ahol arra lehetőség volt, felhasználtam a rendelkezésre álló írott anyagot is Domi bácsi rám hagyott iratai közül.

Családja, kisgyerekkora (1931–1944)

Sztrátya Domokos apja, Sztrátya Péter (sz. 1882) fiatalon részt vett az első világháborúban: *'18-ban szereltek le, '918-ban, azután nősült, alapított családot.* Felesége Demjén Mária (sz. 1892), hét gyermekük született, öt érte meg a felnőttkort. *Édesapámnak valamennyi elemi iskolája volt csak. Nem ment el gimnáziumba, közönséges parasztember volt, de szép írása volt, jó írása.* A megjegyzés elsősorban nem az írás megformáltságára, hanem az írásbeliség, azaz az írás-számolás használatának minőségére vonatkozik: mindazt, amit egy gazdaember a 20. század közepén, egy gazdálkodó faluban el tudott érni, meg tudott oldani az írás használatával, arra képes volt Sztrátya Péter. Domokos testvérek közül a legnagyobbik Erzsébet 1921-ben született, 1940-ben, *a magyarok bejövetele után nem sokkal* ment férjhez, de nagyon korán, 1943-ban meghalt. Második testvére, Péter 1924-ben született, *kicsit olyan gyenge, szellemileg fogyatékos* volt, egész életében otthon gazdálkodott, és akárcsak Domokos, ő sem alapított családot, az édesanyja majd Domokos gyámolítására szorult – nőtlenként, egyedülállóként Domokossal együtt éltek, együtt öregedtek meg. Irma 1926-ban született, Dászkel Jánoshoz ment férjhez 1948-ban, Jobbágyfalván élt élete végéig gazdálkodóként és kollektivistaként, három gyereke született, ezek közül a legkisebb, Dászkel László az, akinek a Nyárádszeredában élő családja haláláig Domi bácsi gondozását vállalta. József 1928-ban született, ő is Jobbágyfalván élt gazdálkodóként majd kollektivistaként. A legkisebb gyerek, Domokos 1931-ben született. A korosztályából a faluban ma már csak ő és néhány asszony él – az elmúló generáció, elmúló világ utolsó tanúiként: *11-en születtünk fiúk a faluban. 11-en. S csak egye-*

dül vagyok. Idáig voltunk ketten, s annyira fájlalom, hogy nem vagyok képes elindulni a templomba, mikor megyek is vasárnap, mert be kell nézzek a kapukon, s elfordulok, mindenfelől üres házakat látok. Ott pedig bánatot látok, ott azt se tudom, merre nézzek, mikor megyek. Nincs mit csinálni.

A családi birtok, amelyen gazdálkodtak, közepes nagyságúnak mondható: volt olyan 8-9 hektár, ilyesmi volt szántóterület. S akkor volt 3 párcella, kicsi párcella szőlő, volt vagy 5 és fél hold erdő. Úgyhogy jó kicsi hely, parasztgazdaság volt. Egy állati fogattal meg tudták dolgozni, a család elég erős volt ahhoz. Minderről írott dokumentumot Domi bácsi nem tudott mutatni.

Az édesapjáról így beszél:

Tiszta szép írása volt, jó írása volt s számolni jól tudott, az írásának a nyoma megvan. Itt bent van egy régi szekrény, ahol születtek a gyermekek... '21-be született a leánytestvérem a legnagyobbik, a szekrényajtóra belül van írva, hogy Ilona született 1921. nem tudom melyik hónap hányadikán, akkor Péter született, Jóska született s még az én nevem is ott van, s olyan helyre írták fel, hogy ne felejtsek el, ne kallódjon el, s nem tudom mi, egy szekrényajtónak a belsejébe... A kalendárium az, azt nagyon sokra becsülték mind, de mindig a paptól vették az egyházi kalendáriumot ilyen könyvnapárt s aztán abba egész évi olvasnivalót megtalált egy falusi gazda. Jegyzetet is abba mind a helye, hány kiló sajtot mikor kaptak a majortól vagy mikor fedeztették s szökötték a marhákat s mennyi idő telt el s mikor született a borjú s az a bika s nem tudom, ilyesmiket fel szoktak benne jegyezni. Aztán legtöbbször a gerendában dugták fel azokat a papírokat, mert ott nem bántotta senki, semmi, mert gyerekek voltunk s hát s szűkebb volt a lakás is s minden, most ahogy vagyunk, s nem tudom mi. Így, azért édesapám járatott újságot, s aztán figyelte, hogy mi iskolások voltunk gyermekekül, hogy tanulunk, s mit csinálunk, mikor téli időbe vacsora lezajlott hát legalábbis olyan hat óra körül meg volt a vacsora mindig, s na, az volt a jelszó, „egyszer egy csak egy, kétszer egy csak kettő”, bármit mondtál, hát ez a szorzótáblának az eleje, tehát a szorzótáblát s az ábécét azt akarta s feltétlenül követelte, hogy tudjuk. Aztán mindegyik tudta is minden számolást, amit nem tudtunk valamit kiszámolni, megnézte s minden s aztán útbagazított s a úgy szerette látni s tudta is, hogy hogy kell. Mikor készítettem a... készítettek, hogy menjek Vásárhelyre az iskolába előző tavaszon is, vagy őszön fogok menni, hát negyedikes voltam vetettük a krumplit ott kint cserébe volt egy négy hold helyes rész, kapával csinálták a vermeket, ahová vetik a krumplit. S na, azt mondja, „75 verem van, egy sorban – nem tudom hány sor volt s még egy csonka – számold ki, hány tő van, kollégista vagy számold ki”, tehát így ilyen gyakorlatilag bevezetett a számolásokba s affélékbe.

Arra a kérdésre, hogy édesapja tanult-e valamilyen mesterséget, így válaszolt:

Mesterséget nem, házilag a gazdaságba, ami szükséges volt szerszámat, ilyesmit szekérhez járomhoz, mert marhákkal dolgoztunk, affélet azt ő megcsinálta, volt fa, mert fából faragta s ilyen-olyan szerszámja s mindenféle fűrója s minden, s azt megcsinálta úgy hogy... mondjuk kereket azt nem csinált, vagy szekérnek tengelyt azt a szomszéd bácsival, akinek ahhoz való szerszámja volt, azzal csináltatta, de egyebet, egy rúd eltörött vagy egy ez az, szerszámnyeleket holmit arról ő gondoskodott mindig, úgyhogy... Mindenestre önmagukat, amivel csak lehetett kiszolgálták a gazdaságukat, hogy ne kelljen, költeni s nem tudom mi, kiszolgálták a kicsi gazdaságukat.

A családi munkamegosztás szerint a gyerekek mindennapjaival inkább az anya törődött, aki szintén írástudó volt:

Édesanyám írta nekem levelet, mert nehéz volt a közlekedés, Vásárhelyt voltam az iskolába, én is küldtem haza leveleket, mikor szükség volt, s írt vissza édesanyám is. [...] Írt levelet, s olvasta az újságot, s imakönyve volt s minden, úgyhogy írástudók voltak s számtant így tudtak számolni, kalkulálni, ami szükség volt a családnak s a gazdaságnak a menetéhez, azokat nem kellett mástól megkérdezni semmit, hanem inkább hozza tudtak szólni sokszor sok mindenhez.

Édesanyja foglalkozott a vallásba való belenevelésével is:

Voltak imakönyveink s a félék, s hát még most is megvannak, ha rongyoson is olyan imakönyvek, hogy... [De ki tanította magát imádkozni, az édesanyja?] Hát édesanyám s a nagyobb testvérek, a nagyobb testvéreket ott megtanították s azok, hogy úzték-fúzték a tudományokat, hát én is mellettük, mint az a kicsi kutya, hogy bejön, hát mellettük megtanultam azt is, mindent, úgyhogy... S akkor nem volt óvoda, s aféle, de mikor olyan korúak voltunk, hogy iskoláskor előtti esztendőbe, még kettőbe is a nagyobb testvérel elmentünk az iskolába, és mellettük szabad volt üldögelni, csak ügyelni kell, megfenyegettek, persze ügyeltünk s aztán hallottuk, hogy mit tanulnak, s mit tanulnak, s a tanító úr mit beszél s a plébános úr mit, s hogy tanítsa őket. S már ott a vallásból az ilyen kicsiket, a pap ezeket is tanította, de ezeknek csak két kérdés volt a tananyag, az volt az első, hogy „Hány Isten van?“, a második az, hogy „Miért vagyunk ezen a világon?“. S megtanította a válaszra is s azt kellett tudjuk, hogy „csak egy Isten van s az egy Istenbe három személy Atya, Fiú és Szentlélek“, egy Isten van. Akkor „Miért vagyunk ezen a világon?“, „azért hogy Istent megismerjük, s szeressük, neki szolgáljunk, s egykor hozzá jussunk, vagyis üdvözüljünk“, ez volt a válasz, aztán ezt, míg kicsik voltunk megtanultuk, s örvendtünk, hogy né, mi mit tudunk már, s mit tanultunk már s nem tudom mi, aztán később jöttek a többi tananyagok. Aztán a papnak volt olyan képanyaga ezekről az ószövetség-

gi történeésekről, történelemről, mindenről, hogy mint a kártya, úgy voltak összerakva s adott egy képet a gyermeknek, s na, nézd meg, hogy mit ábrázol ez a kép, s akkor mondja, hogy ez a tékozló fiú, s na, meséld el a tékozló fiúnak a történetét. A másik pedig megint a kenyérszaporítás vagy tudom is én, Jézus születését vagy efélék s aztán így megtanultunk a félét is, amit... amire sok felé nem tanították a gyermekeket. [Kisgyerek korától reggel, este, vasárnap tehát, mindig imádkozott?] Igen, mindig imádkoztunk, s még ma is csinálom, ma is megteszem, van, úgy hogy belealszom, s nem tudom mi, de valahol megnyugtat. Hát sokat nem tudtam aludni s nem tudok aludni, de ugyebár katolikusok vagyunk s úgy tanultuk, hogy kereszttvetéssel kezdjük az imát, mikor lefekszek, keresztet vetek, már egy nagyot ásítok, utána már jelentkezik az álmoság, az álmosodás, s nem tudom mi, valahol... valahol vagy valami lélektani hatása vagy tudom is én mi...

Szüleiről nyújtott értékelését nem elfogultnak, hanem meggondoltak, elfogadhatónak tartom, hiszen Domi bácsi sokszor beszélt a szomszédokról, rokonokról is, és a szüleiről rajzolt képet ebbe a környezetbe, a gazdálkodó falu társadalmi kereteibe beillesztve kell értékelni.

Korán kiderül, hogy igen fogékony, jóeszű gyermek: *A nagyobb testvérektől tudtam írni-olvasni. Azokban az években még arra is emlékeztem, mikor elolvastam 1937, a naptáron, mikor hozták a naptárt újévkor, a 1937-et ki tudtam olvasni. Az első osztályt 1938-ban kezdte, a helyi román tanító nyomására a román állami iskolában: az első osztályt én is a román iskolában jártam, mert édesapám Kolozsvárra volt a hadbíróóság elé azért, hogy nem akart oda íratni, hanem ide a katolikus iskolába, s oda volt víve, s aztán mégis oda kellett írasson, s az elsőt ott jártam a román iskolában.*

Egy év után azonban apja mégis átiratta őt a katolikus elemi iskolába, tehát 1939–1940-ben itt volt másodikos, majd a bécsi döntés után itt járta a harmadik és negyedik osztályt is. Igen szeretett a felnőttek között lenni: az apa kortársainak, szomszédoknak, rokonoknak, falusiaknak a véleményeit, paraszti szemléletét és értékeit hamar megismerte, magáévá tette: *S aztán sokat beszélgettek itt a kortársaimal az ő fogságukról, háborúról, mindenről s azt a politikát valahogy olyan jó kívánatosá tették, nem tudom, hogy fejezzem ki. Nagyon szeretem tudni a dolgokat.* Politikát és politizálást: ebben a kontextusban a világ folyásáról és a hatalom helyi és távolabbi képviselőinek viselkedéséről a helyi társadalomban kialakított és folyton alakuló, morálisan megalapozott véleményeket, és a véleményeket megosztó, alakító beszélgetéseket. Ennek eredményeképpen alakult ki már korán „a dolgoknak és társadalmi helyeknek a tudása”, amely kulturális-morális illeszkedésként, belenevelődésként is értelmezhető: ki kicsoda, mi micsoda, milyen világkép, milyen erkölcs és milyen értelmezések lehetségesek és érvényesek abban a közösségben, amelynek kisgyerek, majd felnőttkorában tagja. A Sztrátya család legkisebb gyermeke miközben már gimnazista és szorgalmasan tanulja a leckéit, mindvégig egy gazdálkodó és vallásos, katolikus parasztközösség tagjaként tekint önmagára és szellemi elfoglalt-

ságaira. Ez élete végéig meghatározza, pályáján, az anyagi lehetőségek kibontakozásában korlátozza, „vesztessé” teszi – vagy ha arra gondolunk, hogy választásait megkönnyíti, akkor: szabaddá, erkölcsös, „kiemelkedő személlyé” teszi.

Nagyon, nagyon sokat ministráltam a pap mellett, sőt, ahogy iskolás lettem, állandóan ott voltam a papnak a kiszolgálására. Otthon éreztük magunkat s valahol, valahol a szellemi világon végig megy az ember, annak a nyomaként abba a helyzetbe kerültünk később az anyagi világ keretébe, hogy megtanultuk az adott szónak az értékét, s amit tanítottak elfogadtuk, azután akartunk igazodni s nem mertünk az ellen cselekedni, eljárni. Az miatt sokszor elbeszélgettük, itt a szomszédomban volt egy öreg, hogy emiatt vagyunk hátrányos helyzetben, azt mondja, s vesztesek vagyunk amiatt. Felkínálták, hogy gyere, lesz ez is az is, csak állj be a pártba. Azt mondtam, amíg élek, soha nem állok be, mert ott az volt az első, hogy meg kell tagadni, hogy esküt kell tenni, ezt nem tudtam elfogadni s ez miatt háromszor kellett meneküljek a munkahelyemről, negyedikszor úgy jöttem el, hogy nem szóltam senkinek. Én szakadtam el, aztán többet nem kínoztak. Úgyhogy abban az iskolákban, egyházakban, de akkor három helyről egy irányba nevelték a gyermekeket, a család az iskola s az egyház ugyanarra nevelte a gyermekeket s arra tanította a katolikus, mint az unitárius vagy a református, s mindenki a maga során olyan kiemelkedő személynek nézte magát. Ezekért sokszor hátrányban voltunk s ugyebár minket olyan vaskosan megtanított az a Pálffy János.

Pálffy János: az a katolikus pap, aki 1918-tól 1958-ig volt a jobbágyfalvi katolikus hívek lelki és szellemi vezetője – és azért csak ennyit, mert Márton Áron híveként és a kommunista rendszer nyílt ellenségeként 1958 novemberében a Szekuritáté marosvásárhelyi börtönében mártírhalált halt. Sztrátya Péter, Domokos édesapja amikor az első világháború végén a frontról hazatér, az ő híve és segítője lesz, és fel se merül, hogy családjának tagjai is másképp vélekedjenek, viselkedjenek, ezt a választást megtagadják.

A front átvonulása előtti napokban a család sorsát megfordító tragédia történt: édesapját 1944. szeptember 18-án, a saját házuk előtt egy becsapódó gránát 8 társával együtt megölte, jobban mondva a többiek azonnal meghaltak, és ő halálosan megsebesült. Amikor kikísér beszélgetéseink után és a kapuban búcsúzkodunk, ritkán mulasztja el, hogy ne emlékezzen, hogy ne mutassa a kaputesten a becsapódó gránát szilánkjának ma is látható nyomát. Sztrátya Domokos hosszan, részletezve beszél arról, hogy történt a halált és sebeket osztó, véletlen szerencsétlenség:

Mikor itthon meglőtték, ágyba került s nem volt ki gondozza, mert németek, magyarok ki voltak vonulva, az oroszok nem voltak beérkezve, légtüres tér volt. Hát azt mondja „bár jönnének az oroszok, hogy beszéljek velük már, bár jönnénk már be, hogy kötözzenek be”, hogy kötözzék be, hát a karja le

volt szakadva, a jobb karja, itt a békáján felül, úgy le volt szakadva, egy szilánk úgy levágta, hogy egy ilyen bőrszilinka tartotta, azon fityegett a karja, mint az ujjam egy ilyen bőrszilinka. Aztán a bal vállán, itt valahol bement, ahogy mondják, s a háta közepén egy másik nagy szilánk olyan hogy a vér alul-felül bugyogott s nem tudom, aztán aprószilánkot vagy mit kapott, de nem is tudtam, mert úgy meg voltunk ijedve, hogy gyermekül bújtam el mindenhova, hogy jaj, istenem vajon mi lesz, mi lesz, s nem tudom mi. Aztán voltak ilyen öregebb emberek itt az Alszezen, akik megtudták, hogy mi lett, megmozdultak, hogy itt akkora nagy robbanás, lövés volt s aztán eljöttek s az ágyból kivitték lepedőstől mindenestől a szénacsűr mellé, mert onnan jöttek a lövések, a németek, észak-nyugatról, s oda a nagy teli szénacsűr mellé s a nagy szakasz búza mellé, hogy nehogy érje lövés. S ott törülköző kendőkkel s ingeket téptek össze, édesanyám szedte össze s azzal csavarták be ott a sebeit s mindent, de nem volt egy gyógyszer amivel... vagy elkötni, nem is tudom, el tudták volna-e kötni vagy nem, annyira itt fejül volt leszakadva a karja, orvosok esetleg. [...] Egy pénteken, délután úgy egy óra körül történt, s itt feküdt az ágyba s szombaton s vasárnap, s vasárnapról hétfőre virradó éjjel meghalt, ő volt a kilencedik halottja annak az egy bombának, a kilencedik hallottja. Nyolcan itt a kapuban, még a kapunak a nyíló részén megvan egy kicsi lyuk, ahol egy szilánk átjött, egy szomszéd bácsi ott álldogált az eresz alatt, úgy háttal neki a kapunak, s annak is egy akkorácska szilánk lehetett, a békáján ment keresztül, hogy mintha így a kicsi ujjamat átdugták volna, olyan seb volt elől-hátul, de csontot nem ért, s aztán azt csak annyi érte. De nyolcan ott szörnyethaltak, egy asszony is volt köztük, egy öregebb asszony, özvegyasszony, aki megállt, hallgatózott, hogy mit beszélgetnek a férfiak s hova menjünk, mit csináljunk, mert kezdődik a háború, kezdődtek a lövések s minden, azért gyülekezetek, tanácskoztak s aztán ott telibe kapta őket. Aztán édesapám meghalt, a többit betettük az eperfa alá, a hozzátartozok ide-oda behozták, vagy a szomszédba a mi házunk mögé, akkor a kerítés mellé, másikat hazavitték az utcából s itt szembe ezek, de mind ilyen első háborút viselt emberek voltak, nagy része, Fazakas Ferenc, Dászkél Dénes, Csizmadia János, édesapám, s ez a szomszéd bácsi s minden, ezek mind ilyen háborút viselt emberek voltak. S édesapámnak a sógora ott kint lakott a főúton Fazakas Misiéknek, Sanyiéknek a nagyapjuk volt, s nem tudom mi, az is idejött s itt vitte el az útja, s megállt s beszélgettek, s itt lelte halálát. [S ezeknek a neve ott van mind a világháborús hősök emlékkövén?] Mind ott van, a polgári halottak írja ott alól, s azok között vannak, mind a kilenc. Egy gyermek is volt, velem egyidős 13 éves gyermek is köztük, s az is ott meghalt, itt a második szomszédba, állítólag szolgált... marhákat hajtotta a mezőre legelni, azért volt megfogadva, s így eljárt a marhák előtt, mikor dolgoztak, s ilyen kiségitő, mert két kicsi leányka volt a háznál s aztán gazdaság volt, hát kellett egy olyan fiúcska, aki ott jött-ment, s az is ott megállt hallgatózni, s ott szörnyethalt. A testvérem 16

Sztrátya Domokos, a paraszt és írástudó. Életútja a villanyosság válás előtt

éves volt, amelyik itt bent lakott az utcában, édestestvérem, hát az nagyobb volt, mint én három évvel, a kerítésen belül volt egy csutak, gyermekek voltunk, hát hétköznap nem volt szabad flandérozni az utcán, hát a csutakra álltunk fel s onnan szemléltük az úton, ami volt. S ő épp fel volt oda állva, hogy hallgatta, hogy mit beszélgetnek az emberek, s annak is a kerítésen keresztül a térdén csak nem tudom már melyik lábán, a bal lábán térdén felül ment keresztül egy kicsi szilánk, két olyan sebet ejtett, mint egy ceruzának lenne a nyoma mondjuk egy olyan vastagságú két kicsi seb, keresztül ment, csontot nem bántotta s ő is kapott egy ilyen sebet a kerítésre így ki volt hajolva, hogy hallgatta a dolgokat.

A Sztrátya család tehát 1944 szeptemberében családfő nélkül marad. Egy 1945-ből származó közjegyzői irat szerint az anya lesz a kiskorúak gyámja, azzal a feltevéssel, hogy nagykorúságuk elérésekor átadja nekik az örökség nekik járó részét.

A gimnazista (1942–1948)

Amint szó volt róla, a szülők a helyi katolikus pap, Pálffy János kezdeményezésére és tanácsára gondolták úgy, hogy vállalják a tanítással járó anyagi terheket, és a marosvásárhelyi II. Rákóczi Ferenc Katolikus Gimnáziumba íratják be Domokost:

1942. szeptember 13-án rukkoltam be. Internátusban laktam, 5 évig jártam ott. Öt osztályról van diplomám. [...] 1942. szeptember 3-án, a dátumot soha sem felejttem el, az volt az első osztály, az embernek a jegye. Vasárnap volt, s ott kellett jelentkezni a bentlakásba, internátusba s özőnlöttek a vidékről, hát 100-nál többen voltunk az internátusban. Hétfőn kezdődött a tanítás, na de olyan tanítás volt, hogy tömegesen, ünnepélyesen levonultunk a központi nagy templomba, ott misén vettünk részt, az esperes tartotta a misét, aztán prédikált ott. Akkor visszavonultunk, s úgy elindult az iskolai év. Szeptembernek 15-től tanítás kezdődött. Azután következett a háborús időszak. Már a második évben, csak november 2-án mentünk be, akkor kezdődött a tanítás. Aztán akkor jött a háború, '44 őszére s akkor már kimaradtam, nem tudtam bemenni. Ezért egy osztállyal visszább csúsztam, az osztálytársak közül, az utánam jövő osztályba, mint aki ismétlésre maradt. Nem ismételtam, csak lekerültem az egygel lentibb osztályba.

A papnak és a családnak is ugyanaz volt a szándéka: Domokos tanuljon, majd menjen a teológiára és legyen pap belőle.

Lényegébe én későre tudtam meg, de a céljuk az volt, különösen a papnak, Pálffy Jánosnak, édesanyám aztán végtelenül azon volt, s aztán a rokonság is, s mind úgy tudták később is, hogy én mindig papnak készültem. De

én későre tudtam meg, mert állítólag Pálffy János azt mondta, hogy ebből a gyermekből csinálunk egy papot, mert mondjuk az utolsó, az elemi iskolában kitűnő volt a tanulásom, hát az nem nagy dolog volt, aztán tovább hogy megy, megvállik, de a gyermek nő, s nem voltam az a rossz gyermek, s nem tudom mi. S aztán így rám ragadt, hogy én papnak készülök, s nem tudom mi, aztán az iskola is, hogy katolikus iskola már azt vették, hogy teológus lesz. Még azt is kérdezték, a kommunizmus alatt is az egyik aktivista, hogy maga miért hagyta ott teológiát, azt kérdezte tőlem, hát könnyű volt ott hagyni, mikor azt se tudom, hol van, mondom, hát én nem is láttam a teológiát, hát úgy tudták, hogy én a teológián voltam. Az embernek a személyét úgy próbálják megismerni, s megvitatni, s aztán egyik a másikat fejeli s aztán a vége... tudták, hogy valahol ott voltam, de nem tudták, hogy pontosan hol, s aztán... így annak készítettek egy időben, de nem volt nekem elhatározásom, hogy... Majd aztán döntök, mikor megtudom, hogy mi mit jelent, s nem tudom mi. Én nem kíváncsoztam papnak, soha nem kíváncsoztam, de már a gyermekesereg, a cimborák is sokszor gúnyolódtak velem úgy köszöntek, hogy „Dicsértessék a Jézus Krisztust”, csúfoltak, hát viccelődtek, s nem tudom mi, s aztán mondták, hogy ilyen pap s olyan pap, s nem tudom mi, s aztán én is szégyelltem magamat akkor, pedig most már nem bánám, ha pap volnék. Vízkereszt volt, jött a... pont első osztályos voltam, a pap járt házat szentelni, az a Pálffy János s vele együtt az egyháztanácsnak a társasága, a gondnok s az egyházfiúk s a kántor, s a nem tudom mi. S jöttek ide szentelni, s akkor persze édesapám még élt s minden, s volt köztük, az egyháztanácsosok között egy sógorság, Szász Zsiga, s akkor elvégezték a szertartást s minden, s édesapám mondja, hogy tessenek leülni egy kicsit, s nem tudom mi, s na, lássuk, na itthon van ez a kicsi pap is, azt kérdi ez a sógorság, ez a kicsi pap is? S aztán azt kérdi a tanító Kis Jóska, kántortanító volt, hogy „mi leszél te, mi leszél?”, hát én vakáción voltam, első vakáció volt, karácsonyi vakáció, „mi leszél te, pap leszél, minek tanulsz, pap leszél?”, én szégyelltem magam, édesapám felelt helyettem, azt mondja, „bár egy rossz tanító lenne, az is jó lenne”, azt mondja. „Hát, ha a kántorok olyan rosszak – akkor a tanító, így tréfából így fellázadt, azt mondja –, ha egy rossz kántor lenne az is jó lenne”, aztán lett egy nagy kacagás belőle, s ittak egy pohár bort s elmentek. De tudom, hogy a papnak az volt a célja, hogy pap legyenek. Mikor leszereltem a katonaságból, akkor is mondta, én elintézem, azt mondja, Gyulafehérváron folytassad az iskolát, s maradj ott a teológián, hogy fejezd be azt, amit itt félbehagytál, én elintézem, azt mondja, a püspökségen meg kell beszéljünk, s így s úgy, s aztán én mondom, alkalmilag megbeszéljük, de hát már 23-24 évesen már hova törjem a fejemet, s nem tudom mi.

Mindebből számomra az derül ki, hogy a családja szeretete volna, neki azonban nem volt erős motivációja sem iskoláskorában, sem azután, arra, hogy egyházi pá-

lyára lépjen, hogy mindent megtegyen a társadalmi környezetéből való kiemelkedésért, az értelmiségi pályára állásért. Az kétségtelen, hogy tanulni szeretett, hogy szívesen ment gimnáziumba:

Lényegében a szülők a pappal, Pálffy Jánossal, és a tanítóval, kántortanító volt, azok kellett megbeszéljék, mert nekem csak annyit mondtak, mint gyermeknek, hogy te aztán kell menjél a kollégiumba, úgy nevezték kollégium, kollégium, s kollégium, s aztán én örvendtem, hogy mennék. Nem kérdezték meg, de azért örvendtem, negyedik osztályos voltam. S aztán tudomásom szerint a pap, az a Pálffy János, Vásárhelyre járt magánügyben, nem tudom, hogy s bement s megérdeklődte, hogy be lehet-e iratkozni, s nem tudom mi, s nem tudom mi, s őt ott felvilágosították, s talán szóbeli ajánlást tett, mit csinált, s édesapámmal megbeszélték, s aztán édesapám ment be, és ő iratott be, nem vitt engem is, s nem tudom mi. Úgyhogy én csak akkor mentem legelőször, mikor szekérre felpakolva, szalmazsákot, s párnát, paplant, s mindent, mentem, szálltam be, addig nem is jártam soha Vásárhelyen.

Az iskolába járás az első igazi kimozdulás, kilépés volt a családból, a faluból. Minden újdonság lesz, mindenre rá kell csodálkozni:

Mikor elsőbe mentem, 1942-be, akkor vettek nekem egy pár zoknit, s meg megálltam, s néztem, hogy mi van nekem, mert addig csak kapcám volt, nyáron vékony kapcát, s télen a vastagabb, az eldobott ruhákból készítette édesanyám. S mind néztem, hogy mi van nekem, de nem is zokninak mondták, hanem fuszeklinek!

Elindul tehát az ismeretlen, új világba: *Tizenkét éves voltam, úgyhogy mentem, de nem tudtam, hogy hova.* Megvolt azonban az előkészítés otthon, és elkísérték az első útra:

De aztán, azért itthon fegyelmezve voltam, hogy aztán ott úgy kell viselkedni, ahogy mondják, s aztán szót kell fogadni az előjáróknak, akik rendeznek, és felügyelnek, tanároknak, s mindenkinek. Hát én úgy néztem azt a tanárokat, s a bentlakásban volt két felügyelő tanár, akit most nevelőnek neveznek, akkor nem nevezték nevelőnek, hanem felügyelő tanár, de azok nem csak azt csinálták, mert tanítottak is és felügyeltek szerre, egy héten egyik, s egy héten a másik, azoknak persze szót kellett fogadni, a program szerint tartották be. Aztán volt egy bizonyos házirend, úgy nevezték, ki volt akasztva a program az ajtókra, ahol a szilenciumot tartottuk, a hálókba, és itt-ott, órától s percenként, hogy mikor mi van, s aztán aszerint be kellett tartani. Persze volt szabadidő is, nagy udvar volt, jó nagy udvar, s ott futballoztunk, játszottunk, a tornaórákat is ott tartottuk nyáron, s nem tudom mi, s

úgyhogy jó berendezés. Én a mostani öreg fejemmel szívesen állnék a sorba oda a gyermekkorral, vagy szívesen látnék egy közeli gyermeket abba a szigorúságban, ami ott volt, a szigorúság csak olyan volt, hogy megnézték a gyermeket, s már összeszedte magát, többet meg se kellett nézze az a felügyelő tanár. [S amikor ment be szekérral, akkor az édesapjával ment?] Édesapámmal és a két testvéremmel, fiútestvérem, nagyobb volt, mint én, jött, hajtotta a lovakat, mert nekünk nem volt lovászunk. A lánytestvérem ő jött, hogy rendezze be az ágyamat, vesse meg, s a szekrényemet rendezze be. [Szóval hárman vitték magát.] Hárman jöttek, édesapám volt a főnök, s aztán lovazni jött a testvérem, ő három évvel volt nagyobb, mint én, s akkor Irma még nagyobb volt, már 17 éves, ilyesmi volt, aztán beszerelte az ágyamat, ügyesen elkészítette, mindent felöltöztette s megválogatták a helyet édesapámmal, felmentek a „dormitorba”, és ahova irányították, s megválogatták a helyeket, és minden, s aztán azután mentem én is. Bevitték s elmondták, hogy na, ez a te ágyad, s ez itt ez ott, itt van a szekrény, olyan helyet választottak, ahol könnyen oda lehetett férni, úgyhogy vagy négy-öt szekér volt még előttem, annyi volt bejőve, aztán jöttek úgy a többiek, hogy benépesedtünk estére. Na de háborús helyzet volt, mert ez '942-ben volt.

A háborús helyzetet bizonyítandó, már az első éjszakája kalandos volt:

Szeptember 13-a volt, egy vasárnapi nap volt, elég az, hogy azon éjjel már többen voltunk a „dormitorba”, s ott a mellettem való ágyakban, tudom Nyárádtőről volt egy Botos Gyuri, jó fekete gyermek, akkor volt Várteréz István, abból gyógyszerész lett, kicsi törpenövésű volt, aztán többen, Szabó Miklós volt Hodosról. Kimaradott ő is aztán itthon kőműveskedett, s most nemrég, évekkel ezelőtt halt meg, amint hallottam. S akkor voltak Ehedből és akkor Deményházáról, úgyhogy benépesedett a „dormitor”, szóval a hálószoba... Na de elég az, hogy azon éjjel..., minden éjjel légiriadó volt, ahogy a repülőek bejöttek mondjuk Erdély területére, szóltak szirénák, nem messze volt a sziréna a leánygimnáziumnak a tetején, és olyan csúnyán jött nekem, hogy én úgy beburkolóztam a kicsi paplanomba, s párnába mindenbe, hogy nem vettem észre, hogy kijöttek, és kipakolták, és hamar-hamar, gyorsan a sötétbe, le az óvóhelyre. Egyes-egyedül ott fent maradtam a „dormitorba”, az első emeleten, én nem vettem észre, csak mind fűjt a sziréna, és fűjt, aztán egyszer lefűjták a riadót, hát csend lett s hallom, hogy olyan matatás van a lépcsőn, s a folyóson, s nyílik az ajtó, s jönnek be minden, s hát jöttek fel az óvóhelyről s feküdtek vissza. S te, hol voltatok te, s te mit csináltak te, s hát te itt voltál, te nem jöttél, s nem, hát mondták, hogy légiriadó van, s hát nem hallottad a hogyhívjakot, hát én hallottam a szirénát, de úgy féltem tőle, hogy én úgy bebújtam oda, hogy nem vettem észre. S alig feküdtek le oda mellém, újból szólott a sziréna, akkor bezzeg felugrottam én is úgy, hogy félmezitláb, s úgy mentem le a lépcsőn s át a másik épületbe, az isko-

lának az alagsorába, ott volt a menedékhely, az óvó hely, aztán ott vártuk, amíg lefújják a légiradót.

A diákélet rendje

Az első nap, első napok az ismerkedéssel teltek, majd kialakult a diákélet rendje. Mindarról, ami vele történt, mindazokról, akikkel egy osztályba, egy iskolába került, meg a tanáraitól több beszélgetést folytattunk. A módszertani fejezetben bővebben szólok a kialakult módszerről: mivel nyomtatványokat, kiadványokat, saját füzeteket, iratokat megőrzött, így ezek alapján tettem fel neki a kérdéseket, egyszerre emlékeztetve és ellenőrizve őt: akkori helyzetekre, eseményekre, személyekre kérdeztem rá. Az események, személyek egyszerű bemutatásán túlmutató értékelései viszont a beszélgetés közben születtek meg:

Az internátusnak az igazgatója egy pap volt, pap, katolikus pap, az az iskolának volt a papja, a neve is Pap volt, Pap Dénesnek hívták, egy fiatal, inkább középkorú, de olyan nyers, kicsit figurás, és ahogy a két épületnek a sarka annyira van, hogy csak egy kapu van közből, s ott megálltunk a kapuba behajtva, és édesapám ment, hogy nyissa ki, már meg volt nyitva a kapu, azonban kihorgolva, mert már voltak bent szekerek. Az igazgatónak a szobája az internátus épületének abban a bütüjében, pont ott a kapu felett volt, az első emeleten a bütü szobában, kinézett a pap az ablakon, s na „na, hozzák azt a lóköötöt, hozzák azt a lóköötöt”, ez volt neki a szavajárása, „igen, hozzuk – azt mondja neki édesapám –, jövünk”, köszönt neki, s menjenek, mert jövök én is, azt mondja, menjenek csak be az udvara, azt mondja, aztán jövök. Aztán lejött s számbavett, s felvitte édesapámat, és Irmát, a testvéremet, megmutatta hova, melyik szobába rendezzék be az ágyamat, s nem tudom mi, s aztán úgy vett számba. [Valami pénzt ott kellett fizetni? Tandíjat vagy egyebet?] Kellett, persze, ellátásra, kellett vinni terményeket, le tojásig el, finomliszt, kenyérliszt, zöldség, krumplit, tojást, befőtt paradicsomot, s eféle dolgokat. Az ellátás, plusz akkoriban, én nem tudom, 50 pengő vagy mennyi volt a magyar időbe, háború után 500 lej, valamennyi pénz is volt, a kiszolgálásra, és az afélékre, na, fizetni kellett, ezek csak az anyagok voltak az ellátásra. [Ez volt a kantin, az élelem, de a tanítást kellett-e fizetni?] A tanítást kellett fizetni, de az olyan csekély volt, hát 100 pengő volt egy évre, még abból is adtak kedvezményt, hát 100 pengőt nem volt több, mint most 100 lej, egy évre maga a tandíj, amit az iskolának kellett fizetni, a többi a bentlakásra volt az ellátás lényegében, amit itthon is kellett volna elérni, fogyasztani, az az volt... de a tandíj nagyon kevés volt. [Tehát nem volt olyan gond, hogy ne lehessen kifizetni.] Nem volt, nem volt, nem volt. A háború után aztán nehezedett egy kicsit, itt pontosan tessék megnézni [mutatja az iskola előzőleg megkeresett évkönyvét], hogy az első A-ban az a borító papír van rajta, amit az elsőben rátettem, sajnálom, hogy kijavítottam

ötödikre is, ez az akkori felírásom, az első '942, az iskolai évkönyv. Az iskolának az egész történelme benne van, leírás, statisztikája, a tanári karnak, minden benne van, hogy hogy jött létre az iskola, s kik tartják fent, és kik adományoztak, s benne vannak a névsorok, ezeket úgy tettem belé, hogy ne vesszenek el olyan papírok. Amikor a kezembe vettem, tettem egy-egy aláírást, még dátumot is, hogy olyankor megnéztem a könyvet, vagy nem tudom mi.

Az Évkönyvet forgatom, és közben kérdezek:

[Itt írja: Pap Dénes hittantanár régens...] *Igen, régensnek nevezték az igazgatót.* [Pelion Ervin és László Imre gimnáziumi tanárok voltak a felügyelők.] *A felügyelőtanárok, igen Pelion Ervin, az is pap volt, lényegében az is egy pap, bizonyos osztályokban tanított hittant is.* [Itt azt írja, hogy a növendékek egész évre 500 pengő ellátási díjat fizetnek, és ezért a mosatáson kívül teljes ellátást kapnak, 22 alapítványi hely van. Mit jelentett az alapítványi hely?] *Én nem tudom, hogy milyen alapítványok, és mik működtek ott közre, hát az a püspökségen olyan egyházi alapítvány volt.* [Azok segélyt kaptak, írja, hogy 180 pengő segélyt kaptak, 12 tanuló féldíjat fizetett, tehát nem fizette ki az egész bentlakást, 5 pedig teljesen ingyenes volt.] *Igen, volt köztünk, aki kapott olyan kedvezményt, mert befogadtak, hát a csoda ölt meg engem, amikor például Hodosról is voltak.* [127 növendéke volt, 7 hálószobája volt...] *De ez rendes statisztika, de úgy megvan aztán sok minden benne, s hogy a tanárok kik voltak, mik voltak, hogy még napszámosoknak a gyermekeik is voltak itt, tetszik látni itt az osztályoknak, akarom mutatni... ebben már az első A.* [Első A osztály, Harmat Sándor osztálya.] *Harmat Sándor, egy nagyon fiatal tanár, túl folytatódik.* [Itt van, Sztrátya Domokos, I. – internátus, azt jelenti?] *Internátusban lakik, az is meg volt jelölve, ha református, vagy unitárius, vagy izraelita, s olyasmik is vannak benne.* [Vagy görögkeleti, vagy görögkatolikus.] *Vagy görögkeleti, vagy görögkatolikus, azokat is bevették, nem csak katolikusok jártak oda, s azok is jártak.* [Na, hát itt vannak a jegyei magának.] *Az első osztálybeli év végi osztályzások.* [Magaviselet 1-es, hittan 1-es, magyar nyelv 2-es, földrajz 2-es, honvédelmi ismeretek 2-es, latin 2-es, román 2-es, természetrajz 2-es, na a rendszert az 1-es, de a többi mind 2-es.] *Igen.* [Rajz, testnevelés ilyenek, matematikát nem tanultak?] *Hogyne, az is mennyiségtan címen van írva, ha jól tudom. Na az is volt, úgyhogy az 1-es volt a jeles osztályzat fel 4-ig, a 4-es volt a buktató. Aztán itt megvan a második évről is az osztályzat, az még-még hagyján.* [Kis Géza volt az első tanuló.] *Kis Géza, fekete betűvel írva, ebben az emlékkönyvben, ez a második ugyanilyen könyv, ugyanez a második osztályról. A háború után nem adtak ki többet ilyen dolgot, nem adtak ki.*

[Hogy teltek akkor az első napok?] *Hétfőn kezdődött a tanítás, s azért voltunk vasárnapra berendelve, hogy tudjunk elhelyezkedni, az internátusba,*

mert már azon a nap, amikor mentünk, már hétfőn 8 órakor az osztályban kellett megjelenni, megjelent az osztályfőnök, Harmat Sándor, legényember, fiatal, ott végzett ő is annak idején, a tablóba az ő idejében, ott volt a folyóson a fényképe, mindegyre megnéztük. Földrajz s történelem tanár volt, egy nagyon szimpatikus, most is mikor visszaemlékszem, egy kicsit olyan orrából beszélő, jóízű előadása volt, úgyhogy olyan, úgy szerettük, szerettük, fiatalember volt. Akkor számba vették, az első osztályosok, két osztály volt, A és B, az egyik része ebbe a terembe a másik fele a másikba, ki van írva, aztán mindegyik, ott állt, a tanáraik elfoglalták, akik be voltak állítva, aztán ott ragadtunk meg, anélkül, hogy válogattak volna... olyan önszerveződő, önszervezésen múlt el, az hogy ki hova telepszik le. S csak felügyelték, s jóváhagyták, s a hibát igazították ki s a nem tudom mi. [41-en voltak, jó sokan.] A másik osztályban is annyian. Két évig abban az időben, az első és másodikba volt így két osztály. A háború után már a negyedikben is volt, ha jól emlékszem A is B is, annyian voltunk. Aztán ez a háború után volt már, s akkor aztán nem adtak ki már ilyen évkönyvet, hát az év végi, és félévkor is adtak bizonyítványt is, és értesítőt, s adtak közbe intést, rovót negyedévenként. A szülőknek be kellett mutatni, hogy írják alá, tudjanak róla, hogy intik, megintik a gyermeket, hogy tanuljon jobban, vagy megrótták, mert nem tanul, mert rossz, vagy valami eféle, voltak ilyen tételek, s a szülőknek tudomására hozni, s a félévi értesítőt is aláírni. Aztán év végén volt egy olyan hosszabb könyv, keskenyebb, hosszabb, 12 évre beállítva, hogy abba első osztálytól a nyolcadikig, abba minden ilyen félévi, negyedévi, és év végi benne volt, hogy maradjon meg egész iskolai év alatt, ha valaki történetesen többször is ismétlőre marad, akkor is legyen helye, annak a beírására, s nem tudom mi. Úgyhogy nagyon jó volt a beállítás s a minden, úgyhogy én most is szívesen odaállítanék, a sorba egy legkedvesebb hozza tartozót is. Nem egyébért, de valahogy abban nőtt bele az ember, s na...

[Magának se az első nap, se utána, az iskolával semmi olyan nem volt, hogy nem tetszett volna, vagy nem tartotta jónak azt, ahogy a tanárok magához viszonyultak, vagy amit csináltak?] Nem volt olyan estem, hogy neheztem volna valamiért vagy, hogy én többet nem szívesen mennék oda, vagy ilyesmi nem volt nekem aféle, s nem is tudok róla, hogy lett volna olyan, ott a közvetlen gyermektársak, diáktársak között, hogy többet nem jövök, vagy így, ilyen nem volt. Az utolsó évben mikor érzett az illata, hogy így mondjam, érzett a bűze a kommunizmus szellemének, az ápolásának, s nem tudom mi, az osztályfőnökünk akkor Pongrác Tamás volt, már háború után. [Tehát '47, '48, akkor volt a változás.] Igen, akkor lett vége, érzett a bűze, s öregrendű tanár volt már ez az osztályfőnökünk, s valaki írt neki egy névtelen levelet, hogy majd megszellőztessük az újságba, rádióban az öregot, mert ilyen, mert olyan szellemű s nem tudom mi, s nem tudom mi, s sírva olvasta fel az osztályba, hogy nézd meg, milyen levelet kapott. Nem tudtuk, hogy ki, az osztályból származó diákoknak szülei vagy valaki, sír-

va olvasta fel, egy nemes lelkű ember volt pedig, az is földrajz és történelem szakos tanár volt. Itt van a tanároknak a jellemzője, hogy még milyen funkciói voltak a városban s más iskoláknak a felügyeletiben.

[Első nap beosztották, hogy hova kell ülni az osztályba, volt helye vagy oda ült ahova akart?] *Legelőbb, ahova beültünk, helyet kaptunk, helyet foglalt, odaragadott ahhoz a helyhez a gyermek, s az volt az ő helye, aztán oda ültünk, mikor bementünk, ahova akartunk, ahol tudtunk. Én pont az ablak felé ültem, az ablak melletti padsorban, de ott a külső szélén, úgyhogy beülül az ablak mellett ült az én padtársam, Fodor Gyula, egy maroskeresztúri fiú. [S ki volt magának az osztályban a legjobb, hát barátja, akivel a leginkább egyezett?] Ebben az első osztályban, nem is volt ilyen kiváltságosan közelebbi barátom. Hanem másodikban aztán voltak ilyenek, mint én, ilyen hátramaradva, az idevaló jegyzőnek a fia, falubeli volt, Tóth Menyhárt, a második könyvben volt, s akkor volt Kardos János, Véckérol, Kis Tibor, a tanító fia, a szentdemeteri tanító fia, Kis Tibor, Kardos János, ha jól tudom véckei vagy szállási volt, szállási ejjsze, akkor volt Burus Vilmos, az is szállási volt, s aztán Tóth Menyhért. Burus Vilmos, egy olyan jó kövér, parasztalkatú gyermek volt, posztóruhában, és olyan falusiasan öltözve, de egy gyönyörű szép írása volt. Durva keze volt, durvább volt, mint az enyéem, de olyan írása volt, hogy amikor írtunk kérvényt, hogy kérünk, felmentést mondjuk tandíj vagy ilyen befizetés alól, vele írtattuk meg, pedig mi is diákok voltunk, olyan gyönyörű szép írása volt. Aztán így, hogy visszakerültem az utánam levő osztályba, így lettem osztálytárs Szélyes Sándorral, aki volt az a művész, s aztán Mikházáról volt még Salat Dénes, akivel ő padtárs volt. Én ültem az ablakfelőli padsorban, ők pedig a középső padsorban ugyancsak velem egyforma hogyhijákba, aztán meg voltunk egyezve, hogy dolgozatíráskor, hogy egymásnak jóváhagyjuk, mert egyforma szintű tanulók voltunk. Aztán meg voltunk egyezve, hogy az ablak, az ablak innen süit, ha én tartom, hogy nézze meg, hogy mi van, akkor nem látszik, de ha ő tartsa a füzetjét, akkor látom, hogy hogy van, s ha az enyéemmel talált, behunyt szemmel egyet bólogattunk, s adtuk be a dolgozatot, mert tudtuk, hogy jó. Aztán így kollaboráltunk, s akkor egy helyen tartottuk a szilenciumot, egymás mellett ültünk, abba a bizonyos tanulószobába, úgy neveztük, hogy tanulóterembe.*

[Reggel hánykor keltek? Mi volt a rend?] *Reggel fél hatkor volt az ébresztő, az első osztályban, amikor voltunk, első, másodikban, fél hatkor a nagyoknak, hat órákor volt a kicsiknek. Már a nagyoknak csengettek hat órákor, azok gyülekeztek a reggeli szilenciumra, reggeli imára, és szilenciumra, a kicsik akkor keltek. Aztán akkor kisebbek, keltünk hat órákor, és hét óráig mosakodás, nem tudom mi, s mosdóba kellett menni ügyesen, mosakodtunk, tisztálkodtunk, cipőpucolás s minden, aztán reggeli ima, s akkor kicsi szilencium, s jött a reggeli. Háború előtt még ment, hogy úgy ahogy, tejet adtak reggelire egy-egy csuporral, s mondjuk vasárnap tejes kávé, s a félet, de a háború után köménymag levest reggeliztünk, nem volt putye-*

ró, hogy ellássanak gazdagon, mert azt mondták, hogy meg kell terheljék a szülőket, hogy fizessenek jobban. S akkor inkább sokan nem adnák a gyermeket, mert hát nem bírunk fizetni vagy valami, mert aztán azért a lehető legszegényesebben voltunk ellátva, aztán aki csak teheti, otthonról pótolja, mert a szekrényünkben ott megvolt a helye s a holmi, hogy tarthattunk magunknak tízóráira valót, uzsonnát, s kenyeret, és ételmet s mindent, s jöttek a szülők látogatóba s hoztak. [A szülők, a maga szülei azok havonta bementek?] Minden két hétre egyszer, minden második csütörtök napon, akkor volt heti vásár Vásárhelyen, csütörtök napon, akkor sok volt az utas ember, a legtöbbször mind gyalog jött, aki idevaló volt, még Fazakas Gyurinak a két fia egyszerre, Fazakas Ferencnek egy fia, s az a Fazakas Gyuri bácsi s még... [Tehát magával nem egy osztályban, de ott voltak a gimnáziumban.] De ott voltak, mert az egyik fú, a Fazakas Gyurié egyidős volt velem, de itthon ő öt osztályt járt, s úgy jött oda be. A másik, a kisebbik pedig, az később jött megint, aztán kimaradtak, amelyik velem egyidős volt, az aztán meghalt, amíg én katona voltam, itthon volt, itthon maradt és meghalt, nem tudom mi. A kisebbikből pedig lett milicista, még most is ott él valahol Vásárhelyen. S gyalog jöttek be hozzánk nagycsomaggal, a szüleink, apáink, gyalog jöttek, télen is a hóban is, mert csak a kicsi vonat volt akkor közlekedési eszköz, s az is olyan zsúfolt volt mindig, hogy művészet volt vele, már itt felülni, hát még ott lent, aztán nem tudom mi, s aztán megtörtént, hogy még azzal is jöttek, de nyugodtabban voltak itt, s estére csak hazakerültek. [S maga mikor jöhetett haza?] Halottak napkor már volt kétnapi vakáció, legelőbb akkor jöttem haza, s akkor karácsonyra volt vakáció, húsvétra volt vakáció, püünkösdre már csak vagy három nap volt, mennyi, s aztán év végén, úgyhogy ekkor voltak vakációk, s különlegesebben nem volt szabadidő, így elbocsátás, aféle. [A városba ki lehetett menni? Délután?] De csak engedéllyel úgy, mint a katonának, „bilet de voie”-val³⁵ a magyar időben, utána háború után kezdték felszabadítani a szigort, mert nem tudom milyen nyomás volt, úgyhogy minden csütörtökön délután szabadkimenő volt akkor, s minden vasárnap délután, de csak 3-tól 5-ig, vagy 1 órától vasárnap 5 óráig, mert 5 órakor kezdődött a szilencium, kellett készülni a holnapi leckére, s akkor volt szabadkimenő. Aztán nagyjából betartotta a gyermekesereg a programot, betartották, úgyhogy nem igen volt, arra nem volt alkalom, hogy futkározni kelljen, hogy vajon hol van ez, vajon ez mit csinál, vajon az mit csinál. Akkor aztán mikor már megtörtént az a változás, hogy..., én nem tudom, a leánygimnáziumnak miért volt elfoglalva az iskolája, mert, hogy a bulvárdra járó sarkon van ott a Petru Maior-on³⁶ túlfelől, hogy azok is odajártak a mi iskolánkba, de délután jöttek, az év első felében, és év második felében pedig ők jártak délelőtt, és mi jártunk délután ott a saját isko-

35 Kimenő-cédula.

36 Utalás a marosvásárhelyi Petru Maior Egyetem épületére.

lánkban. És ebben az időben megtörtént, hogy estefelé már egyszer, mikor villany mellett kellett volna tanulni, elromlott a villany s aztán gyanították, hogy mesterkedik vele valaki. S nem tudom mi, aztán regulálták úgy a népet, gyűlést csináltak a tornateremben, s nem tudom mi, hogy, né ha valakit rajtakapunk az efélén, az számítson arra, hogy az intézetből el kell távozzék, távolítsuk. Ha pedig nem tudom mi, akkor megint megbüntetjük, s így s úgy, mert megtörtént, hogy estére elrontották a villanyt, jöttek az irlalmas, akkor úgy neveztük, hogy irlalmas dolgozatírások vagy feleltetések, afélék, és az órák legyenek, megsántulva lehet, hogy igaz is volt... mert sokunk között volt ilyen-olyan gyermek. De bentlakásban azért nem volt különösen vagy, hogy verekedés lett volna vagy valahol igazságszolgáltatást kellett volna tenni, vagy valami, nem tudok. Mikor az ebédlőben voltunk is, és nem tudom mi, az a bizonyos felügyelőtanár sétálgatott végig az asztalok között oda-oda figyelt, ahol valami zaj volt, „ne beszéljess, egyél”, annyit hozzászólt, s másoknak mást. Emlékszem, hogy villámot egy kicsit igen durván letettem, vagy elejtettem, vagy mit csináltam, és pont ott ment el, „ügyelj a villádra”, olyan szép gyenge hangon mondta, jó kemény fájin ügyes ember, de szigorú volt, László Imrének hívták, engem nem tanított, de a bentlakásnak felügyelője volt, többet nem kellett mondja, hogy ügyeljek a villámra, annyira ügyeltem. Aztán jól éreztük magunkat, biztonságban voltunk, biztonságban éreztük magunkat.

[Melyik volt az a tantárgy, amit inkább úgy szeretett, és amit inkább tanult? S még esetleg pluszba is dolgozott.] Én nagyon szerettem a latin nyelvet. Még ott ennek a második könyvben, a latinból ott is... [Egyese volt, látam.] Ott 2-es, de ki van javítva ceruzával 1-re, mert mi így a gyermekek egymásnak néztük, hogy te ezt megérdemelted volna, és én ezt vártam s azt vártam, úgyhogy azt a ceruzával írott 1-est én írtam oda a 2-es mellé, nagyon szigorú volt a tanárunk, de az úgy megtanította, hogy azt a latin nyelvtant jobban tudtam, mint a magyar nyelvtant. A declinare 5 féle főnévragozási formája van s vagy 3 féle igeragozási formája, konjugációk, deklinációk, s azoknak mind az alany s a tárgy, és a határozója, s nem tudom mi, ezek mind latinul. S csinált olyan komoly táblázatokat csinált a táblára, felrajzolta, beleírta mindent s mi pedig a füzetbe csináltunk magunknak kicsi táblázatokat, s mikor vittek sétára is minden nap három órától vagy fél háromtól, fél ötig séta volt, vittek a városba, sorba s a felügyelőtanár jött hátul a nyolcadikosokkal, a nagyokkal beszélgetve, s mi kicsik mentünk elől. Vittük a táblázatot s egymástól kérdezősködtük így a sorba, ott is megtanultuk a hogyhíjákat, s annyira hogy mikor jártam ezt a villanyt, Csíkfalván jártam s Szentmártonban a villanyt, s bementem Bencédi tanár úrhoz, Bencédi, nem tudom a másik nevét, minek hívják. Felesége volt az igazgató, csak a tanárnő volt otthon, s mikor bemegyek így teli volt könyvvel, mindennel az asztala s köszönök s mondom, a tanárnő úgy bele van esve a sok papírba, hogy mintha holnap dolgozatot kellene írjon, pedig

hát ő kell írassa a dolgot. „Ő hagyjon, békét – azt mondja – Domi bácsi, mert kell menjek Bukarestbe vizsgázni latin nyelvből” – azt mondja. Latin nyelvből? S igen, azt mondja, latin nyelvből, akkor a tanárnő kell vágja azt az [rövid latin szöveget mond] s a deklinációkat, s a konjugációkat s az acuzatív-ot s az infinitív-ot s ezeket akkor, felállott a tanárnő s megállt s azt mondja, maga mit beszél, maga ezt hol hallotta, maga honnan tudja ezeket, csodálkozott, hogy így elmondtam ezeket, mondom, adok segédeszközt, hogyha szükségét érzi vagy valami, vagy táblázatokat ezekről, a felkészüléshez. „Jaaj – azt mondja –, köszönöm, nekem mindenem rendelkezésemre áll, csak éppen át kell vegyem a dolgokat”, ott van minden eszköz, s mondom, aztán én azóta nem tudok köszönni a tanárnőnek, mindig megelőz, olyan messziről megelőz, hogy szégyellem magam sokszor, s mondtam neki. Aztán még valahol, hol volt olyan esetem, hogy azt mondták, hogy maga mit tud erről, s arról, s így s úgy. Valami tudományos ember volt, nem jut eszembe pontosan, s hát kérdem, hát a Marseillaise tetszik tudni, s kérdi, hogy hát mi az a Marseillaise, mondom, hogy [francia himnusz két sorát énekel], s én hol hallottam ezt, s én mit tudok, s miért így s miért úgy, s hát Horváth Ágoston tanár tanított meg ugyanaz, aki a latint tanította meg, latin és franciatanár volt, dr. Horváth Ágoston. S aztán ő tanított meg, harmóniumot hozatott be, s vele énekelni. Mikor volt az olimpia... olimpia volt Párizsba, s nem tudom mi, néztem a televíziót, az a régi televízió volt itt, s fújták a hogyhívjákot, ezt a Marseillaise-t, felültem az ágyba, itt volt az ágyam s a televízió ott a kicsi asztalon, váltig ott énekeltem. Olyan jól jött, mintha, nem tudom, megajándékozott volna valaki, hogy ismeretem azt a dolgot, a Marseillaise-t. [Volt rajz is, például rajzból miket kellett csinálni?] Rajzból, volt sok minden, volt ilyen-olyan dolog, de kicsit... Hát nem nagyon szerettem a rajzot, és az éneket nem szerettem nagyon, hanem volt eset, hogy a rajztanárnaknak valamilyen dolga volt, s fogta a karosszékét fette a katedra tetejére, úgy sarokra, egyik lábát felpockolta, s na, ki ahogy lássa a széket az asztalon, aszerint rajzolja le. Mert fel volt téve és egyik lába felpockolva, ki a maga helyéről, ahogy lássa. Aztán vízfestéssel és afélékkel művészkedtünk egy kicsit, s nem tudom mi, s nem tudom mi. [Magyar nyelv volt...] Az jól ment... [Igen? Fogalmazásokat kellett írni?] Igen, fogalmazásokat, s abból... [Verset nem írt?] Hát nem írtam semmit, de a háború után, ott már az utolsó évből mondom, az ötödik osztályba négy embernek a műve volt az egész évi tananyagunk, persze első Petőfi, Arany János, Vörösmarty, Jókai, s ezeknek az anyaga, de nem volt tankönyvünk csak magyarázat után, és diktálás után tudtunk írni s tanulni s minden. Olyan füzetem volt, odaadtam az egyik öcsémnek, aki a Papiu-ba érettségizett, né, és megegyeztünk mindenféleképp, hogy visszaadja-visszaadja, nem adta vissza, küldtem utána, hogy hozza, adja oda, s nem adta, azt mondja, elveszett, s nem tudom mi... olyan nincs, hogy elveszen, megmondtam neki, hogy ez nekem az egy kegytárgy mondom, ez egy olyan dolog, ami...'948-ban írtam

azt a füzetet, ha idáig megőriztem hát, már akkor annak volt becsülete szerintem, olyan... tollal, tintával írtuk nem töltőtollal s afélével, csak mártott tollal kellett írni, mert alakuljon az írás, tudjuk alakítani az írásnak a külsejét. S magyarból mikor írtuk a dolgozatokat, Milosics Béla volt a magyar szakos tanár, három jegyet adott minden dolgozatra, a végére oda kellett írni középre: tartalom kettőspont, helyesírás kettőspont, külső alak kettőspont, mind a háromra hogy néz ki... a beállítása, ki bekezdés, új bekezdés, befejezés, s a tartalom, s a helyesírás. Meg is tanította úgy a magyar helyesírást, hogy oldalakat írtunk, hogy egy helyesírási hibát elkövessünk, s nem tudom mi. Aztán... úgyhogy valahogy ráhatottak a gondolkodására s a tehetsége a tanuláságnak, ráhatottak.

[Történelmet maga tanult? Vagy az már felső osztályban volt csak?] Történelmet is tanultunk, de nem nagyon szerettem a történelmet azért, pedig... [Olyant tanítottak, amit nem szeretett?] Hát igen, olyant, régi történelmet, olyan honvédelmi ismeretek az az első osztályban, az az Árpádkori nem tudom mik, akkor később a másikat, aztán olyan történelmek voltak, hogy azt be kellett magolni nem jött úgy, mint a más tantárgyaknál a megismerése.

[Földrajzot, azt az elejétől tanultak, látom.] Igen. Igen elejétől kezdve, földrajzot kellett. Így előttem van az egész világnak a térképe, mindene, úgyhogy a Kuril szigetektől Honolulu-ig, s a nem tudom mi, ezek mind előttem vannak, úgyhogy. [S nem kívánt utazni? Valamerre?] Én nagyon szerettem volna, és szeretném az ilyen dolgot, amikor megkapom ezt az üdvözléteket, amit most is Kínából küldött ez a gyógyszerész, hát jön, hogy csókoljam meg azt a képeslapot, hogy ott milyen messziről jött. Több mint egy hónapig jött el az Antarktiszról, onnan küldött valamelyik esztendőben, s nem tudom mi, s aztán most behozzák mind, ahogy szokták mondani, bejön a szobába az egész világ, az egész világnak a térképe, történelme, mindene, s végig gondolom a tanult ismereteket, úgy felidézem, s nagyon is, nagyon is, hajszálra megegyezik ezekkel a dolgokkal. Volt egy könyve ennek a Dászkel Lacinak, én nem tudom, hogy még itt van-e nálam vagy elvitte, nem tudom, már lehet, hogy itt van valahol, Vér és vas, az a címe, a második világháborúkor a normandiai partraszállást írja le, szóval az egész háború menetét, Hitlernek a munkáit, a születésétől s a nürnbergi perig, mindent leírt. Történetesen a televízióban láttam két részben adták elé egy időbe, olyan hajszálpontosan, úgy írja az a könyv, hát több mint 11 ezer repülőt állítottak hadrendbe, s akkor nem tudom, 14 ezer vagy mennyi vízi járművet, kezdve a kicsi csónaktól a hadi hajóig, mindent beleszámítottak, s hogy hogy készítették elé. Pontosan úgy adta le a televízió, az ütközetet mutatta s minden, hogy annyira beigazolódott, hogy nem tudom elfelejteni.

[S a honvédelmi ismeretek azok mik voltak?] Az a történelem, lényegében. [Történelem, magyar történelem.] Magyar történelem, de az az ős-

történelem, az Árpád-kori, s a fejedelmek, Töhötöm, s a Lehel, s a nem tudom, ezeknek az idejéből valók, az inkább olyan általános ismeretnek felelt meg. [S román nyelvből mit tanultak? Maga azelőtt románul tudott valamennyit az iskolából?] Írni-olvasni tudtam, mert a nagyobb testvérektől megtanultam, de nem tudtam, hogy mit jelent. Dr. Végh Sándor volt a román tanárunk, de olyan könnyelműen vette, hogyha elolvastad neki a lelkét a feleletből, akkor is egy 6-ost adott, mert ekkor már háború után 10-es volt a jó, s ha pedig szabad szóba elmondtad, akkor is 6-ost adott, annak mind egyforma volt minden, s akkor könnyen vettük azt, s nem tanultuk úgy meg mind, mint például, ahogy latin nyelvet megtanultam. És ezért, mikor én berukkoltam katonának, szinte el tudtak volna adni, annyira nem ismertem a román nyelvet. Aztán hogy bekerültem az irodára ott valamennyire aztán próbáltam tanulni, hogy bekerültem, szótárakból próbáltam magam pótolni, s nem tudom mi. [Vegyten, tehát kémia, azt is tanultak?] Kémiát igen, kémiát, s vegytant, s fizikát s ezeket, nem volt kedvenc tantárgyam a... Természetrájk, növénytan, s az állatvilág mondjuk az izébe... a világban lévő állatvilág állománya az képezte a természettant. Szerettem, szerettem azokat, hát volt eset, hogy természetrajzból kellett olyan dolgozatot, vagy lényegében nem is dolgozat volt, de olyan vizsgatétel, hogy fejből le kellett rajzoljuk a világrészeket, úgy ahogy áll a földgömbön, s aztán azokba a lerajzolt világrészekbe, bizonyos helyekre beírni, azt az ott élő állatvilágot. Például oroszlánokat, zsiráfokat, vagy bölényeket, jegesmedvéket, hogy hol találhatóak a világon, abba a világrészt ábrázoló figurákba be kellett írni oda, ahova gondoltuk, hogy azok ott élnek, s nem tudom mi. S volt növénygyűjtőnk, még most is megvan egy része, növényeket gyűjtöttünk, az már az első osztályban, kezdve a pipacs-tól a libapimpóig, árvaesalánig minden, megismerni a növényeket, ez-az. Szerintem nagyon felkészítettek, ott írja valahol az érettséginek a lefolytatását is, hogy mikor történt az érettségi, s az érettségin hányan, hogy végeztek. S kacagták ezek a rokon gyermekek, mikor olvasták, diákok voltak, hogy itt azt mondja, hogy nem tudom a 20-an hányan érettségiztek, nem azt mondja, hogy ennyien végeztek 10-el vagy ennyi 8-al, vagy valami, hanem 5-6-on jelesen érettek, akkor megint valahányan jól érettek, a másikkal elégségesen. Aztán aki elbukott, azt se mondja, hogy elbukott vagy valami, hanem javító vizsgára állhatnak még ketten az őszön ilyen-olyan tantárgyból, tehát nem sértették meg azzal, hogy bukás nyomjanak a nyakába, hanem így...

[Na s az elejétől tanultak akkor matematikát, mennyiségtant.] Birtam-birtam, szerettem, meg is van itt a... ötödikből való, de már rongyos, ilyen-olyan füzetem, nagy füzet, a koordináta rendszer is, az egyenletek, az ilyen-olyan egyenletek, s behelyettesítése angol módszerrel, s nem tudom milyen módszerrel, s algebrát s aféléket. Hát olyan példájuk vannak, fellapoztam sokszor, minden télen ezt a füzetet, volt egy-egy kicsi tiszta rész, s vettem

a ceruzát, s „habar n-am de aceste socoteli”³⁷ odaírtam, pedig én csináltam s nem tudok menni rajta, hogy hogy is jött össze. Nehezen tudtam, akkor úgy nehéz volt a törtszámoknak a műveleteit, a szorzását, összeadását, s mint hogy hogy szóval közös nevezőre hozását, ez az a része, ahol mondjuk nehezebb volt, de az algebra is ment olyan szögletes zárójel s kisebb zárójel, s akkor annyi ilyen-olyan... Egyedül ebben a bizonyítványba a francia nyelvből 5-öm van. Csak egy évig tanultam, ejjsze csak egy évig a franciát, de nem bírtam, hát azt nem úgy írjuk le, ahogy kiejtsük, nem úgy olvassuk ki, ahogy le van írva, mert az e, a, u, mint Ceaușescu, azt o-nak. S másík, a mademoiselle, vagy a bonjour monsieur, ezeket olyan másként írja le az ember, mint ahogy kiejti, s nem tudom mi, s ez nagyon nehezemre esett, a francia nyelv, nem szerettem. [A rajzról beszélünk, hogy az sem volt magának a kedvence.] Hát nem volt kedvencem, de az ilyen mértani rajzok, s az aféléket szerettem, azokat. A szerkesztéseket, és ezeket a dolgokat, azt szerettem, hanem azokat az olyan figurás, s ilyen-olyan rajzokat, azért ment, nem volt baj vele, nem volt baj. Aztán legelőbb az első két osztályba inkább mind a vízfestéssel, s mivel kellett festeni, s nem tudom mi. [S torna, testnevelés? Maga nem sportolt úgy? S nem szeretett sportolni?] Én szerettem-szerettem, s nem voltam hátul benne soha, de mindig a tornateremben volt, egy nagy tornaterem. [Nem futballoztak?] Hát futballoztunk, de az nem tartozott a tornaóra köze, azt szabadidő, a játéknak volt az anyaga a futball, nem a tananyagának volt a... tartozott oda. Ott osztály osztállyal is igen, s volt úgy, hogy egyik iskola a másikkal, kollégiummal vagy a másikkal, a polgárival, de csak barátságos játék volt, nem egyéb. Hogy aztán valamit üzzek-üzzek az nem volt, mikor mit, ami szükség volt, tehát ezt az ilyen testnevelést, és ilyen tornát, s a rúdra mászást, kötélmászást bent a teremben, s aztán az a tigrisugrások, s a svédsekrények s a nem tudom mi, ezek voltak, s ezek a tornagyakorlatok, ezek voltak az anyagai. [S az egészségtan az mi volt?] Az egészségtant egy orvos tanította, az iskolának az orvosa, hát mindig táplálkozásról, tisztálkodásról, de az emberi szervekről is mindent, hogy az egészséget hogy kell ápolni s minden, ez is egy tantárgy volt, nem tudom egy héten két óra volt, valami olyasmi. Általában mindenképp olyan két óra volt egy héten általában, de nagyon sok falubeliek voltak... tudom dr. Szabó Jenőnek hívták az egészségtan tanárt, az iskolának is az orvosa volt, még kicsi bajusza volt, s idősebb bácsi volt, nagyon ügyes volt.

[S akkor ének van még, mint ének.] Ének, na azt is, azt úgy nem szerettem, úgy nem bírtam felvenni... [Kórusban nem kellett énekelni?] Kellett, hát kellett, aki akart, aztán volt kórus, Nagy Istvánnak a kórusa, úgy hívtak egy tanárt, még ott az emlékkönyvben benne van a neve, nem tudom mi. Kórusban s, de inkább úgy gyakorlatilag, hogy a kottát ismerteti s azt a hangjegyek, melyik negyedértékű, nyolcad értékű, egész értékű hang-

37 Fogalmam sincs ezekről a számításokról.

jegy, melyik a szüntetek s minden, ezeket, do, re, mi fa, sol, la, ti, do, ezeket úgy nem bírtam, olyan feleslegesnek véltem, hogy undorodtam tőle, a latin nyelvet inkább szerettem, mind azt a kottarendszert. Pedig aztán az ötödikbe voltunk Tóth Menyhért, az idevalósi, akkor Mikházáról, Szélyes Sándor, Salat Dénes, és Kis Tibor a szentdemeteri vasárnap délutánonként mentünk fel a kápolnába, az felső emeleten középen volt a kápolna, s az idevaló Fazakas Károly, aki sekrestyés is volt egyúttal. S volt nagy harmóniuma a kápolnának s ott játszottunk, s ezeket az egyházi énekeket kotta nélkül persze magunknak fújtattuk és aztán ott szerre tanultunk, hát minden egyházi éneket el tudtam játszani, s mindegyik ott, úgy megtanultuk. [Igen, ha kellett volna, itt tudott volna kántorizálni?] Tudtam volna, ha lett volna hozzá való hangom, vagy a hangom vagy a hallásom, de nem volt olyan, amilyen kellett volna legyen. Nem volt olyan, mert valahogy a félhang, nem tudom mi, hát mások állapították meg, nem én magamnak, de ott tudtam... ott úgy el tudtam játszani, hogy minden ismert egyházi éneket úgy magamtól, nem kottából. Tudtam, hogy melyikkel kell megkezdeni a kottából a dó, vagy a szi vagy a szol vagy g, vagy nem tudom melyik hangon, mert két egész egy fél, három egész egy fél a távolsága a hangjegyek között, s nem tudom mi. S, aztán az is az orgona, hogy volt beállítva, s aztán volt úgy hogy vasárnap délután ott jól, de szép csendben, úgy, mint aki kápolnában van, lényegében templomban, hát úgy viselkedtünk, s na most hadd el hogy én is, na most te is, szerre. Egyszer nyílik az ajtó, s jött az igazgató Darvasi László egy tekintélyes ember volt, benyitott, „van engedélyetek a régensúrtól?” azt kérdezte, igenis van engedélyünk, mondtuk, „na, vigyázatok, mit csináltok”, s behúzta az ajtót s elment. Ott hagyott, hogy csináljuk, mert volt engedélyünk, persze vigyáztunk mindenre. [Hittanból mit tanultak? Ki volt a hittantanár?] Hittantanár volt Pap Dénes, aki van ezekben a könyvekben a két első osztályba, ott háborúkor menekülés közben valami bombázás áldozata lett, ott Nagykároly, Nagybánya, s a háború után pedig Huber József, az is egy ilyen paptanár volt aztán, amikor az iskolát felszámolták Márton Áronnak a titkára lett azután, bevitték a püspökségre. Úgyhogy nekem újat nem olvasnak fel a jehovisták, mikor idejönnek, se a pap a templomban, hogy ezt én még nem hallottam vagy valami, valami olyant nem olvasnak fel, mert azokat mind áttanulmányoztuk. Aztán a szentmisének is a részét, hogy melyik mi, s hogy vonatkozik, s mi az értelme, s az értéke s a szentségeknek, a hét szentségnek, amit az egyház tananyagának tartott. S aztán ezeket az ószövetségi történeteket, és az újszövetséget is mindent, de azt például nem tanultunk, valamelyik nap is jutott eszembe, hogy egyes helyeken, ahol a konfirmálásokat végezték, ahol jártam, úgy sorolták azok a gyermekek az apostolokat, hogy András után jött Dániel, Dániel s nem tudom ki s így mind... ezeket nem volt kötelező felsorakoztassuk vagy Máté, vagy nem tudom ki, hanem azt az anyagot, amit azok tanítottak, s amit azok is kaptak, azokat tanították nekünk, úgyhogy... Szerintem minden ismeretbe be-

levezettek. *S hogy a latin nyelvet kedveltem akkoriba, latinul végezték a misét a papok, a nagy részét tudtam mondani magyarul annak, amit a pap végzett, annyira ismertem már a latin nyelvet.*

[A maga osztálytársai közül pap lett valaki?] Közvetlenül, osztálytársam közül nem, hanem egy osztállyal lentebb járt Barabási Gergely, az meghalt már több éve, Csíksomlyón van eltemetve a templom kertbe valahol. Barabási Gergely, jó nyers gyermek volt, kicsit olyan gyorsbeszéddű, fekete hajú, bobitás hajú, az lett pap, mást nem tudok. [S innen Jobbágyfalváról katolikus pap lett valaki? A maga idejében, a maga életében?] Az én generációból s innen nem, hanem előttem valóból volt, aki nem is itthon... itthon volt, nem tudom, milyen iskolába ment, de Vásárhelyen... de Magyarországon van, ha jól tudom még ma is él, az is Sztrátya János, de nem rokonság, más Sztrátya familiából való. Itt van a testvére egyedül él, egy összeromlott öregasszony, velem egyidős, de úgy össze van romolva, hogy akkora az egész asszonyka, né, annak a testvére s aztán ennek a fia, ennek az asszonynak, ott van kint családostól nála, s nem tudom, oda ki van telepedve, s nem tudom még él, nem hallottam híret, úgyhogy az az egy pap származott innen a faluból, mint pap. [Maga először Mikházán a kolostorba mikor volt? Gyerekkorába volt?] *Én gyerekkoromban jártam ott, mert voltak ott osztálytársak, és édesanyám sokat járt oda búcsúra, mert annak a kolostornak egy esztendőben van egy olyan négy-öt-hat búcsús ünnepe. [S akkor mielőtt elment volna Vásárhelyre, azelőtt már járt a búcsúba?] Azelőtt ejisze nem jártam, mert már még kicsi voltam, de aztán azután kezdtem járni, de mindig gyalog, édesanyám szokott menni, de mindig ott be a vasútállomásra s a vasúton ment fel, ott rövidebb volt, s aztán ne menjen a faluk között, te, eridj csak itt, azt mondja, mert még harmatos a fű, s én mentem az úton s a csíkfalvi állomásnál ki, s ott összetalálkoztunk s úgy mentünk együtt felfele. Akkor ott voltak a cimborák, az iskolástársak akkor... már, mikor gimnazista voltam, s aztán ott sokat beszélgettünk, s minden, úgyhogy még most is él, ejisze, velem egyidős volt Antal Gáspár, ott egy darabig néptanács alelnöke volt inkább, talán elnök is volt, de alelnöke volt a remetei néptanácsnak is Mikhált István ott él, nem hallottam, hogy meghaljon, a felesége meghalt már rég, annak voltam a temetésén... [Szélyes Sándor is, ugye, mikházi volt.] Szélyes Sándor is mikházi volt, télen halt meg, nem volt mivel felmenjek a temetésére, kerékpárral nehéz lett volna, mert hó volt, s nem tudom mi, aztán nem voltam fel, pedig vele közvetlen osztálytárs voltam már három évig, a háború után három évig. Aztán csodálkozom, abból a kicsi Mikházából anynyi sokan voltak ott, hát voltak mondjuk vagy hárman voltunk, akik osztálytársak voltunk vagy négyen, ott volt az a Lokodi Sanyi, aki a kórháznak a főkönyvelője volt, a mikházi kórháznak, anynyi sokan voltak, kábé tízen voltak az iskolába, s Remetén, abból a nagy vallásos faluból egyetlenegy tudok csak, hogy volt, már az internátusbelieket ismertem, a kint*

lakókat, más osztályokból, hogy kintről jártak be azokat nem ismerte úgy az ember.

[Kik voltak a jelesebb osztálytársai?] *Boros Zénó, a banknak az igazgatója, a Mezőgazdasági Bank igazgatója, vele osztálytársak voltunk harmadik osztályban. Van egy Mucska Gábor, aki olyan vegyész mérnök volt, hogy több ilyen vegyi kombinálnak a létrehozásában nagy főnök volt, s azzal is a két első osztályban osztálytárs voltam. Akkor Ábel János, ilyen elektronikai mérnök, akkor aztán a háborúkor kimaradtam egy évet az édesapám halála s a háború miatt, s visszacsúsztam az utánam jövő osztályba, mint, aki megbukott, de ilyenek voltunk többen. Így lettem osztálytárs azzal a Szélyes Sándorral, a mikházival, aki zenész volt, hogy így nevezzem, aztán a többi hasonlókcal is. Karos János Dicsőben gyermekorvos volt, Kis Tibor Szentgyörgyön földrajz tanár, s aztán Tóth Menyhért, ott lakott az Aleean³⁸, idevaló jegyzőnek a fia, azzal voltam padtárs, az ilyen vasúti milicista, kapitány volt.*

Nevek hangzanak el, élethelyzetek sokasága sejlik fel a beszélgetésekben. Életének újabb és újabb helyzeteiben jelentenek kapaszkodót, igazítanak el az egykori, iskolai kapcsolatok. Nem jár külföldön, nem lát világot: az ISKOLÁJA, iskolás évei nyitották meg számára azt a horizontot, nyújtják élete során azokat a támaszokat, amelyek szerint, amelyek segítségével elképzelheti, elhelyezheti magát és saját cselekedeteit. A „villanyos” Domi bácsinak napi, fárasztó munkavégzése közepette éltető energiákat nyújt egy-egy váratlan találkozás is egykori iskolás világának szereplőivel – különösen ha olyan emberekről van szó, akik mértékadóak közösségük számára, akik „urai a maguk helyzetének”. Vagyis olyan ideálok megtestesítői, olyan gyakorlatnak a kialakítói, amelyekben osztozik, amelyeket irigyel, amelyek fele törekszik Domi bácsi is:

De volt olyan, akit nem ismertem, például Vadasdon jártam a munkámat, és volt egy jó nyers fiatalember, egy tanító, Velencei András, jó magas, barna, ügyes ember, gazdálkodott is a tanítói birtokban, s minden esztendőben mondtam neki nyáron, hogy amikor nálunk a kollektívben elnökválasztás lesz, akkor fogom javasolni, hogy hívják meg a tanító urat a gyűlésre, s válasszuk meg elnöknek! Hát miért akarja, hogy megválasszanak? Azért, mert a környéken más nem tud gazdálkodni, csak a tanító úr, mondom! Azok a szénaboglyák úgy vannak felrakva, hogy azok esztendeig ülhetnek, mert ott nem pusztulnak el. Volt egy nagy darab oltott szőlője, a háztól hátrafele, a hegyoldalban, verőfény, az tavaszon is úgy ki volt dolgozva, mind ahogyan apáink s azok a szőlőszakértő gazdák csinálták, s nyáron megpermetezve, felkötve, olyanok voltak, itt nem kell a Bekecsbe menni s a Bucsinba, oda tessék kivinni egy széket s leülni középen s kész van az üdülés! Mindig így beszélgettünk. S mindig megkínáltak egy egy pohár pálinkával, s a felesége is, ha ő

38 Marosvásárhelyi lakónegyed: Aleea Carpati - Kárpátok sétatny.

történetesen nem volt otthon, az óvónő volt, fáin ügyes, magas fiatalasszony, az is mindig: igyon meg egy pohár pálinkát, kijárja magából, s elfogadtam, hogy beszéljünk, mert nem mindenütt fogadtam el. S az utólja fele amikor jártam, beszélgettünk, mert otthon volt a tanító úr, így ősz volt, ejsze, s akkor is megkínált, tiszta jó szilvapálinkával, s mondom jaj, megyek, estefele volt, mondom megiszom kicsinként, mert hátha jobban megy a bicikli hazafelé, szoktam mondani. S maga biciklivel van, s még felmegy Szovátára estefele? Hát nem Szovátára, mert ott csak a vállalat van. Hát nem onnan jár? Hát oda csak hónaponta kétszer megyek. Hát akkor honnan, merről jár? Hát túl a hegyen, Szereda vidékéről. S melyik faluból, de olyan igazi óvatosan s barátságosan kérdezte. Hát Szeredán túl, Jobbágyfalváról járok. Jobbágyfalváról? Hát Jobbágyfalváról többen is voltak a gimnáziumba, ahol jártam! Melyik gimnáziumba, én is hamar felkaptam a szót. Hát Vásárhelyen a katolikus gimnáziumba! Hát a tanító úr járt ott? Hát hogyné, ott jártam. S Jobbágyfalváról ki volt ott? Fazakas Pisti, Fazakas Károly, Sztrátya Domi, Tóth Menyhért, Péter, s nem tudom, még volt-e valaki... Ezt ő sorolta, még így az újjával sorolta. S kacagtam! Harmadiknak mondott engem, név szerint. S mondom, ha valamelyik errefelé járna, a tanító úr nem ismerné meg biztosan! De én biztosan megismerném! Hát már meg vannak öregedve, nem ismerős! De kacagtam! De megismerné! Mondom: azok közül, akiket felsorolt, egyik itt áll maga előtt. Megnézett, de úgy megnézett, jól megnézett! S úgy jött rá, hogy Domi, tán nem te vagy! Hát ott nem voltunk tegezők, hát kisebb osztályba, én nem is emlékszem se rá, se a nevére, abszolút nem emlékeztem, de elsorolta a a tanárokat, s minden, s mondom, ezek között voltunk, mese nincs, na, azt mondja, megér még egy pohár pálinkát, hogy másodszor is megismerkedtünk, még ha reafizetünk is! S utána nem sokszor voltam még, s én kételkedtem, de amikor megkaptam ezt az emlékkönyvet, akkor leellenőriztem a névsorokat, s ott van a neve, Velencei András, mikor a harmadikba mentem '45 őszén, akkor volt ő elsős, ő véckei volt, székelyvéckei, s ott van a neve, hát a szilenciumban egy teremben voltunk, mikor '47-ben ötödikbe mentünk, akkor ő harmadikos volt, s ugyanabba a teremben volt, mert minket beosztott a felügyelő tanár asztalfőre, hogy tartsunk rendet. Így újítottuk fel az ismeretséget, ezzel a vadasi tanítóval, ejsze már nyugdíjba ment, s lehet hogy hazament Vadasdból, de olyan, látszott, hogy olyan falusias természetű, nem félt semmi munkától, de az iskolában is olyan rendes volt s pontos volt, látszott, hogy mindenütt ura a maga helyzetének.

Az egyszerű ember nem hiszi el

Az 1947–1948-as tanévben végezte az ötödiket, de 1948 augusztusa, az egyházi iskolák államosítása után nem folytatta tanulmányait. Egyébként is, édesapja halála után egyre nagyobb erőfeszítésbe került a családfő nélkül maradt családnak Domoos iskoláztatása. A döntési helyzetekben érződött igazából az apa hiánya:

Amikor megtudtam, hogy államosították az iskolát, megijedtünk édesanyámmal, beszélgettük, hogy a bizonyítványomat legalább ki kell venni, mert azt a leányiskolát hagyták ott, Unirea. Ki kellene venni, hogy nehegy elvessen az az időszak, amit oda jártam. Elmentem be, de persze, hogy mint gyermek, hátra kicsi tarisznyával, kicsi kenyerecskével, öt tojás s egy szalonnával mentem, hogy vegyem ki. A leányiskolának az igazgatónője, Nagy Pálma, ott van az aláírása, az adta ki, megmondtam, hogy miért jöttem, hogy itt jártam iskolába s a bizonyítványomat akarnám kivenni. Mikor adta ki a bizonyítványt, kiállította két nyelven, románul is, magyarul is. Kéznél is van, meg tudom mutatni. Azt mondja, na, erre úgy vigyázz, hogy úgy add oda valahova, hogy többet nem adunk ki, mert csak egyszer lehet kiadni s nehegy elvessen. Még lehet, hogy bevettek volna ide a Bolyaiba még felvételi nélkül is, de ha most én odaadom, mit csinálunk. Oda kell adni a bizonyítványt s elveszik, nehegy elvessen. Hát hogy adtak volna a másikat a másik osztályról, de a gyermeknek nem vágott az esze, nem volt ott egy férfitember, hogy eridj, mert egy osztállyal nagyobbat kapsz. Pedig onnan, ahol voltam, az internátus igazgatója egy pap volt, Huber József, aki a püspökségre került s aztán titkára is lett Márton Áronnak. S az ide való pappal eljöttek, s na, nem mentél iskolába, s miért nem mész. Az a régi internátusi igazgató írt egy kicsi cédulát Milosics Bélának, az egy tanárunk volt, magyar irodalom szakos tanár, aki oda át volt helyezve a Bolyaiba, hogy Béla légy szíves működj közre, hogy vegyék fel Domokost oda. Csak egy kicsi cédulát. Ha csak lehet. Azt mondta az a pap, Béla el fogja tudni intézni s készültem is, hogy na, megyek is holnap, de oda kell adni a bizonyítványt s akkor mit csináljak. Nem hittük el azt, az egyszerű ember nem hiszi el azt, ami történt, az a rendszerváltozás. Azt, hogy el lehet venni egy olyan intézményt, elállamosítani, megsemmisíteni egy iskolát, egy intézményt, hát nem hittük. Azt vissza kell állítsák, olyan nincsen. Az új államhatalom egy háború után a győztes hatalom. A múltat végképp eltörölni, ez volt a jelszó.

De az is lehetett az oka a döntésnek, hogy egyre inkább kockázatosnak tűnt az eléje kitűzött cél: a papi pálya választása. Szerencsére velük lakik édesapja egyedülálló bátyja is, tehát a gazdálkodás feladatait ekkor már két felnőtt és három nála nagyobb testvér tudja végezni. Amikor azonban 1948 augusztusában államosítják az egyházi iskolákat, a Katolikus Gimnáziumot megszüntetik, és Domokosnak át kellene iratkoznia a Református Kollégium utódjaként létrehozott állami iskolába, akkor úgy döntenek, hogy ezt nem teszik meg: *Édesanyám azt mondta, ez nem lehet, hogy végleg megszűnjön a Katolikus Gimnázium, biztos egy év múlva újra indul, addig maradjak itthon.* A gimnázium nem indult újra, és 1948 nyarától mindaddig, amíg 1951 őszén be nem rukkol, otthon a családjával gazdálkodik.

Az iskolavégzés, diplomaszerezés, tanulás, a sorsváltás témája utóbb többször is felmerült, sokat rágódott rajta.

Édesanyám özvegyasszony volt, mindentől csak féltünk, támadtak a sok kvótáért, mindenért, beadásokért. Egyszer felhántam volt a bérmakeresztapámnak, Fazakas Janinak, nem került egy férfiember akkor a rokonságból, aki megkérdezze, hogy te nem mész az iskolába. Ha tetszik, ha nem, ha jó, ha nem, menni kell. Eladjuk a házat, akármit s menni kell, folytassad s csináljad, hogy vidd véghez. Mert akkor mentem volna azért, mert ment a tanulás. Úgyhogy jó közepesen, s a médián felüli részen voltam.

Ma már ő sem tud egyértelműen állást foglalni: ki volt, mi volt az oka, hogy nem lett értelmiségi. Egyértelmű csak az, hogy életének soron következő fordulataikor, minden további választásakor megtagadta a rendszerrel való azonosulást:

De egy része kapaszkodott az új rendszerhez, nekem is felkínáltak sok mindent, hogy álljak be a pártba s legyek hóhér a saját fajtámnak s a falumnak. A szomszéd bácsi leszidott volna, hogy te, mit jár a szád. A szégyen megölt volna, hát én nem tudtam azt tenni. Aztán így kimaradtam, félig-meddig megsemmisülve, de azt is mondhatjuk, hogy egészen. Sokan áldozatai voltunk a kommunizmusnak, nagyon sokan... nagyon sokan. Aztán azért mégis az embernek, elbeszélgettük sokszor, kórházban voltam most augusztusban lesz két éve, hogy voltam vagy húsz napig, szív és vérkeringési problémákkal. Volt idő elbeszélgetni s volt egy ügyes gyermek, hogy áldozatai lettünk a kommunizmusnak komplett, mert bíztunk s hittünk az igazságban. Azt is hirdették s amit hirdettek, azt el lehetett fogadni, de nem azt csinálták. Mikor a katonaságtól is leszereltem, hívtak ide-oda, hogy ezt csináljuk, s azt csináljuk, ezek az akkori előljárók. Hogy menjek, mondom, maguk mind olyant beszélnek, hogy megyünk a Lügösdre kapálni s közbe a nem is a Lügösdre, hanem a Berekebe s a Cserére megyünk. Mikor oda mondják, ide megyünk, s örökké mást csinálnak, mint amit mondanak. Akkor éreztem úgy, hogy megvetettek s szem előtt tartottak. Aztán örökké nőtt bennem az az ellenszenv a kommunizmus iránt, hát elmondhatom, mert a háborús bűnök is elavulnak, elévülnek bizonyos évek után, nincs amitől félni. Elmondtam akkor is a beszélgető társaknak, míg volt kivel beszélgetni, hogy aztán a népek nyomására beengedtek a kollektívbe az irodára. Ott dolgoztam, 5 évig. Ott voltam köztük, egyedüli, aki nem volt párttag, olyan közel voltunk egymáshoz, az asztalunk egymást érte. Itt dolgoztam és s ott dolgozott a másik s a harmadik.

A falusi, családi környezetbe való belenevelődése mellett a marosvásárhelyi gimnáziumi évek a három legfontosabb, életútját és életszemléletét meghatározó szocializációs folyamat egyike volt (a harmadikról, a Román Népköztársaság Néphadseregében töltött három éves katonaságáról lentebb lesz szó). Nem volt igazán kiemelkedő tanuló, de kedvvel tanult, mindig teljesítette a feladatait, leginkább a latint szerette és tudta. A habitusának alapjellemezői lettek az itt elsajátított értékek,

viselkedésformák. Például jellemző az, ami a francia tudásából máig megmaradt: *Itt a szomszédban eladták a házat, már két leányka volt, s az egyik járt Szeredába az iskolába, s mentek seregestől az iskolába, s mentem én is a biciklin. S egyszer azt kérdezte a leányka, Icnak hívták, maga mit fűtőrészett tegnap a biciklin, mikor ment lefelé, hát mit, ami a szájamra jött. Hát maga a Marseillaisét fűtőrészte, azt mondja! S igaza volt, igaza volt, mert sokszor még most is elkezdem magamban, hogy Allons enfants de la patrie... a Marseillaisét fűtőrésztem, s máskor pedig dudorásztam, s mikor mi jutott eszembe.*

A katona (1951–1954)

Életének igen különleges és tanulságos, a további tevékenységeit jelentősen befolyásoló tanulási időszaka az a három év, amíg katona.

Engem is '51-ben besoroltak, de valamelyik éjjel is nem tudtam aludni, s úgy végig gondolkozok sokszor, hogy a buta fejemmel szinte ellőttem a dolgot, nem adtam be, csak a négy elemi iskolát, mikor soroztak be. Még íráspróbára tettek és számolás próbára külön, volt itt egy Balogh Artúr, barát volt az is s járt, Palival jártak talán kettőt ott, Keresztúron Unitárius Gimnáziumban, s az is csak a négy elemi adta, s kettőnket külön vittek, s külön csináltattak olvasási próbát, hogy mennyire vagyunk felkészülve. Így betettek fegyver alá, mert másképpen elvittek volna munkaszolgálatra, aztán mikor berukkoltam, akkor kinyilvánítottam, megmondtam, az öt gimnáziumot, s minden. Aztán tisztos iskolába tettek. Hát egy évre nagyon szigorú helyen voltam, s akkor elhelyeztek, s utána előléptettek tizedesnek, azután szakaszvezető és a papír után, a doszárom után beállítottak az irodába, titkos iratok irodájába dolgoztam 2 évet majdnem.

1951. november 25-én rukkol be, Marosvásárhelyről Bräilára viszik, itt tölti a kiképzési időszakot. Szerencséje, hogy hamar és jól megtanul románul. A nála levő, már gimnazista korában használt füzetecskébe történt bejegyzések tanúsága szerint a katonai rangfokozatokkal, a ZB puska alkatrészeivel ismerkedik, december 5-én már arról tanul, hogy *Din trecutul glorios de lupta a partidului nostru*.³⁹ Első, és egyben utolsó magyar nyelvű bejegyzése a füzetbe a következő:

„Az 1951 Karácsony Bräila. Az én részemről az elsőnek mondható az ilyen Karácsonyok közül. Egész Karácsonyi idő alatt csak a testem volt itt, a lelkem s a gondolatom otthon volt. Szívesebben elmentem volna a rorátére, mint a vioráréra. Végig gondoltam a karácsony szombatját, amikor úgy szerettem a családi társaságban jelen lenni. Éjjel megébredtem és imádkoztam, hogy

39 Románul: *Pártunk dicsőséges harcainak történetéből*.

én is részesüljek a karácsonyi kegyelmekből. Reggel 6 órakor már megettem a hideg puliszkát és amikor otthon mentek a pásztor misére én is mentem. Csak az én templomomnak mozi volt a neve. Mindegyre magamban kántáltam hogy érezsem én is a karácsonyt, de még annál rosszabbul esett. Délután 3 órakor kaptam egy kanál káposztát és egy kanna fekete kévét, ami után még Jancsi is azt mondta volna, hogy „adjál még”. Ezzel a hazai ebédre és Karácsonyra gondoltam, s hogy emésztő gondolatomat elűzzem, cigarettára gyújtottam. Ezzel vártam este 9-ig a kanál krumplira és marmaládéra. Instructiara nem voltunk, de voltunk moziba, gyűlésen és előadáson. Másodnapján már program volt. Román óra meg ehhez hasonló és délután instructia a kertben. Ekkor is hidegpuliszka volt ebédre. Este keserű gondolatok között krumplit pucoltam, rágondoltam az előző karácsonyokra s a könnyem kiesett. Harmadnapján kegyelemről szó sem lehetett. Szintén hidegpuliszkával kezdtem, 10-4-ig a hideg köddel borított instructia téren töltöttem a napot, de több részit a jeges földön feküve, mint lábon állva. Aprószentek napján kaptam egy keserves oltást, és délután a kertben instructio. Bizony így telt el az én 21. Karácsonyom. December 30-án volt az eskü. Kaptunk 1 pohár pálinkát.”

Húsvétkor csak ennek a megjegyzésére szorítkozik:

„Húsvét. A virágvasárnapján szüntelen haza gondoltam. Délután a szénával dolgoztunk.”

Több ilyen, szenvedéseit, kívülállását részletező, magyar bejegyzés valószínűleg azért nem került a füzetbe, mert a körülményei javultak, idővel megszokta, sőt valamennyire pozitívként értékelte mindazt, ami vele történt.

Ma a katonaságban kapott ideológiai átképzésről nem sok emléke van. Katonák, azaz a rendszernek alávetettek voltak, azt kellett hallgatni és kikérdezéskor felelni, ami akkor a napi kíváncsóság volt, ez rögzült az ő agyában is, és utóbb ezt tudja a rendszer hazug voltára bizonyítékként elmondani:

Katonák voltunk, s állandóan construirea socialismului, s mi az a construirea socialismului, s din ce se compune,⁴⁰ s három tétel volt, amit mindig meg kellett említeni, construirea Casa Scânteii, s hidrocentrala de la Bicaz, s Canalul Dunărea – Marea Neagră.⁴¹ De ott, hogy hány ember, s milyen emberek estek áldozatul, arról nem volt szó, az országot, s azt mondhatni, inkább a keresztényebbik részét oda betemették, a Canalul Dunărea și Marea Neagră...

40 A szocializmus építése, és ennek milyen alkotóelemei vannak.

41 A Scinteia Ház építése, a Békási Vizierómű, a Duna–Fekete-tenger-csatorna.

A kiképzés befejezése és a tisztes iskola elvégzése után használhatóságát felmérve iratok adminisztrálására alkalmasnak találják, ahogy ő mondja: *a doszárom után beállítottak egy irodába*. Egy üzemanyagok raktározását, elosztását végző katonai egység vezetője mellett, annak közvetlen beosztottjaként, mint a titkos iratok irodájának felelőse teljesít szolgálatot. Szorgalmas, lelkiismeretes, tetszik neki, hogy a papírok rendezését, kezelését végezheti. Ehhez azonban nem kap különösebb tájékoztatást, kiképzést. Szerencséjére egy ellenőrzés alkalmával egy magyar tiszttel találkozik, és ennek segítségével, meg a saját tanulmányvásának köszönhetően elkezdődik egy „második kiképzés”:

Kérdezte mi a nehézségem, s hogy érzed magad, beszélgettünk, aztán jó jegyzőkönyvet csinált. Aztán küldött egy instrukciót⁴², mert hiányzott, hogy hogy kell működjön egy ilyen iroda a titkos iratokkal, Mănuitor de documente secrete,⁴³ egy héten belül meg is kaptam, egy jó kicsi könyvecske, s aztán olvastam végig, olvastam, olyan magyarázatok voltak benne, hogy erősen, hogy örvendtem, hogy küldte, mert meg is értettem jobban mint most, úgy hogy azután bátrabban dolgoztam, mert addig örökké féltem, hogy jól van, nincs jól, hogy van. Az Instrukcióban írta, hogy hogy kell eldoszározní, s se descarcă din registru, unde se află documentul respectiv, la ce dosar, ce volum,⁴⁴ mert volt első számú doszár, egyes, kettes, harmadik kötet, kettes számú doszár, egyes, kettes, hármas volum, kötet, s aztán melyik volumban melyik... olyan erősen nyilván volt tartva, mint ahogy a személyiségek nyilván voltak tartva.

Az útmutatásokat követve olyan saját módszereket is kifejleszt, amely később sikert, megbecsülést szerez neki. De a legfontosabb tulajdonsága a pontosság, megbízhatóság:

Kaptunk egy kontrollt, s a főnököt regulázták,⁴⁵ s azt mondta a főnök, nem kaptunk róla semmi felsőbb parancsot. S nem a csodát! Megkérdeztek engem is, behívattak, az a kontroll brigád, volt közöttük alezredes, kapitány, tudományos emberek, nem bakák, mind én. [Maga akkor sergent⁴⁶ volt már!] Igen, sergent... Igenis, van róla, méghozza, gondolkozom, pe o hâr-tie de culoare roșie este bătută cu mașina un ordin, așa este, așa, ia aduci aicea!⁴⁷ Vittem az egész nagy doszárt, s a regisztert, am primit la data cuta-

42 Egy kiképzésekkor használatos katonai szakkönyvet.

43 A titkos iratok kezelője (valószínűleg: a titkos iratok kezelésének módszertana és az ezeket kezelő kötelességei).

44 Kíriják a nyilvántartóból, hol található az a bizonyos dokumentum, milyen iratcsomóban, hányadik kötetben.

45 Szidták, megfegyelmezték.

46 Sergent: káplár.

47 Egy rózsaszín papírra van géppel írva egy parancs, ilyen és ilyen, na hozd csak ide!!

re, și se afla la dosarul 4. Fila numaru,⁴⁸ kinyitom, s tessék! Hát legelább öt-ször hatszor bevittem a főnöknek, s nem tett rá semmi rezolúciót, rezolúciónak mondják, hogy melyik iroda az illetékes és hova vigyem el, de ez ötöt illette, s ő vissza kellett volna tartsa magának, rá kellett volna írnia hogy nála volt s visszatartsa, de ő nem tartotta vissza, ügyeljek én rea, s én nem hordoztam tovább, visszatettem, de ráírtam a margójára grafit ceruzával, hogy vāzut de 6 ori. S cine a scris asta, eu, cînd am bāgat în dosar!⁴⁹ S nézte a comandantot, s nézett engem, s aztán amikor kimentem, akkor megmosdatta azt a katonás embert, pedig olyan katonás volt. Măi Pista [a főnöke Pistának hívta, mert neki minden magyar katona Pista volt...], fii al dracului, m-ai făcut o muștrație,⁵⁰ haha, nem tudom, szóval megszidták azért, hogy nem vette ő ki azt magának, hogy oldja meg, együtt kellett volna működjön a helyi néptanáccsal, s annak helyet adni, s kilakoltatni, mert bé kellett volna kebelezni egy területet a szomszédból, mert benne volt egészen az unitáténak a területjibe, olyan kanyargós határral... S aztán ezt nem valamelyik iroda kellett intézze, hanem maga a comandant, aztán vāzut de 6 ori, ráírtam, hát én mit csináljak vele, hát annyit hordozom, hát valami történik vele, de document secret⁵¹ volt, az is, hát nem lehetett lóhátra tenni, hanem vagy doszárba tenni, vagy valaki aláírta, hogy átvette. Szerettem az ilyeneket pakkba tenni, s eltenni. [Akkor ez magának dicsőséget szerzett.] Hát elismerést szerzett, hogy megkaptam.

A munkájáért megbecsülték, a főnök feltétlen bizalmát élvezte, és ez jól esett neki, de ugyanakkor ez azzal járt, hogy a főnöke helyett is kellett dolgoznom:

Hát volt olyan, vasárnap, hogy csináltam a nyomtatványokat, a билет de voie-kot⁵² másoknak, a főnök megadta a névsort, s azt kérdezte, hónap vége volt, hogy vrei să te duci în oraș și tu? Aș duce și eu, daca permiteți. Azi nu te duci, azi am eu treabă, azi nu mai vin deseară înapoi în unitate, stai aici și faci documentația pe care trebuie să trimit mâine dimineața,⁵³ mert hétfő reggel volt, s kellett vigyenek egy csomó documentet Bukarestbe, s faci documentele, și săptămîna viitoare mergi, o zi, doua zi, cît vrei sa stai afara.⁵⁴ s ott maradtam, éjjél után 3 óráig dolgoztam, fehéren aláírta a papírokat, négy-öt ív papírt fehéren, fél ív papírt, egész ív papírt, s mondta, hogy ezek-

48 Ezen és ezen a dátumon érkezett, és a 4. iratsomóban van, az oldalszáma...

49 Hatszor volt megnézve. S ki írta ezt, s én, amikor betettem a doszárba!

50 Na Pista, az ördög vigyen el, leszidattál! (a parancsnok Pistának szólította Domokos helyett).

51 Titkos irat.

52 Eltávozási engedély.

53 Te is akarsz menni a városba? Én is mennék, ha ön megengedi. Ma nem mész, mert ma dolgom van, ma nem jövök este vissza az egységbe, itt maradsz és elkészíted a dokumentációt, amit el kell küldjek holnap reggel.

54 Elkészíted a dokumentumokat, és jövő héten mész egy napot, két napot, akkor majd annyit amennyit akarsz, hogy kint légy.

*re kell dolgozni, o să vezi documentele din trimestrul trecut, și dupa aia o faci.*⁵⁵ *Aztán aláírtam én is alul, hogy redactat și scris de sergentul Straty Dominic,*⁵⁶ *géppel írtam, s reggel a delegáció vitte 5 óraker Bukarestbe, amikor bejött a commandant,*⁵⁷ *s megfordulta magát, s leült, akkor én már vittem a másolatokat, mert mindet legalább 2 példányban kellett csinálni, hogy să vedeți, ce am trimis la București.*⁵⁸ [S ő meg se nézte, nem ellenőrizte előzőleg, amit maga elküldött Bukarestbe?] *Elküldtem, ő nem ellenőrizte, mert aláírta előre fehéren a papírt!* [De nem tudta, mit írt alá!] *Nem tudta, de bízott bennem! S aztán vittem a másolatokat să vedeți, ce am trimis la București, și ce a rămas în alb semnat, aicea este, nimiciți dumnevoastră,*⁵⁹ *semmisítse meg, ne én dobjam el az ő aláírását. Úgyhogy volt ilyen bizalom közöttünk, mindamellott, hogy amikor bejött, mindig mondta, hogy te bag la pușcărie,*⁶⁰ *s mikor ment el, te bag la pușcărie, s közbe amikor elfordult, akkor mosolygott. Mă băgati, dacă vreti,*⁶¹ *mondom, de amikor rájöttem, hogy nincs benne rosszindulat, akkor mese nincs csináltam a dolgomat. [...]* *Így vesződtem én majdnem két éven keresztül egy ajtón belül...*

Röviden összefoglalva: iratokat előállító, iratokkal dolgozó, iratokat rendszerező pontos, lelkiismeretes, megbízható, sőt, mondhatni: hivatástudattal rendelkező – és hivatását lojálisan és lelkesen végző! – hivatalnokká képezi ki őt a katonaság. Mindez azért is lehetséges, mert jó a nyelvérzéke és nagyon jól megtanul románul. Mindezek után csak az a kérdés, hogy otthoni környezetében mit is kezdhet ezzel a két kiemelkedő, helyi szinten, közösségében így kombinálva páratlannak mondható tudásával. Ez az ő kérdése is, és a válasza is hamar megszületik: ha nincs „piros könyve” (pártkönyve), akkor semmit. Párttaggá lenni azonban sem hazatérése után, sem a következő évtizedekben nem hajlandó – tulajdonképpen számot vetve azzal, tudva azt, hogy egy életen keresztül mellőzött lesz, nem vállalja ennek a fel-tételnek a teljesítését.

A katonaságban tehát képzettséget, életre szóló elfoglaltságot tanul és szeret meg: tulajdonképpen itt szocializálódik igazán az írásbeliségbe, ez pótolja valamennyire a felsőfokú végzettséget, bár nem adnak hozzá ezt bizonyító diplomát. De ennek következménye, hogy mondhatni kritikus értelmiségiként szemléli környezetét – persze a maga óvatos, körültekintő módján. A katonaság pedig sorsforduló is lehetne, de csak szocializációjának fontos környezete, életének emlékezetes fordulópontja.

55 Látod majd a múlt negyedévi dokumentumokat, és és azokhoz igazodva készíted el.

56 Szerkesztette és írta Sztrátya Domokos káplár.

57 Parancsnok.

58 Nézze meg, mit küldtem Bukarestbe.

59 Nézze meg, mit küldtem Bukarestbe, és ami fehér lap aláírva megmaradt, az itt van, semmisítse meg ön.

60 Börtönbe duglak.

61 Börtönbe dug, ha akar.

[Ezt már beszéltük, hogy magának ez nagyon tetszett!] [Élénken] *Nagyon tetszett! Nagyon tetszett az a rend, az a pontosság, az a biztosíték, amit láttam benne, hogy biztonságban vagyok. Biztonságban dolgozok. Az nagyon tetszett nekem, szerettem, az nem esett terhemre, hogy ide is bé kell írni, oda is bé kell írni, ide is kell tenni, oda is... Az nem esett terhemre, mert nekem az a dolgom. Reggeltől estig, felkeltem s este lefeküdtem, hát bent a kaszárnyába, s bent az irodában, mi legyen egyéb dolgom.* [Nem jutott eszébe, hogy milyen szép élete lehetett volna, ha a katonaságnál marad?] *Nekem jutott eszembe sokszor, hogy jó lett volna s minden, de ott is beleszóltak az ember magánéletibe, mindenbe, úgy beleszóltak. Emlékszem, egyszer egy sublocotenentet⁶² helyzetek oda, s akart nőszülni, s annyi document jött, a párttól s a minisztériumtól, s annyi fele kellett választ adni, hogy megfelel-e neki politikailag, hogy házastársat vigyen, nem lehetett akárhogy. Ott jó lett volna, csak le kellett volna szerződni hosszú időre, biztos. Mikor első éves voltam, akkor még önéletrajzot is adtunk be, megszólítottak, hogy menjünk ofițer iskolába. Aztán visszavonták, hát én nem is tudtam akkor románul, s kilenc évre kellett volna leszerződni, aláírni, s akkor két éves ofițer iskola, școala de ofițeri în gradul de locotenent.⁶³ Jaj, úgy megbúsultam magamat, hogy mért adtam bé az önéletrajzot, aztán megszüntették valami szerint, nem tudom, mi volt az oka. Ott is vannak azok a hivatalok, mint a civil életben, nem mindenki kirukkoló katona, mert van az az ügynevezett spatele armatei,⁶⁴ a hova tartoztunk mi is... gazdasági hivatala a hadseregnek, az ellátás, aprovizionare, irodai munkák, csak katonai minőségben kellett azt elvégezni, s kell jelen lenni, s olyan úriemberek voltak, a plutonierek is, akik bent dolgoztak, úri emberek. Szép ruhájuk, nem kellett gondoskodniuk, s jó fizetés, s járt még a fizetés mellett az, az ordinul 50 szerint, a közkatonának való fejadag járt, s aztán még popotát tartottak fent, tisztikonyhát, a fizetésükből, pótolták, amelyiknek nem volt otthon családja. Úgy hogy lényegében úriemberek voltak, katonák voltak, nem civilek. Az örökké kell féljen egy nagyobbtól, örökké kell szalutálni. S aztán elhelyezik...*

Az is hozzájárulhatott a döntéséhez, hogy közben otthon a családja helyzete egyre nehezebb lett, és árulásnak érezte volna, ha őket magukra hagyja.

Annyi sokat változott az itthoni helyzet, az itthoni falusi élet- az alatt, amíg az a 3 év lezajlott- nagyon sokat változott, terhelődött. Bizonyos hadisarcnak a fizetése. Úgy megterhelte. Amikor szabadságon voltam, azt hiszem mondtam is, 31 napot voltam itthon. Szinte nem is bántam, hogy vissza kell menjek. Úgy szembenéztem az itthoni nehézségekkel. Gondolkodtam azon,

62 Alhadnagyot.

63 Tiszti iskola, tiszti iskolás alhadnagyi rangban.

64 Szó szerint: a hadsereg háta – vagyis a hadsereg ellátása.

hogy jó volna ott maradni, visszamaradni. A katonaságnál hiány nincs, abból a szempontból, hogy a szolgálatot ne tudja valaki teljesíteni. Minden kéznél volt s megvolt. S megélhetés lett volna, de mégis örökké katona lenni... Pedig szerettem a katonaságot, s nem is akartam alóla kibújni semmiféle formában, mert oda voltam szokva a fegyelemhez. Internátusban voltam, s szerettem szabályok között élni.

Az is lehetséges, amit nem említ: azért is nem áll mobilitási pályára, mert a román környezet, a román állam által megkövetelt román identitás helyett a számára addig adott magyar, falusi, gazdálkodói identitás a fontosabb, azt választja.

A katonaságnál alakul ki az az értelmiségieket jellemző írásgyakorlat, az „írás szeretete”, ami identitásának a részévé válik, majd, könyvelő és pénztáros, meg vilányos korában kiváltja az írásbeliségre alig szocializálódott falusi világban az elismerést, megbecsülést.

Hozzam ki azt a ceruzát, tintaceruzát, a múltkor a kezembe akadt, én már nem hegyezem meg, magának adom... '962, '963-ban kaptam... Finom minőségű, cseh, író ceruza, hát olyan régi... Én azért tartogattam direkt, legyen emlékként, nem használtam, aztán úgy szoktam meghegyezni, hogy legyen az írásos fele felül.. Bicskával hegyeztem, jó éles bicskával, már az iskolában megtanultam, s aztán a katonaságban... De így hegyeztem, visszafele, mert ha az ember faragja, akkor könnyen kitörik a hegye, hát óvatosan... Még azt mondta valaki, tudja a fene melyik faluban, magának jó hosszú hegyű ceruzája van, mondom, így szerettem s így láttam bizonyos hivatalnokoknál, hogy jó hosszúra volt hegyezve, mert amikor le van faragva és a tövit fogja a ceruzának, láttam a televízióban is, így nem szerettem írni, hanem így [mutatja]. [Tehát a fogása is, nem merev...] Látható az írás is, valaki másnak, ha a számlát írtam, akkor láthatta mit írok, nem takartam el, s aztán így megszoktattam magamat. S meg is szoktam, volt eset, hogy Szeredában a piacon voltam, s odaálltam, néztük, a disznókat hogy mérik a hídmérlegnél, s egy kendői bácsi adta el, úgy tetszik, kádár volt, Kacsó Sándor, egyszer aludtam is nála, jó ismerős volt, s megmérték a disznót, tudja a csoda hány kilós volt, na számolja ki, mennyi az ára, azt mondja nekem s kapom a ceruzát, s a téglán, valami téglapépület volt, a téglának a bütijén szoroztam, s kiszámoljuk mi, azt mondja aki megvette, kiszámoljuk mi, ez a bácsi kiszámolja, azt mondja Kacsó bácsi, abban hiba nem lesz, kiszámoltam, s még visszszámoltam, hogy nehogy hibás legyen, s akkor ők is számolták, számolták, de csak annyi jött ki mint nekem, na látják, megmondtam, hogy nem lesz hiba.

A gazdálkodó (1953–1962)

Az 1948-ban, a kommunista hatalomátvétel nyomán kialakuló pártállami rendszer cselekedeteit falusi, a kialakuló beszolgáltatási rendszerrel, a gazdasági megszorításokkal viaskodó gazdálkodó család tagjaként éli meg, figyeli és értékeli. Leszerelése után egyre inkább elkieseríti a politikai rendszer parasztokat kizsákmányoló gyakorlata, meg a gyakorlat és az ezt elleplező propaganda ellentéte, és adott pillanatban úgy dönt, hogy számokra alapozva bebizonyítja ezt, leleplezi a nyilvánvaló hazugságot. Újra és újra érdemes elolvasni, amit a végük is elégetett számvetéséről ír:

'54-'55 telén nekifogtam, és összeszedtem az egész aktát, amik voltak a szüleimnek. Az adónyugtáig el s mindenig, mert annyiféle irat volt, ezért a beszolgáltatásokért, mindenért. Csináltam egy számvetést, hát '47-ig visszamenőleg kaptam meg minden aktát, s csináltam egy összesítőt, összefűztem doszárba és csináltam egy hatalmas táblázatot, a plakátpapír hátára. Megírtam mellé egy olyan táblázatot, a katonaságnál úgy mondták románul, hogy számvetést. Hát volt, ejjsze, egy olyan 3 és fél vagy 4 és fél oldal, de csak tiszta ceruzával írtam a dolgokat. Azzal fejeztem be, hogy még kérdezze valaki, hogy miért áll omlás előtt a mi kicsi paraszt gazdaságunk, amikor 7 év alatt 33 tehén értékeinek az árát kitevő javakat adtunk az államnak. 7 év alatt. A szeredai piacot vettem alapul, piaci értékeket, aztán arról csináltam egy számvetést.

Ez a számvetés a rendszerrel dacoló csendes ellenállásának bizonyítható kezdete. Ez a számvetése ma nem elérhető – a „szekus Nagy Pistával” történet találkozásáról és ennek a papírnak az elégetéséről szóló történet *A kollektivista* című fejezetben olvasható.

Mindabból, amit ebben az időszakból összesített, mára rendezett formában az „I.sz. DOSAR Adó ívek és nyugták 1945–1959-60 évekre” iratsomóban lefűzött iratok maradtak meg. Az iratsomót 1959 végén, 1960 elején állítja össze. Az egyes évekre vonatkozó, még meglevő iratát renkezi, a nyitó oldalon az első papíron ez áll: „1945–1946 évekre csak 8 nyugta van meg 74.480 lej értékben”. A következő összesítések: „1947 évre 9 nyugta van 1.227.600 lej értékbe. Pénzhígulás miatt volt ilyen nagy összeg.”, „1948 évre 14 nyugta van 18.733 lej értékben”, „1949 évre 5 nyugta van 7.337 lej értékben.”, „1950 évre 10 nyugta van 10.878 lej értékben.”, „1951 évre 8 nyugta van 13.566 lej értékben”. 1952-es évről már összesítés is készül: ebben a megróva/kifizetve/jövő évre marad rubrikák szerepelnek, a következő tételekkel: földadó 1151.16/641/480.16, ADAS biztosítás 352.90/100/251.90, önadó 60/60/-, paza ?/127/?, ? ?/252.50/?, összesen 1564.06/1210.50/733.06, majd a megjegyzések: „Ez év január 28-án pénz beváltás volt, és az új pénzben lett az adó kifizetve. Pénz egység a lej.” Jobbágyfalva 1960 I. 11 Sztrátya Domokos. Tehát ebben az 1952-es évben 1210,10 lejt fizettek ki az államnak. 1953-ban már konfúzabb a helyzet, a megrovás 1557,16 lej, múlt évi hátralék 733 lej, ebből csak 510 lejt

törlesztenek, tehát összesen 1643 lejt fizettek az államnak. A dátum szintén 1960 I. 11. 1954-ben már a megszokott tételeken kívül szerepel a hátralék meg a folyó évi adó kamatja is, összesen 1849,07 lejt fizettek az államnak, és 548,66 lejjel elmaradtak. Nehéz rekonstruálni ezekből az adatokból, hogy milyen összeg is szerepelhetett azon az „1954-55 telén” végzett számvetésben, hiszen ebben az időszakban két pénzbeváltás is volt. El kell fogadnunk Domi bácsi értékelését: 1955 elején, piaci értékre átszámítva, már 33 tehén árát fizette ki a gazdálkodó család a szocialista államnak.

1955-ben az államnak összesen 2070,9 lejt fizettek. Az összeállítás dátuma ugyanaz, a megjegyzés: „A fenti »Jövő évre maradt« rubrikában levő 374,92 lej hátralék továbbra is fennmarad, mely valószínű ki volt fizetve, s a nyugta elveszett.” 1956-ban 2224 lejt fizettek az államnak, 1957-ben 3103 lejt, a megjegyzés: „A 30 lej önkéntes adót mint »hátralékot« hajtották fel, és amint a nyugták igazolják, többlet fizetést képez. 40 lej fedeztetési díj a 0060888/376/3.IV.57 nyugta szerint.” 1958-ban 2015,20 lejt a kifizetett összeg, 1959-ben pedig 1875,40 lejt, ekkor a megjegyzés: „A földadónál a 16 lej különbséget a múlt évi 16 lej többlet pótolja hivatalosan is. Az épületekre ADAS⁶⁵ megrovás nem volt ebben az évben, bizonyára tévedésből. Részletesebb kimutatás az 1959 évi falinaptár hátsó oldalán a 2. számú doszárban található.” Ez az az esztendő, amikor szeptember 3-án részben feladja a család a független gazdálkodást: belépnek a társas gazdaságba. Az utolsó összesítés az 1960-as évről készült, a kifizetett összeg 1806 lejt, a megjegyzés: „Az épületre ADAS megróvás nem volt.”, a dátum: 1960. XII. 13. Tehát a pénzbeváltás után, 1952–1960 között, nyolc év alatt a „megróvásokra” kifizetett összeg: 17.796,67 lejt. Ehhez hozzáadódik a bankkölcsön törlesztése, meg a kötelező „kvóták”, tehát ez valójában még nagyobb összeg (lásd erről lennebb).

Az általa a családi iratokból összeállított *2. sz Dosar 1958–1959–1960 évekre szóló összes iratokkal az adóívek és nyugták kivételével* feliratot viselő iratcsomóban *Kimutatás az 1959 január 8-án létező anyagi állapotról* címmel a családi vagy 1958 végén levő állapotát mutatja be. Eszerint ekkor 3,47 hektár szántófölddel és 0,59 hektár kaszálóval rendelkeztek, ebből 0,29 hektár volt a belsőség (házhely, gazdasági épületek, kert). Volt két tehén, egy juh és egy bárány, két nyolc hetes malac, három tyúk. Két testvére (Irma, József) családalapítása után ez maradt özvegy édesanyjának, egyedülálló Péter bátyjának és neki, mind „kicsi hely, parasztgazdaság”, amely eltartotta őket. Vagyis ebből fizették az adót, meg a kötelező szerződések szerinti terménymennyiséget. Az 1959-es, valamint 1960-as és 1961-es évekről sokkal teljesebb beszámolót olvashatunk az iratcsomóban, ugyanis megőrizte az adott évben használt falinaptárakat (1959-es *Előre*, 1960-as *Előre*, 1961-es *Calendarul crescătorilor de animale producătoare de lapte*⁶⁶ falinaptárakról van szó), ezekbe bejegyzéseket végzett, és a hátukra a következő évek elején bemásolta a külön is elvégzett, a gazdálkodás eredményeire vonatkozó összegzéseket. 1959

65 ADAS: állami biztosító társaság.

66 Tejelő állatokat tartó gazdák kalendáriuma.

az utolsó év, amikor a teljes gazdálkodást a maguk elképzelései szerint folytatják, a következő két esztendő az átmenet évei. 1959. szeptember 3-án lépnek be a társas gazdaságba: a falinaptárra tett bejegyzés szerint „Ez év szeptember 3-ik napjának »emléke« fennmarad, mert akkor »beléptünk« a társas gazdaságba.” Ez a következő, 1960-as évre jelent majd kötelezettségeket. Az önálló gazdálkodás utolsó évéről a falinaptár hátoldalára elkészített *Kimutatás az 1959 évben eszközölt állammal szembeni kiadásokról. Adóív szám 192, biztosítási lap száma 31.225 az özv. Sztrátya Péterné 4,62 ha összterületű gazdaságában* című összegző statisztikában olvasható, hogy a befizetett adók (földadó, ADAS, önadó, füstadó, fedezetés, kamat) mennyisége 1875 lej, a bankból felvett tartozás után kifizetett összeg (törlesztett tőke, kamat, biztosítás) 897 lej, a kvóta (hús, gyapjú) 662 lej, tehát „évi összes kiadás az állam részére 3434 lej”. Az oldalon van még egy összegzés: *Kimutatás az 1959-ben csarnok útján értékesített tej mennyiségekről*, ez 2076,80 lej. Az oldal alján pedig ott az új helyzetet ismertető megjegyzés: „1959. szeptember 3-án »beléptünk« a »Bekecsalja« társas gazdaságba 3,51 ha földterülettel, melyet akaratumk ellenére kézbe vettek, ugyane hónap huszonhatodikán a többit is bekebelezték. 1959. december 1-én a következőképpen lettek »regisztrálva« a társas földek: szántó 3,48 ha, kaszáló 0,54 ha, összesen 4, 02 ha.” Ugyanakkor ott az oldal alján a hitelesség igazolására hivatott, Sztrátya Domokos öntudatosságát és a munka elvégzése utáni büszkeségét dokumentáló, később is visszatérő formula: „Ezen a papíron levő összes kimutatások és jegyzetek megegyeznek a teljes valósággal, melyek a hivatalos akták segítségével bármikor ellenőrizhetőek. Készítette a legnagyobb pontossággal Sztrátya Domokos Jobbágyfalva 1959. XII. 31. (szilveszter).”

Mindezt a statisztikát kíséri egy kommentár, külön lapon:

„1959 Isten áldásában »gazdag« esztendőnek mondható. Mindenféle termény tökéletes minőséggel és dús mennyiséggel fizetett egész határviszonylatban. Egyedül a szőlő fizetett a szokottnál gyengébben, melynek legfőbb oka a korai hóharmat és fagy volt, amely egyébnek nem ártott. A bor kevesebb lett és savanyú. Istennek hála minden jóságáért. Terményeink a következő mennyiségben voltak: búza 60 kalangya 20 mázsa (szerződés két mázsa), kukorica 6 szekérrrel (szerződés 50 kg), árpa 3 mázsa, zab 4 mázsa. Vágtunk egy 140 kg-os disznót, a madarasi félét. Kiadásokért sem kellett azonban kölcsönért menni. 3434 leit adtunk ki csak az állam részére, melyet a szükséges akták bizonyítanak. A magunk részére történő kiadások e mellett mélyen eltörpülnek. Sztrátya Domokos.”

Nem panaszkodik: belenyugszik. A paraszti sors ez, amit itt rögzít: mindhárman dolgoztak látástól vakulásig, fizették az adót, és elégedettek, mert „mindenféle termény tökéletes minőséggel és dús mennyiséggel fizetett”, kivéve a szimbolikusan igen fontos bort (ezért külön is, kiemelten említi) ami, eléggé sajnálhatóan, „kevesebb lett és savanyú” – és a kevés lehetőségükhöz igazodva, csak visszafogottan fogyasztottak, lemondva a minimális, pénzköltésre sarkalló igényekről is. Végül

is békében (önmagukkal és az adott feltételekkel kibékülve) éltek ebben az utolsó, számukra megadatott béke-évben: hitük szerint, beilleszkedve a számukra kimért sorsba, a paraszti világrendbe: „Istennek hála minden jószágáért”.

A következő összegzés az 1960-as *Előre* falinaptár hátoldalán olvasható. Ebben megjelenik számszerűen a család munkája utáni évi jövedelemmenyiség: a bevételek 6338,15 lej,⁶⁷ a kiadások 4329,05 lej,⁶⁸ tehát „Össz. 2.009 lei jutott a család fenntartására irányuló kiadásokra.” A következő, az 1961-es „utolsó” esztendőben a bevételek összege 9036 lej,⁶⁹ a kiadásoké 6431 lej,⁷⁰ a család fenntartására ezúttal 2605 lej marad.

Két dolog mindenképpen figyelmet érdemel a fentiekből. Az egyik az íráshoz, iratokhoz való családi viszony, amibe Domokos beleszületett, belenőtt: a család megőrzi az iratait, és csak az az iratkezelési technika szükséges ahhoz, hogy ezeket rendezze és ezekből olyan értelmezéseket alakítson ki, amelyet a katonaságnál el-sajátított technikák alapoznak. Ugyanis ő a katonaságban kitanulta, ebben a munkában használja a levéltárosi mesterséget, tudást – erről lásd lennebb. A másik: mindez egy életre megerősíti egyébként is létező, az iskolából és családból magával hozott elveit, elkötelezettségét, világlátását. Mindezek után fel sem merülhetett egy pillanatra sem benne, hogy a szocialista rendszer a család, a családi gazdaság, a falusi gazdálkodók, a paraszti társadalom javára működne, hiszen az általa összeállított statisztika világosan megmutatja számára az állam valódi szándékait, cselekedeteinek eredményeit: nem a jólétet növeli, hanem a kiszolgáltatottságot és alárendeltséget, nem támogatja, hanem kifosztja a falusi gazdálkodót. A tanulságot egy fiatalember vonja le, de egy életre szól, érdemes újra idézni:

Valahogy nagyon visszataszítóan hatott rám, ez a kommunizmus szelleme. Teljesen kiraboltnak éreztem magamat és a népet is. Lelkileg, szellemileg, anyagilag, mindenféleképpen. Úgyhogy mindig vártuk a szebb jövőt, a vége felé, mikor már az idő is telt, s minden, beszélgettünk már a nyugdíjról, ezt-azt. S arra vágytam örökké, hogy a 2000-et érném meg, mert az én rövid felfogásom szerint is, szoktam mondani, hogy addig valami változás kell legyen. Aztán gondoltam arra is, hogy valahol elégtételt kellene kapjon az ember. Aztán meg is jött a változás.

67 „1 db, borjú szerződésbe 1611,90 lej, 1 db. disznó piacon 650 lej, 2046 liter tej 2482,50 lej, répa pénz 862,50 lej, szerződött búzáért 412,80 lej, szerződött töröbúzáért 228,60 lej, szerződött árpanapraforgó 40,21 lej, szerződött bükkönyért 28,64 lej, juhgané pénz 21 lej, összesen 6338,15 lej.”

68 „Az állam részére eszközölt összes kiadás 1960-ban 2774,50 lej, Laji bátyánk temetése 1007,10 lej, édesanyám kórházi költsége 327,75 lej, gázfogyasztásért 466 lej, termelői lap 20,20 lej, újságra 60,50 lej, össz. 4329,05 lej.”

69 „Beadtuk a vén tehenet 2460 lej, eladtunk egy borjút Hodoson 1850 lej, eladtunk egy 100 kg-os disznót 1180 lej, répapénzt kaptunk 1750 lej, 756 liter tej pénze 914 lej, szerződött búzáért 416 lej, szerződött árpaért 51 lej, szerződött kukoricáért 236 lej, szerződött bükkönyért 179 lej, összesen 9.036 lej.”

70 „Adók, húсок 2596,50 lej, gáz 498,50 lej, prizmahordás Iszlóba 81 lej, termelő lap 20 lej, állatvások lebonyolítása 165 lej, újság *Előre* 50 lej, 2 malacot Kósa Gyulától 320 lej, összesen 6431 lej.”

Igen figyelemreméltóak azok a feljegyzések, amelyeket 1960-ban és 1961-ben folyamatosan készít arról, hogy gazdálkodnak a társasban: miképpen történnek az ígéretek, a munkaszervezés és az ígéretek beváltása, a kifizetések a társasban – vagyis mi az, ami előrevetíti a jövőt, amire még inkább lehet majd számítani a kollektívben. Megelőlegezett bizalmatlansággal figyel az eseményeket, készíti a feljegyzéseket – és valószínűleg minden, amit leír, nem csak az ő észrevétele, hanem a közösségben állandó beszédtema. Elkezdődik az új – adminisztratív és hatalmi – viszonyokkal való ismerkedés, azok tanulása: „*Társas gazdasági jegyzetek 1960-ra*. Gabona szerződések... összesen 230 lej. A 230 lej előlegből levontak 11 lejt beiratkozási díjra, és 15 lejt az elnök-titkár fizetésébe. Összesen 16 lejt. Kézbe kaptunk 204 lejt. 1960-ban hektáronként 5 lej elnök-titkár fizetés jár. 1960. I. 26.” Majd: „Cukorrépa előleget kaptunk összesen 241 lejt és ebből levontak 5 lejt elnök-titkár fizetésbe. Kézbe kaptunk 236 lejt.” Majd „1960. szeptember 29-én a szójásból a gyakorlótér tetején kaptunk földet a Cseroldal helyett, amelyet az állami gazdaság eltulajdonított.” Majd: „Az októberi tejfizetéskor fizettünk 12 lejt a vetőgépek javításáért.” Majd: „1960. XI. 25. A répa fizetés a következőképpen ment: legelső lépés volt hogy a répa mennyiségéből 5 kg hiányzott 2880 helyett 2875 szerepel. Így az értéke összesen 862,50 lej. Ebből levontak: 250 lej előleget, 30,93 lejt műtrágyára, 10,06 lejt malátára, 29 lejt társasjuh gyapjára, 112,50 bükkönyre. Összesen 432,49 lejt. A répát 30 leibe fizették, még 5 lejt ígérnek jövő tavaszra. Kézbe kaptunk 429,50 lejt. Ebből kifizettünk 312 lej adót a Ch.Nr 06911943-s számú nyugta alapján, haza hoztam 117,50 lejt. Jegyzet: Répa előleget csak 241 lejt kaptunk a 9 lejt reátették a vetőgép kísérő fizetése néven, a 112, 50 lejt azért húzták le a bükkönyre, mert még mindenki nem adta be, pedig mi beadtuk. Azt állították, visszafizetik.” Majd: „1960. XII. 5. Kiosztották a cukrot. A 2875 kg répára járt 23 kg mert mázsánként 80 dkgr-t adtak. Előlegbe adtak a nyáron 3,50 kgt és most 3,75 kgt vontak le. S így kaptunk 19,25 kgt elszámoláskor. Tehát a 25 deka helyet cserélt és az előleghez csatlakozott! Jegyezte Sztrátya Domokos.” Majd: „1960. XII. 21-én fizették a bükkönnyt. Kilójáért 2,81 lej, 40 kg bükkönyünk volt, az 112,64 lej. Vetőmag 20 kg, az ára 4 lej, összesen 80 lej, és 4 lej kamat a mag árára, az 84 lej, 112,64-ből 85 egyenlő 24,68 lej volt a fizetendő összeg. Még erre adtak 112,50 lejt, amit a répából visszatartottak, tehát 141,14 lej volt az esedékes összeg. Ebből 14 bani – a Fogarasi D. titkár szavai szerint – örökáron elmaradt, és 20 lejt visszatartottak 2-3 napra a bizonyos végelszámolásig.” Majd: „1960. XII. 28-án beadtunk 32 kg. kukoricát a kereki traktor szántás fejében. 25 árira fizettük, holott a fold csak 20 ári.” Majd: „1961. I. 9-én kifizették a bükköny árából visszatartott 20 lejt. A 2-3 napból 19 nap lett.”

Hát ez igen tanulságos abból a szempontból, hogy a „közösen” mi az, ami előre nem kiszámítható, ami egyének által nem befolyásolható, és ami, mennyiségtől függetlenül, az anyagi veszteségen túl, igazságtalan: sérti a földeket megdolgozó ember erkölcsi érzékét.

A véleményének, indulatainak nyoma van más papírokon is. 1958. november 21-én felszólítás érkezik a Néptanáctól: „Sztrátya Péterné Jobbágyfalva Csíkfalvi Néptanács Végrehajtó Bizottsága értesíti, hogy 23-án reggel 7 órára jelenjen meg a Nép-

tanácsnál. Hanemtud (sic!) jönni, akkor a Domokos fiat küldje fel. Megjelenés kötelező. Elnök: Szabó Cs. Ferenc Titkár: Gálfalvi Ferenc”. Az, hogy miért volt kötelező a megjelenés, a ceruzával (sejtetően Domokos által) írt kommentárból lehet meg tudni: „Föld kell nektek ingyen nem elég ami van? De még hozzá a Berek!” Vagyis, ha jól értem: azt szerette volna elérni a Néptanács vezetősége, hogy egy földdarabról lemondjon a Sztrátya család. 1959. február 25-én Sztrátya Máriával szerződést köt a Tartományi Állatfelvásárlási Hivatal⁷¹ egy 105 kilósra hizlalt disznó felvásárlásáról, a leadási határidő 1959. december 1. A szerződésnek számtalan alpontja van, ezek közül kommentál néhányat Sztrátya Domokos. Ötödik pont: egy, a Hivatal által kiállított elismervény ellenében az eladó a szerződött disznó értékének 10%-ra vásárolhat kiutalás nélkül árukat – a megjegyzés: „nu s-a eliberat dovada de loc!”⁷² A hetedik pont szerint a termelő, ha a hatóság kéri, oltásra kell vigye a szerződött állatot, de legalább egyszer kötelező ezt megtennie, és ekkor az oltás ingyenes – a kommentár: „nu se face!”⁷³ A 10 pontban az olvasható, hogy ha valamelyik fél saját hibájából késik a kijelölt időpontban való átadással vagy átvétellel, akkor késedelmi napért 3 lej büntetést fizet – a kommentár: „nu s-a platit de stat pentru cele 18 zile”⁷⁴, vagyis a szerződő felet az állam 54 lejjel megrövidítette. Végül is 1959. december 21-én került sor az időközben a papíron 145 kg-osra becsült és 141 kilogrammosra mért disznó beadására, de a hivatalos papír hátlapján ott áll a megjegyzés: „145 kilogramos szerződött disznó beadása amit esztendővel ezelőtt 75 lejjel vettünk. Az itthoni hídmérlegen előző napon 155 kg volt. Sztrátya D.” 1960. novemberében 28-án vittek tejet a tejszarnokba, a fizetett összeghez a következő kommentárt fűzte Sztrátya Domokos: „A csarnokos Májai Albert »tévedése« miatt szabadáron fizették 1,15 leibe és csak 251,85 lejt kaptunk. A tévedés pedig nem volt más mint szándékos meszterkedés, huncutság. Jobbágyfalva 1960. XI. 29. Sztrátya D.”

1961 áprilisában egy alkalommal nyílt konfliktusba kerül a községi Néptanács nagyhatalmú, a változó elnökök mellett a hatalom stabilitását folyamatosan képviselő titkárával, Gálfalvi Ferencsel. Az „önkéntes adóról” van szó, és arról, hogy a titkár meglepődött az igazát kereső Sztrátya Domokos felkészültségén: rendelkezett minden szükséges papírral, és minden papírt, amivel alá tudta támasztani kérését, rendezve, statisztikai összesítések kíséretében nyújtott át neki! A meglepődést követte a düh: szembeszórta, majd a földre dobta a papírjait. A történetet ma a következőképpen meséli, kommentálja Sztrátya Domokos:

Jöttek, hogy hajtsák fel, mert ott volt kíurva 30 lej hátralékunk. Én itt elővettem s megmutattam, betettem a hogyhívjákot s megmutattam, hogy meg van nekünk a nyugtánk, hogy ki van fizetve mind a 30 lej. S nézik, nézik s Gálfalvi azt mondja, hogy maga mit akar azzal a doszárral, miért gyűjtötte ide össze. Itt is valami kimutatás, ne milyen kimutatás. Mit akar ezekkel

71 Oficiul Regional de Achiziții și Contractări de Animale

72 Azaz: „egyéltalán nem állítottak ki elismervényt”!

73 „nem ez történik!”

74 „nem fizetett az állam a 18 nap késésért”

a doszárokkal elérni. Régi házunk volt, s ilyen helyt volt a sarokban az asztal, s úgy fogta s eldobta az asztalon, hogy túl leesett a doszár. Mondom, ne tessék eldobni, mert ezért mi pénzt adtunk s a pénz helyett kaptuk ezeket a papírokat. Felvettem, s lesepertem, hogy lássa és aztán eltettem. Azt mondta az elnök, Csalóka Feri, hogy: „Minket nem érdekel, ha ki van fizetve, ha nincs. Nekünk elé van írva, ezért jöttünk ki, hogy ezt hajtsuk fel, s ezt ki kell fizetni. Írjál egy kérvényt!” – azt mondta, hogy adjam be s a tanács eltárgyalja, s jövőre előírják, újraírják. De olyan helyzetben voltunk, hogy azt a 30 lej nem tudtuk elővenni, kölcsönkértük, volt egy olyan bácsi, napszamos, nem messze, olyan 20-30 méterre. Annak örökké volt egy kicsi pénze. Kifizettük s aztán írtam egy kérvényt, s a hátsó részen megtalálják a kimutatást. Felsorakoztattam, hogy milyen dátumon, milyen számú nyugtával milyen összeg. Ennyi összeg, összesen ennyi. Most pedig pluszba maradt ennyi összeg, 30 lej és kérem a jóváírását következő esztendőre. Beadtam, jóvá is írták a következő esztendőben. Volt annyi képük, hogy jóváírták, de mondom, ezt a doszárt úgy eldobta Gálfalvi, hogy túl leesett, hogy én mit akarok ezzel. [S más ilyen konfliktusa nem volt Gálfalvival? Nem veszekedtek? Gálfalvi a tanácsnál volt s maga pedig a kollektívénél volt.] Én a kollektívénél voltam. Aztán nem volt különösebb. Próbáltam alkalmazkodni s minden, úgyhogy nem fészedeztam, hanem inkább mentegetőztem örökké úgy, hogy ne tudjanak belém akadni, mert akkor könnyen állt az ember, úgy kikészítették volna, hogy. Örökre. Aztán így valahogy elszakadtunk egymástól, s aztán ő beteg lett s, én nem is tudom, meghalt volt, de nem tudom, hogy melyik évben, s hogy s mint. Az kellett volna, hogy kezdettől fogva vezetni naplót s beszélgetéseknek a súlyosságát s azféléit benne.

Domi bácsi mai interpretációja szerint: mivel tévedtek és valaki, velük szembenállva, tévedésüket papírokkal igazolva bebizonyította, a hatalmukban sértve és megtámadva érezték magukat. De végül is jóra fordult a dolog, hiszen a megfogalmazott kérvényre válaszolva kénytelenek voltak a kérvényezőnek engedni. Úgy gondolom, a történet említése azért fontos, mert ez segített a helyi hatalom képviselői előtt valamelyes tekintélyt, elismerést kivívni, megmutatkozott ebben a konfliktusban, hogy milyen kvalitásokkal rendelkezik, mire képes, hogy „ki ez a Sztrátya Domi”, és a későbbiekben, a kollektív gazdaság megalakulása után ezt tudva szólították meg – amikor éppen megszorultak, amikor szükség volt képességeire, észére, munkájára.

A 2. számú iratcsomóban az 1961-es iratok között másolatban megőrzött kérvény a következő:

„Kérvény a Csíkfalvi Néptanács Végrehajtó Bizottságához

Alulírott Sztrátya Domokos azzal a kéréssel fordulok a fent címzett bizottsághoz, hogy szíveskedjék visszamenőleg ellenőrizni édesanyámnak – Sztrátya Máriának – a nevére kirótt és megfizetett önkéntes adó helyzetét.

Ezt ugyanis azért kell kérjem, hogy 1957-ben hátralék címen behajtottak 30 (harminc) lej összeget, ami valójában többlet számba ment, és azt óhajtanám, hogy a folyó évi önkéntes adó kiegészítésénél ezt vegyék számításba. 1960-ban jelentettem Szabó Ferenc elnök elvtárnak, aki azonban nem volt hajlandó meg se hallgatni az ügyet, de folyó év február 13-án Gálfalvi Ferenc titkár elvtárs teljességgel lehetséges dolognak nyilvánította ezt a műveletet, feltéve ha a vizsgálat is megállapítja ezt a tévedést. Ugyanakkor a titkár elvtárs jegyzetet készített magának megvizsgálás végett a nyugták számairól és értékeiről, amelyeket neki megmutattam saját irodájában. Jó volna ezt a kiigazítást minél előbb megtenni, tekintve hogy közeledik a kifizetés megszo-
kott határideje. A túloldali jegyzet a nyugták helyzetét tükrözi.”

A túloldalon a statisztika, meg a befejezés: „Kérésem elintézésének reményében maradok mély tisztelettel Sztrátya Domokos Jobbágyfalva 1961. IV. 4.”

Az első oldal alján: „Jóváhagyást nyert 1961. IV. 23. Sztrátya.” A túlsó oldalon a statisztika példaszerűen megszerkesztett, áttekinthető, a rubrikák: Évszám (1952-től 1961-ig), Megróva lej, A nyugták száma, dátuma, értéke, Összeg. Ebből kiderül, hogy 1954-ban elmaradt ugyan 30 lej befizetésével, de ezt 1954-ben pótolta, és 1957-ben 30 lejjel valóban többlet fizetett. Összesen 15 darab nyugta igazolja, hogy az összesen 640 lejből kifizetett 635 lejt – mert az 1961-es évre, amikor 70 lej a megrovás, már befizetett 35 lejt január 12-én. A kérvény igen nagy gonddal van megfogalmazva, igen szép kalligráfiával van megírva (a másolat – valószínű, hogy ugyanígy volt az eredeti is): a szófordulatok választékosak, már-már gúnyosak: „azt óhajtanám, hogy [...] vegyék számításba”, „teljesen lehetséges dolognak nyilvánította ezt a műveletet”, meg a „maradok mély tisztelettel” záró formula, nem beszélve arról, hogy aki tudja, mi történt valójában az irodában, az derül a megfogalmazáson: „a titkár elvtárs jegyzetet készített magának megvizsgálás végett a nyugták számairól és értékeiről, amelyeket neki megmutattam saját irodájában”. Hogy a titkár derült-e, miután ő is tisztában volt a viselkedésével, azt nem tudni – de hogy a kis, eléggé jelentéktelen összeg elengedésén túl az ennél sokkal jelentősebb erkölcsi győzelmet is kénytelenek voltak elismerni, az nyilvánvaló. Igen kevés erkölcsi elégtétele származott Sztrátya Domokosnak a számára ellenséges hatalom képviselőivel való, igen egyenlőtlen, és csak igen-igen óvatosan vállalt harcban – de ez volt az egyik.

Nem voltak tehát illúziói, és amikor már más út nincs, utolsó pillanatban, 1962 januárjában aláírja a belépési nyilatkozatot: önként lemond birtokáról és belép a jobbágyfalvi kollektív gazdaság tagjainak sorába. Amikor 1991-ben visszaigényli a belépéskor beadott földeket, akkor a vele együtt élő Péter testvére 1,30 hektár, ő pedig 1,31 hektár birtokot (szántót és kaszálót) igényel vissza, tehát 1991 után 2,61 hektár földön gazdálkodnak.

Domi bácsi élete ebben a korszakában tulajdonképp lemondások sorozatát teszi meg, önként kivonul a társadalomból, magánéletében is egyedül marad, már idézem, itt újra idézem:

Én nem voltam megházasodva. Nem voltam, mert olyan anyagi nehézségek voltak, s kisebb lakásunk. Lényegében úgy levoltunk vetkeztetve, hogy hova, merre, mit csináljak. Ott valami alap kell legyen ahhoz, hogy. Azt mondták, hogy vagy a pártba vagy a tömlöcbe, de valamelyikbe betesznek, ha nem akarok a pártba beállni. Mondom be, ha tudnak, de nem biztos. Mindenhol úgy kivontam magam, kívástam abból a generációból, hogy mindentől úgy ki maradtam.

Igaz, a családban ott vannak ezekre a választásokra a minták: velük együtt él 1959-ben bekövetkezett haláláig nagybátyja, a vénlegény Sztrátya Lajos (sz. 1881), meg ez a sorsa Péter (sz. 1924) bátyjának is.

[Akkor sem volt szeretője magának?] *Volt, itt a leánykákkal közösen jártunk s minden. Jól barátkoztunk. De úgy, hogy különösen ragaszkodjak, az úgy... Valahogy a függetlenséget... szóval a lekötöttséget nem szerettem, hogy elkötelezzem magam valakihez. A független életet úgy szerettem. Mikor a pártba is be akartak sorolni, azt mondtam, hogy nem engedem meg senkinek, hogy beleszóljon az én lelkiismeretembe. Ha akarom, csinálom, ha akarom, nem csinálom. Ilyen gondolatba úztem, attól, hogy pártfogságot vállaljak. A független magatartást... hogy szabad lehessen egyebet is, mást is. Ne legyek lekötelve. ... Kicsit igen hamar szívre vettem, az étellel járó nehézségeket. Igen mélyen belegondoltam, vagy valami, s ezért olyan... Sokszor gondoltam, hogy jó, hogy nem estem búskomorságba, vagy minek is nevezem... búbánatba. Mert biza, elkallódott, elveszett az élet így. Elmaradt az értéke s a nem tudom mi az életnek. S ez eddig valahol az embert bántja, így nem is gondolkodok ezen. [De nem volt olyan leány, aki ragaszkodott magához, s azt akarta, hogy udvaroljon neki?] *Lett volna. Utólag tudtam meg, hogy lett volna. S volt is, s lett volna is, de valahol nem láttam a lehetőséget, hogy én ragaszkodjak. S akkor el kellett volna itthonról menni, munkahelyet találni. Mert abba reménykedtek, hogy valamerre elmegyünk, mi iskola után s nem tudom mi. Volt is ajánlat, Vásárhelyen az adóhivatalhoz, s nem tudom mi, de ilyen-olyan beosztásba, ahol kitétek volna pénztárnoknak, s afféle. Persze be lehetett volna jutni egyéb helyre is, csak el kellett volna menni itthonról. De az első az, hogy állj be a pártba s én pedig – hát nem esküdtem, meg – de valahogy úgy jött nekem, mintha fel lettem volna esküdve, hogy soha be nem állok abba a pártba, amelyiket gyűlölök. Ezért örökké maradt, s azon vettem észre magam, hogy az idő elment mellettem, s abból a generációból kimaradtam, amellyikkel mondjuk összetartoztam volna. Azután már bajosan adja rá magát az ember, s úgy érzi, hogy jobban megnézi, hogy mit csinál. Nemcsak az, akivel van, hanem más is jobban megfigyeli, és akkor utána néz az embernek. Azt nem szerettem, hogy szerepeljek. Kikoptam, kívástam lényegében abból a rétegből. S aztán így elmaradt. Aztán**

még tudtam így-úgy, most is – özvegyasszonyt kaphattam volna, vagy elváltat, vagy valakit, de már kényszermunkát se akartam. Nem esett volna jól, hogy kényszermegoldást csináljak. S aztán így, úgy elmaradtam, hogy lényegében... Aztán a hétköznapi életek még súlyosabbak, súlyosabbak. Belefáradtam az életbe, s lényegébe, aztán, hogy jött a kollektív, végleg elment minden reményem mindentől. De utána, csak felvidultam, hogy munkám került. Sikerült aztán 5 évig irodán dolgozni, könnyebb helyen és akkor felvidultam. Kezdtem forogni a társadalomba, részt vettem itt-ott. Valahogy lezajlott az élet.

A kollektív fele vezető úton a hatóságok bevetették a megfélemlítés eszközét is. Domi bácsi így emlékezik egy ilyen esetre:

Az, valami nagy pártfőnök. A színpad még nem volt elbontva, a belső népházban, ő annak ült egy időben úgy a szélén, így szembe a néppel, s azt mondta László Sándi bácsi, ő ott üldögélt az első padokban a tömeg között, s azt mondta, amint ott üldögélt, ott morzsolgatta, mind a szivarvéget, a kezibe egy kicsi pisztolygolyót, olyan, mint a géppisztolygolyók hányódtak a háború után, s azt ismertük azt a kicsi izét, azt az ujjával morzsolgatta, azt mondta, így, s annak biztos volt valami célja, hogy azt meglátják, mert ahajt 2-3 méterre ültek a parasztok, s a szemé nyitva volt mindenkinek, mert csak feleket szuszogtunk, a gyűlésbe is! Egy kimondhatatlan, mind a siralomházban, úgy lehet elképzelni a népet, a siralomházban volt a nép, hogy fosszák ki, rabolják ki, veszik el mindenüket, nincstelenné volt téve a nép, nincstelenné. Akkor hova, merre menjünk? Ez akkora benyomást, akkora izét gyakorolt reánk, hogy nem volt kedvünk az életben széjjelnézni. Hirdették az ilyen-olyan multságokat, kevesen mentek, egyesek elmentek, de kevesen. Nem volt kedve a népnek. A vallást is elnyomták, tudom, hogy búzaszentelés volt, április végén szokott lenni, Pálffy volt még a plébános, mikor társas idő volt, s akkorra valamit hirdettek, hogy társas gyűlés afféle lesz délelőtt, s akkor nem lehet, pont a templomozással egyidőben, ne foglalja el, s elhalasztotta a második vasárnapra, s akkor nem tudom mit, tűzoltógyakorlatot szerveztek, s akkor is elhalasztotta harmadik vasárnapra, kihirdette a templomban. S akkor emlékszem, utoljára azt hirdette, hogy jövő vasárnap megtartjuk, ha így, ha úgy, akkor nem lesz se társas, se tűzoltó, két kézzel így csinált, a templomban, se társas, se semmi nincs terve véve, akkor megtartjuk a búzaszentelést. Tehát így el volt üldözve a nép. Nem engedték, hogy a határba menjen, mert azt mondták, hogy megátkozozza, megátkozni megyen a határt, hogy ne legyen. S itt megvolt a híd a Nyárádon, s a hídon túl olyan jó nagy terület volt, s a hídon túl, az úton volt asztal terítve, s ott állt meg a hívőserég, s ott tartotta meg a búzaszentelést. Sírtak a vénasszonyok, hazafelé, édesanyám mondta, sírtak sokan hogy ki van rekesztve az útra az egyház s a falu, nem engedik be a földekre.

A társasba való belépés után elkerülhetetlenül következik a kollektívbe való belépés, ezzel Domi bácsi tiszttában volt. 1959. november 25-e a dátum, ami ott áll az első lapján annak a kis notesznek, amely első néhány lapjára kijegyzetelte *A kollektív gazdaság minta alapszabályzatát*.⁷⁵ A kollektívben a parasztok „szabad elhatározásból tömörülnek”, és „a végzett munka mennyisége és minősége szerint osztják el a gazdaság jövedelmét”. Kiírja, mert érdekelte: mi az, amit beadnak, mi az, amit megtarthatnak, például „a következő haszonállatok: 1 (egy) tehén, két darab két éven aluli növendék marha, 1 drb. malacos koca, 1-3 disznó, 10 juh vagy kecske, 20 méhcsalád, korlátlan számú szárnyas és házinyúl.” Részletesen kijegyzeteli a tagok jogait és közösségeit, a kollektív gazdaság anyagi eszközeit: „A koll. G.-ban a munkát akkord rendszer szerint végzi, figyelembe véve az igavonó állatok, a gépek és a talaj állapotát. A brigádos minden nap feljegyzi a munka mennyiségét és minőségét. 15 naponként kifüggesztik a munkanap egységek kimutatását. A jó és rossz munkáért javadalmazást és levonást alkalmazhatnak. A tagok az év folyamán előleget vehetnek fel pénzben és terményben. A rossz viselkedésre 5 munkanap egységre terjedő levonás alkalmazható.” Az utolsó kijegyzetelt fejezet: a kollektív gazdaság vezetése. És ott van a végén: „a fenti jegyzetek csak részletek az alapszabályból. Sztrátya Jobbágyfalva IV. 2.”

Bizony, azt lehet mondani: Domi bácsi felkészült mindabból, ami a rá váró új valóság. Már ahogy fel lehetett készülni erre. Nincs feljegyzés arról, ahogy a családban, meg a szomszédokkal, rokonokkal, egyfalusiakkal vagy távolabbiakkal való találkozásakor hogyan kerül terítékre a kollektív, mint a nem várt, nem kívánt, de lekerülhetetlen jövő, hogyan zajlott az esélyek latolgotatása, a kívánatos, a lehetséges, az elkerülhetetlen viszonyulások megbeszélése. Úgy gondolom, a falusiak legtöbbje félelmeit fogalmazta meg, valamelyes bizonyosságot keresett, megnyugtatót várt, a megváltozó életvitelre szeretett volna felkészülni. De ahhoz elegendőek voltak a mindennapi beszélgetések. Domi bácsi meg szeretne volna érteni az okokat, hogy miért történnek az események, hogyan szabályozzák a történéseket a „törvények”, meg az emberi tényezők, ezért is vette kézbe, jegyzetelte ki a „minta-alapszabályzatot”.

A kollektivista (1962–1967)

A megalakuló kollektív gazdaságok egyik nagy gondja a képzett emberek, így a könyveléshez értők hiánya volt. Domi bácsi még nem volt kollektív tag, amikor megkeresték, hogy vállaljon tisztséget: legyen könyvelő.

⁷⁵ A pontos feljegyzés szerint a szöveg származási helye : A RNK élmunkás kollektivistáinak kongresszusán, 1953. május 23-án megszavazott szöveg. 1953. május 27-én jóváhagyta a EMP KV és a RNK Minisztertanácsa, Politikai Könyvkiadó, 1953.

'61 őszen felszentelték, avatták itt a kollektívet. Nem voltam beállva, de a megalapított gazdaság vezetőtanácsából három ember úgy nem összeegyezve, hanem külön-külön eljöttek szerre hozzám, tekintélyes gazdák voltak, nem voltak kényszerítve. Szász Péter, Szász Gyula s Szász Zsiga, három Szász nevezetű jó gazda-emberek voltak. Te, be kellene állj a kollektívbe, mert ide kell egy könyvelő is. Legyen egy bizalmas emberünk, nem azért, hogy nekem csinálj jót vagy valami, legyen bizalmas emberünk. Akkor újra jöttek egy hét múlva, kettő múlva: állj be így, állj be úgy. Aztán telt az idő, nem álltam be s mondták, hogy elküldenek egy fehérnépet az iskolába, de közben nem küldték el.

Hiába egyezkednek egymás között a falusiak, és keresnek egy számukra elviselhetőbb megoldást, a lobbizás legfontosabb színtere azonban a politikai vezetés. Bármilyen vélemény megfogalmazódhatott a „nép között”, de a döntést ők hozták meg.

Január 15-én beálltam, itt még nem volt könyvelés s aféle, hanem alakulóban volt, szervezés alatt. Februárban, minden második-harmadik napra hívtak egy-egy gyűlést. Mátyás napján pontosan, február 24-én volt egy gyűlés, hogy na, könyvelőt kell fogadni, meg kell nyitni a könyveket, ezt így mondták. El kell indítani a könyvelést, könyvelőt kell fogadni. Szentannáról volt küldve, leány volt még akkor, volt küldve s a könyvelő tanfolyamot elvégezte, s hogy azt meg kell fogadni, s nem tudom mi. Azért, mert felesleges volt a szeredai körzetben, mint kiképzett könyvelő s aztán azt meg lehet fogadni, mert a rajoni rendezte akkor a dolgokat. A gyűlés nem egyezett, nem fogadunk pénzzel, van nekünk emberünk, azt kell oda állítani. Ki az, s ki az. Különösen két ember nagyon kitört, most is él, a 91-ik esztendőben van Fazakas Feri s Moldovan Jóska kitörtek, hogy Sztrátya Domi jó lesz és azt állítsuk oda. A nép megtapsolta s egy fél délután folyt a vita arról, hogy oda engednek vagy nem, vagy oda állítsanak vagy nem, de a rajoni kiküldött, Csalóka Feri az szentmártoni nagyon kikötötte, hát lényegében igaz volt, mert mondta, hogy ezt nem lehet, lehet iskolás is s akármilyen ez egy szakma, erre szakosított ember kell, aki a szakmát tudja. Olyan, mint a suszter, hiába suszter, de nadrágot nem tud jót csinálni. Tehát szakmailag kell legyen kiképezve, de nem tetszett, nem egyezett a nép. Aztán engem mind ez a két ember, ott ültek közel hozzám s mind hallgattattak el, hogy én ne szóljak semmit. Aztán egyszer mégis mondom, hogy ilyen körülmények között úgysem vállalkozok, ha oda engednének is, mert el fognak követni mindent, hogy rakjanak a tömlőbe vagy csináljanak velem amit akarnak, mert ellenszenvesek velem szemben, ne is erőlködjenek.

Na, de elég az, hogy közben írták a jegyzőkönyvet a gyűlés menetéről. Jó hosszúság volt az ülés, de ezekből a vitákból semmit sem írtak bele a jegyzőkönyvbe. Aztán majd mégis megfogadták azt a leánykát, aztán elküld-

ték Udvarhelyre könyvelő iskolába, s azt hiszem, hogy már május volt, dolgoztak a népek s helyette, amíg Gyuri haza jön elhívtak, nem jelentkeztem, de hívtak, hogy menjek el és a kezdetleges dolgokat csináljam, a munka normákat s azokat kiszámítani. Előbb itt volt az iroda, ahol a ma-lom van s a régi bikaistálló volt átalakítva irodának. Ott volt egy szekrény benne az iratokkal, amiket ők már elindítottak, s ott megrendeztem a szekrényt s mindent. Volt egy alelnök, Varga Zsiga s egy raktárnok László Jóska, másként Nyuszi Jóska gúnynéven, nem tudom miért nevezték úgy. Azokkal aztán úgy közösen beszélgettünk s én rendeztem azokat a doszár-okat s a dolgokat s látom, hogy van az a registru procese verbale a vezetőtanács gyűlésekről, a közgyűlésekről minden registerbe volt vezetve a jegyzőkönyvek. Aztán nekem a pontos dátum meg volt, február 24-én történt. Kinyitom s arról a gyűlésről, mikor volt az a nagy vita, egy ek-kora jegyzőkönyv volt az egész közgyűlésről. Megmutattam ennek a két embernek, az alelnöknek, és annak a Nyuszi Jóskának. Mondtam, nézzék meg, arra a gyűlésre emlékeznek, nézzék meg, hogy mennyi mindent ír-tak le ide. Egy szó nincs arról, ami ott akkor lezajlott, 2-5 sorból elintézték az egész gyűlésnek a menetét, de hát annyi baj legyen, mondtam. Gyuri, amíg haza jön, mert őszig volt szó, hogy novemberben jön haza, addig végeznek, s én addig leszek ott. S így is lett, aztán én kijöttem, de elég az, hogy mikor ezt megmutattam nekik, rá két hétre rá szombaton s vasár-napra haza jött eltávozásra, Gyuri bácsi, onnan a könyvelőségtől. Én nem is találkoztam vele, mert vasárnap nem mentem be egyáltalán, én tartot-tam a magam vasárnapját, mindig. Szombaton bezártam a holmit s az-tán hétfőn reggel mentem. Hétfő reggel, mikor mentem bent volt már ez a két ember, akit mondtam, Varga bácsi az alelnök s ez a raktáros. Kinyi-tom a szekrényt s mondom, ebben a szekrényben valaki járt. Azt mondja Jóska, hogy nem hiszi, mert neki nem volt ott mit keresni. Hát én sem jár-tam, mit kerestem volna ott, mondta Varga. De valaki járt, valaki járt, az a stóc nem úgy van, ahogy én tettem. Az a regiszter alól volt s nem a köze-pében. Itt is valaki járt, valaki járt. Még így csináltam, hogy álljunk meg, nézzük meg s vettem azt a regisztert s rögtön át is lapoztam. Azt a jegy-zőkönyvet már kilopta belőle, kitépte abból a regiszterből, amelyik arról a gyűlésről szólt volt. Egyikük beárult már, azok a két ember közül, hogy én ezt nyomoztam s elment, s persze barát volt azzal a Nyuszi Jóskával, mert barátok voltak, s az meg volt bízva, hogy figyeljen engem, hogy mit csinál-ok, s nem tudom mi. Aztán már kitépte azokat a lapokat, a jegyzőkönyvet eltűntette. Pedig le volt sigilálva, ahogy az szokott lenni a regiszter. Meg-számozva s minden, mert úgy volt valamikor a katonaságnál is. A doszár-okat is le sigilálták, spanyolviasszal volt lepecsételve.

Jellemző helyzet: ha lehetőleg, utólag tüntettek el minden olyan nyomot, ami a „népakaratot”, a folyamatok valós jellegét dokumentálta és a pozícióba kerültek ér-

dekeit sértette. A fenti szövegben szereplő Gyuri, azaz Balogh György volt a politikai vezetés embere, akit pozícióba akartak ültetni.

Gyuri volt nagy kolompos. Brigádos volt, de ő volt lényegében a falunak a legnagyobb kontrollja. Aztán őt el is küldték, mert előre meg volt egyezve, szegődve, feltételek mindenről a párttal meg volt egyezve. Politikus volt, s tudta, hogy ezt a kollektívet így is s úgy is meg csinálják, és hogy neki legyen egy olyan posztja, ami ő kiválaszt. Ő könyvelő akart lenni. Ő még nem volt beállva a kollektívbe, nem adott belépési nyilatkozatot, de a három ember alkotta bizottságnak ő volt az elnöke, aki kérte az akkori néptanácsot, hogy járjon közbe a felsőbb szerveknél, így volt megfogalmazva, hogy engedjék meg nekik, hogy csináljanak kollektív gazdaságot, hogy jobban menjen az élet, hogy egy szebb jövőt építsünk. A három ember bizottságot alakított ki, mert azt alkotott s az elnöke ő volt, a másik kettő, mint két tag írta alá. Most mondtam el nemrég itt a szomszédasszonynak, most kórházban van, nagybátyja volt Fazakas Jani, hogy nekem nem mondta senki, sem komámasszony, se szomszéd, se senki, én a paptól láttam az irodán a doszárból, s gondolkoztam rajta, hogy el kéne lopjam azt a papírt, hozzam el, de rájönnek, hogy ki lehet a hibás, kinek volt érdeke, csak én lehetek a hibás, más nem. Akkor nem viszem el, csak hozzam el, másoljam le, mert ott féltem, hogy ne vegyék észre, hogy ellozni eltudnám, de azt vissza is kell lopni. Aztán inkább elolvastam, tudjam s még azt a számot is, dátumot is tudtam, de már elfelejtettem, mert az be volt iktatva a néptanácsnál s aztán onnan továbbítva fel a párt útján. Ennek a Balogh Gyurinak még nem volt belépési nyilatkozata, sorrendben a listán, 70-en felüli volt a sorrendben a beiratkozása, a nyilatkozatot adta. Mégis a kérés az volt, hogy ne ő legyen. Akármilyen gyűlés volt az alapításhoz, ő mindig a nép, a nép oldalán, úgy pártolta a népet. Támadta a vezetést, hogy a nép tapsolta őt, hogy azért választották meg már a társasban is elnöknek. Szállt szembe, de közben valahol a gyepelőnek mind a két ágát fogta.

1962 nyarán összevonják a Csíkfalva község öt településén megalakult kollektív gazdaságokat, létrejön a Nyárádszentmártoni Láng Kollektív Gazdaság. Erről előzőleg nem kérdezik meg a létező kollektívek tagjait, akik tapasztalhatják: megszavazhatják azt, amit fent eldöntenek.

Aztán márciusban, március vége lehetett, mert szép tavaszi nap volt, de nem volt hó. Hirdettek egy gyűlést az iskolában, mert a kultúrházat nem tudom, javították, mit csináltak az iskolába. Oda elmentem én is. Hát, mit adott az Isten, a gyűlés azért volt összehívva, hogy nem lehet külön gazdálkodni s a néptanács körében csak egy gazdaság létezik s szentmártoni központ, s ha kell, egyesülnek. Jaj, kell egyesülni. Kell egyesülnenek a faluk, Szentmárton s Jobbágyfalva s Vadad, mind egy központhoz. Aztán én közel

voltam az ajtóhoz, sirültem s kiléptem az ajtón s hova megyen, s hova megyen, kiabáltak ott elől valakik. Jövök vissza mindjárt. Hátra felé mentem el s átal a szomszédba, ott az iskolával, a templommal szemben s ki a kapunk s elmentem, hogy ne legyenek ott a szavazók között, akik megszavazzák. De úgyis meg kellett szavazni, egyesültek. Azután már annuláltak mindent, amit itt terveztek, mert Szentmártont dirigált, az ottani elnök s vezető tanácsot alakítottak.

A már működő kollektív gazdaságban a napi adminisztratív feladatok ellátására mégis őt hívták be. A hírneve megelőzte a kollektívbe való tényleges beállítását, majd elkísérte pályája során.

Én 1962. január 15-én álltam be. Nem akartam beállni, pedig jöttek rám, hogy állj be, hogy küldjünk el könyvelő iskolába. Kilyén Lajos bácsinak az idejében, ő volt a néptanácselnök, s Gálfalvi volt a titkár. S Kilyén Lajos nem ismert engem, mondta az embereknek, hogy-hogy nem ismerem én azt az embert, akiről szó van, mert javasoltak, hogy engem hívjanak és küldjenek el könyvelőségre. Hogy nem ismerem, pedig itt van a községben, aztán megismert. Javasolták a főkönyvelőnek, hogy hívasd fel azt a Sztrátya Domit, még hasznát veheted, azt mondja, mert járt itt nálam adót hajtani, s látta, hogy az adó nyugták s minden doszárba vannak fűzve, s kimutatást készített róla, s nem tudom mi. Aztán behívott, s az irodánál dolgoztam, ott is 5 évig. 4 évig ilyen kisebb rendű könyvelő, munkavédeéseket könyveltem. Tehát az 5-ik évben pedig ilyen merceológus volt a címe a funkciómnak. Merceológus, ilyen kereskedelmi áruszakértő. Én adtam át a sok vagon gabonát a bázáknak.

Egy későbbi beszélgetésben a megkeresésekről és a munkábaállásról, valamint a munkakörülményekről részletesebben mesél:

Ki volt osztva a szőlőhegy s aztán csináljad, amikor tudod s aztán dolgoztam a szőlővel s egy bácsi azt mondta, hogy azt üzenik Szent Mártonból, eridj fel. Kérdelem, hogy miért s nem tudja. Hát másnap jön, a brigádos s azt mondja ne azt üzenték, eridj fel az, hogyhíjákba. Hát én eddig nem jártam ott, egy magánházba volt, hát egy ilyenszerű ház, régi ház, tornác. [Az volt a kollektív központja.] Aztán a főkönyvelő. Bementem az irodába s kérdik, mi járatban van s nem is ismertek. Bal oldalt volt a könyvelő, szembeállt az elnök s odavalósi. [Már akkor Szakács volt?] Szakács Ernő volt Vadadba is a főkönyvelő. Kérdezi, hogy mi járatban van a bácsi s minden. Mondom, hogy Jobbágyfalváról jöttem s ki vagyok, s aztán valamiért hívtattak, mondok, s nem tudom, hogy ki hívatott, mondok. Megnéz jól, s jaj, igen maga az a Domi, akit emlegettek s mondok, én. Biztosan, mert nem szóltak. Na, jó s mi, s hogy, s mint s aztán lényegibe azt mondta, hogy aki volt az a Csalóka

Feri. [Szabó Feri.] Csalóka Feri az látta, hogy ezeket a doszárokat adóhajtáskor, amit emlegettem, hogy mit akarok s úgy felvette a lépést. Azt mondta a Szakács Ernőnek, hogy az ember hívd fel, ha szükség van, mert még hasznát veheted. Ezt a szót mondta nekem Szakács Ernő, hogy ezt a szót mondta neki. '62 tavaszán, hát lehetett olyan április, ilyesmi. Mondja, hogy ne, Jobbágyfalván nincs, aki a normákat könyvelje, s nem tudom-e a munkanapokat, s olyan hülyén van címezve, de őket elküldték könyvelő tanfolyamra, s amíg ő haza jönne, addig valaki kéne, helyettesítse s én vállalkozok, hogy folytatom. Mondom, nem ismerem a munkát, hogy mi a helyzet, de megpróbálom, hogy ha mondják, s nem tudom mi. Azt mondják könnyű, itt vagyunk s közösen dolgozunk. Egyelőre itthon, azt mondja, arra itt a székházban ahol volt a malom, s nem tudom mi. De hát itt csak a brigádosok. Naponta jött be, hogy ez a család s ez az ember ennyi s az-az ember annyi s akkor azt kellett napi összesítő is és havi összesítés. De hát naponta nem is kellett, mert a brigádosok vették számba s aztán úgy adták le. Lényegében a fisát is ők kellett volna, akkora nagy személyi fisa individuala volt. Van nekem nyomtatvány is belőle üresen, mert emléket elhoztam. Ők kellett volna kitöltésék. Milyen munkát végzett, trágyát hordott s szénát hordott, kapált, kaszált, mit kaszált, s nem tudom mi. Aztán azokat kellett összesíteni s utána készíteni a dokumenteket a bizonyos utánajárók kihozták, s mikor volt szabadidő akkor írtuk a névsort a gépen, a borderókot, a névsorokat, hogy azután arra töltjük ki arra a termenre vagy pénzre, ami fog következni, mert pénzosztás is volt négyszer, ötször egy esztendőben. Ahogy előleget vettek fel az államnak leszerződött terményekért, akkor az előlegből már osztottak három, négy lejt munkanapkor. Akinek volt odáig munkanap, s az már egy kicsit csalogató. [Tehát egy kicsit csalogató azért.] Csalogató volt, volt, aki 10 lejt, s aki állatgondozó volt, az többet s ki amenynyit dolgozott, az már kapott s aztán akkor reménykedett, na, aztán ahogy tudva, megint lesz s fizetik a gabonát, amit lehordunk, s abból. Így csalogatták a népet. Aztán azoknak készítettük az iratokat s volt mit dolgozni. Ott az irodán is elég sokan voltunk lényegiben. [Tehát maga akkor naponta járt fel Szentmártonba.] Naponta fel kellett járjak aztán Szentmártonba, egy héttig, kettőig itt s aztán két, három nap egyszer felmentem, s nem tudom. Aztán azután, minden nap fel kellett menjünk, mert régi volt a központ s ott kell dolgozni, s aztán akkor vettem egy biciklit. Addig nem volt biciklim se. Nem is tudtam biciklizni se, s vettem tiszta újat. Ilyen volt, hogy váltság, be a pénzt s nem tudom mi. Egy annyi volt, hogy vettem vele egy biciklit és ajtózarat olyan régi házunk van, olyan, mint a kapu egy olyan zárat.

A beállítását követő négy évben többször visszautasítja, hogy párttag legyen, kétszer küldik el, kétszer hívják vissza. Keresi a lehetőséget, hogy kiléphessen a kollektivistá-sorból, a belépés után alig több mint egy évvel, egy 1963. március 31-én kelt iratban kéri a vezetőséget, hogy engedélyezze ezt:

Kérés a „Láng” kollektív Gazdaság vezető Tanácsához
Nyárádszentmárton

Alulírott Sztrátya Domokos jobbágyfalvi lakos, a „Láng” Kollektív Gazdaság tagja tisztelettel köszöntöm a fent címzett Vezető Tanácsot és kérem szíveskedjék nevemre egy olyan értelmű igazolást kiállítani, melynek alapján más állami egységnél bármilyen munkát vállalhassak. Ezen kérésemet azzal indokolom, hogy a szocialista társadalom kebelében fel akarom használni azt az 5 (öt) középiskolai osztályomat, amelyet Marosvásárhelyen végeztem annak idején, és a bizonyítvány eredeti példányával tudom igazolni. Ehhez pedig minden jogot megad, sőt kötelez rá a R.N.K. Alkotmánya, amikor egyik szakaszában előírja, hogy mindenkinek igényei szerint és mindenkítől képességei szerint. A jelenben pedig – és valószínűleg a jövőben sem – a Kollektív Gazdaság kereteiben – legalábbis számomra teljesen ismeretlen okok miatt – egyáltalán nem használhatom fel még részben sem [sic!] ezt a nehéz körülmények között iskolapadban szerzett ifjú éveim fáradtságának eredményét. Köztudomású, hogy igényem nem nagyobb a létszükséglet minimumánál. Azt az elgondolást pedig, hogy annak megszerzésében – ha szerény körben is, de kellő irányba – képes volnék felhasználni végzett iskolámat, biztatóan igazolja az a tény, hogy a R.N.K. néphadserege egyik fegyveres egységének egyik legbizalmasabb osztályán végzett két évi irodai munkámat és abbéli egyenes eljárásomat több mint 10 (tíz) ízben jutalmazták. Köztük a rendfokozatokban való előléptetésekkel végül pedig a 67/16.08.54 számú „Certificat”-tal ellátott „Semn onorific gospodar de frunte” jelvényvel, mely jelenleg is a birtokomban van. Kérem vegyék figyelembe, hogy a mezőgazdasági munkák fokozott ütemű gépesítése úgyszólamra több munkakerőt tesz fölöslegessé, de addig is egy személy hiánya nem okozna akadályt a munkák jó menetében. Hinni szeretném, hogy a Vezető Tanács a fentieket magáévá téve és a lehetőségeket figyelembe véve hozza meg határozatát. Kérésemet megismételve, és annak kedvező formában történő elintézése reményében maradok elvtársi tisztelettel Sztrátya Domokos.

Erre válaszként a következő négy soros, géppel írt értesítést kapta:

Kollektív gazdaság Nyárádszentmárton Csíkfalva község Maros rajon Szám 509/1963 április 26.

Sztrátya Domokos Jobbágyfalva Válaszolva a gazdaságban beadott kérésére amelyben kéri az eltávozására szöllő [sic!] igazolást a vezetőtanács a kérést megvizsgálta ugyanakkor ilyen értelmű papírt a Rajoni Pártbizottság határozata értelmében nem tudunk kiadni.

Koll. Gazd. Elnöke Kocsis Gyula Főkönyvelő Szakács Ernő.

Kétszer küldik el a könyvelőségről – egyik alkalommal se azért, mert rosszul végzi a dolgát. Az, hogy nem lép be a pártba, elegendő ok már arra, hogy bizalmat-

lanok legyenek iránta. De egy „klerikális ügybe” is belekeveredik, bekerül a Szekuritáté látókörébe, és megfélemlítik.

Fel van készülve, hogy visszamegy „gyalogmunkásnak”, de a vezetőség, a Szekuritáté fenyegetései ellenére, úgy dönt, hogy szükség van a munkájára.

Aztán három hét telt el, s feljött a brigádos, hogy azt üzenik, hogy menjek fel. Nem mentem. Nem mentem. Másik nap az elnök küldött kézírásos felhívást, hogy Domi, légy szíves gyere fel, mert valamit kellene diktálnunk a részi munkádból. Az elnök keze írása volt, nem gépirás. Felmentem. [Kocsis Gyula?] Igen. Azt mondja akkor, hogy: „Azért hívattuk, mert ott van az asztal, a szék, ahol hagytad, s eridj, ülj le, s folytasd a munkát!” – így mutatott arra az iroda fele, ahol én voltam. Hát, ha mondják, akkor szívesen. Így jöttem el háromszor, negyedszer aztán végleg el a szövetkezethez, s nem is kéreztem senkitől, s nem is csináltam semmi olyant, hogy elküldjenek. Hanem értesültek, hogy a Domi hol van, a Domi miért nem jött. „Hát a tegnapi sem volt”, azt mondta az egyik, s hogy hát hol van. Akkor vették észre, hogy a szövetkezetnél vagyok. Egyelőre helyettesíteni. A segédkönyvelő helyett állított be a papné maga mellé. Aztán 1-2 hét múlva vástam [?] át a pénztárnoki pozícióba. Ott csináltak munkakönyvet, ott angazsáltak, s akkor kicsit oda rögződtem, ahhoz a szektorhoz.

Az első alkalommal tehát ő megy el, második alkalommal valóban elküldik, mert visszajön az iskolából az a Balogh Gyuri, akit a vezetőség eleve erre a munkakörre választott, és már nincs szükség helyettesítőre. Az érdemeinek az elismerése, hogy a „könyöklő munkás” korszakában történtek miatt „megjutalmazták”.

Hát akkor is, amikor Gyuri visszajött, s na átvette, s én kijöttem, november volt, kukoricaszedés, én másnap már ott voltam s válogattam a töröbúzát, az osztották a falunak a szekerekbe, s arra a borderóra osztották, amit én állítottam ki, s válogattuk s raktuk a zsákokba, Máté Mihály bá, az öreg volt az osztó idetéve, szentmártoni, s az nézte a borderót, s a szekérral küldte, ezt ide vigyed s azt oda vigyed, mi nem tudtuk, hogy kinek választjuk, s én ismertem a papírt, s messziről láttam, hogy hányadik oldal, melyik, s hogy s mint, akkor láttam úgy, s azokat a papírokat én állítottam össze, s akkor ha olyannak küldtük, mondtam, hogy tegyétek a vastagját! Került a sor az enyéme is, s mondom: tegyétek a vastagját, mert azon több a szem, s azt mondja az öreg is, na töltsetek még egy kosárral még rea, nem mondta, hogy kinek menjen, mert sorba voltak, na, úrfi, ez a tiéd, te könyöklő munkás voltál, úgy hívta, akik az irodán dolgoztak, könyöklő munkás. Ez a tiéd, eridj haza, rakjad le.

Nemsokára Balogh Gyuri előlépett, brigádos lett, és újra szükség volt valakire, aki a könyvelést végezze:

Akkor üzentek, hogy menjek fel, s felmentem, s beállítottak a régi helyemre, s akkor csinálom, ha megbíznak velem! S akkor megkezdődött a cséplés, aratás s cséplés, s akkor kísérő lettem, ilyen átadónak, vevőnek, mentem a karavánokkal, a gépkocsik egyéb felé jártak, s a szekerek, 10-15 szekér sorban, hordtuk a bázáshoz a sok búzát a cséplőgépektől egyenesen. Aztán Ernő kiadta nekem azt a rekapitulációs nyomtatványt, hogy minden nap este összesítettem mind az öt faluból a cséplés eredményét, s aztán annak a vámját, a 12 százalékot, legelőbb a vámot kiadni, az ne legyen hátralékba egy kiló se, s akkor a muncii SMT, a SMT díjat, s akkor azután a szerződést, a contractot. A füzetben még megvan, ennyi volt a contract s mennyi a muncii SMT. Aztán belejöttem, este összesítettem s reggel adtam le, mennyi ment le. Lényegében nem készítettem fel senki sem, hogy itt van ez a nyomtatvány, s most ezzel ezt csinálod s azzal azt csinálod, mint a szövetkezetnél a papné, ahogy legalább szóval indított el, hogy akkor a leltárhoz ez kell, hanem én rá kellett jöjjek, hogy legyen biztosítékom, hogy jól adom le, helyesen, hogy ne tudjanak belekötni, ne legyen téves. Voltak azok a fisa cumulativa,⁷⁶ táblék,⁷⁷ s akkor azokból kialakítottam, hogy melyik faluból mennyit vitték el, s akkor összesen a gazdaságból mennyi ment be, minden nap. Aztán vettem egy százlapos caiet studentescet,⁷⁸ s akkor elől címet is adtam neki, szótárból néztem ki, hogy merceologie, mert merceolog⁷⁹ posztban voltam téve, megnéztem szótárban s ott volt egy ilyen kifejezés, s akkor Ernő kacagta, hogy ez miféle, s nézze meg, a szótárban mit jelent. S aztán azután is sokszor emlegette. S akkor amikor jöttem el, abba vezettem fel, hogy ha akármikor akármit megkérdezik, ha elfelejtettem is, hát ilyen számú dokumenttel ekkor s ekkor ez vittük, mert vittük az erdőszentgyörgyi s a vásárhelyi bázáshoz⁸⁰ is, s melyiket hova vittük, annak mind nyoma kellett legyen. S aztán amikor leszereltem, akkor odaadtam a füzetet Ernőnek, na itt a Merceologie, ezt tanulmányozza, csináljon vele amit akar, ez már nekem nem kell. Vonalaztam összevissza, csináltam olyan kimutatásokat benne, a garanciáról nem tudom miket.

Feladatai, a megőrzött papírjai alapján

Mi is volt a feladata a kollektív-irodán? Valamelyes képet nyerhetünk erről, ha belapozunk abba az 5 kis iskolás füzetbe (vocabulary, azaz: szószedet), amelyek iratai között megmaradtak. Az 1963, 1964, 1966-os évekről vannak bennük feljegyzések, és kiderül, hogy keveset ült valójában az irodán, inkább „kocsikísérő” volt. Azaz van megbízva, hogy kövesse a szállításokat, és feljegyezze a szállított mennyi-

76 Összegző lap.

77 Táblázatok.

78 Diákfüzet.

79 Éruszakértés, áruszakértő.

80 Gabonalerakat.

ségeket, és például megadott táblázatok szerint kiszámítsa a gabona víztartalmat, meg a szárazanyag-mennyiséget, vagy ha árut vittek a piacra, akkor elszámoljon az árult mennyiség értékével. Például az egyik feljegyzés: „Umiditate⁸¹ 34%. Az egész mennyiséget külön kasba tettük száradás végett, átvétel nélkül. Következik, hogy kellő száradás után a bázának hivatalosan átadjuk.” Vagy „fa átvétel Gyergyóban”: minden szálát köböznék, és végül beírja a végeredményt. Vagy 1964. augusztus 20. dinnye-eladás, Sztrátya Domokos, Mihály Ilona, Szabó Irma, és ott az árulás eredménye: 1756,80 lej, meg még ehhez hozzáadva a költségek (vám, mérlegbérlet, és meg nem határozott célú összeg). 1963. július 30. és augusztus 21. között egy táblázatban naponta feljegyzi az állami alapra szerződött, leadott búzamennyiséget, ennek értékét, meg a kísérő dokumentum számát. Ehhez minden egyes szállítóeszköz, minden egyes út esetében a mért mennyiségből le kellett vonni a szállítóeszköz súlyát, ezekkel a ceruzával írt számításokkal van tele a fél füzet. A búzán kívül a „kukorica kötelezettség”, „árpa kötelezettség”, „zab”, „napraforgó”, „bab” táblázatok is ebben a füzetben vannak. 1963. október 1. és október 17. között naponta írja a kukorica-szállítás adatait: melyik faluból szállítják a raktárba, mivel szállítják (teherautók: „Molotov” és „Steagul”, meg a fogatosok nevei) és a mennyiségek, bruttó-tara-netto rubrikák szerint, meg a napi összesítés. Október 17-én Vadadból, október 21-én Jobbágyfalváról paszuly-szállítást jegyez fel.

Sajnos, csak az 1964-es évről vannak bejegyzések a gyűlésekről, melyeken részt vett. Ezek többfélék voltak: brigádgyűlések, a kollektív Vezető Tanácsának gyűlése, meg esetenként rajoni, tartományi kiküldöttekkel tartott gyűlés Nyárádszere-dában, amelyre őt küldték el, hogy jegyzeteljen és utólag beszámoljon az elhangzottakról. Mindebből nem nyerhető teljesebb kép arról, ami vele, körülötte történt, csupán bepillantathatunk a kollektív működésébe. 1964. március 10-én brigádgyűlést tartanak (az adatokból kikövetkeztethető, hogy minden település kollektív-brigádjának vezetőivel), több napirendi pont van, az első témája: „termény-szétosztás”. Táblázatokba foglalják, hogy milyen sarokszámokkal dolgoznak: a vadadi kollektivisták 49320 m/e-et⁸² teljesítettek, a szentmártoniak 59000-t, a csíkfalviak 39531-et, a jobbágyfalviak 48600-at. Valószínűnek tartom, hogy az előző (1963-as) év számairól van szó. A statisztika lebontja a teljesítményt településekre és területekre: például Vadadban hány munkaegységet teljesítettek a mezei brigádban, az állattenyésztésben, a zöldséges brigádban, a szőlőkezelő brigádban, az építőbrigádban, a melléküzemben, meg van egy „egyéb” rubrika is. Sajnos, a feljegyzés töredezett, nem áttekinthető. Van például „adminisztráció” rubrika, amely véleményem szerint a vezetők, szervezők (például a brigádosok) teljesítését kellene mutassa, de ez nincs kitöltve. A gyűlés második témája: „jelentés”, a harmadik: „vetések időszakára a vető személyek kijelölése”, a negyedik: „Szerszám javítás kérdése”, az ötödik: „Trágya kihordás. A kijárt állatok után a megszabott mennyiség kiadása kötelező. Ellen-

81 Nedvességtartalom.

82 Munkaegységet.

kezőleg pénzből lesz leadva. A többit takarmánnyal térítik meg.” A hatodik: „Az udvar rendbentartása az állatgondozókra lesz felosztva”.

1964. március 14.: román nyelvű gyűlés Nyárádszeredában tartományi kiküldöttekkel – sejtésem szerint az, amiről beszámolt, amikor a román nyelvtudásának a hasznáról beszélgettünk, ugyanis a téma: „a kollektív gazdaság alaptörvénye, a minta-alapszabályzat”, amelyet 1949-ben alkottak meg, és 1953-ban módosítottak. A bejegyzések első pontja: a tervek a kollektívben. Vannak az évi termelési tervek, ezeket lebontják operatív tervekre: ezek napi meg heti tevékenységeket foglalnak magukba. Ezen kívül van a távlati terv, ezt hosszabb időre, legalább 3 évre készítik, például az állattenyésztésben, és 3-5 évre a „mezei brigádoknál”. A második pont: a vezetők jövedelme (vagyis motiválása). Az elnök jövedelmének kiszámításakor „a mezőgazdasági területet és az állatlétszámot kell figyelembe venni”, és a többiek fizetése ehhez viszonyítható: a főkönyvelő fizetése 80%-a az elnökének, a segédkönyvelőé pedig a könyvelőének 80%-a. A terven felüli teljesítményért (például ha kukoricából 20-30%-kal teljesítik túl a tervet) pótljavadalmazás jár: „a brigádos is részesülhet ötven százalékkal több pótljavadalmazásban, ha a brigád túlteljesíti a tervet”, és ehhez viszonyítva: az elnök a brigádosénál 60%-kal több, a könyvelő pedig (ugye, ebben érdekelt valójában Domi bácsi) az elnökének 60%-a. A harmadik pont: a tagságra kiróható büntetések meg a kötelező alapok biztosítása. A vezetőség öt munkanap levonással büntetheti a vétkes tagokat. A kollektív rendelkeznie kell vetőmagalappal (az össztermék 2%-a például gabonából), takarmányalappal, az állóalapokhoz évente 10-12%-kal kell hozzájárulni, öregeknek az össztermék 2-4%-át kell kiosztani, és segélyalapot kell létrehozni, amiből az öregeket és a rászorulókat támogathatják. Ezek a javaslatok, a tényleges arányokat „a nagygyűlés hagyja jóvá”. A negyedik rész a vezetők kötelezettségeiről szól: „az elnöknek csak bizonyos ideig van joga az irodába ülni” (ennél többet erről nem ír). A brigádos „csoportvezetőket alkalmaz, irányítja és ellenőrzi azokat”, „a leltári tárgyakat ellenőrzi, kitünteti az élmunkásokat, kapcsolatot tart fent a traktor-brigádosokkal”, „megszervezi a külső nyilvántartást”, „egyszer tart gyűlést havonta”, és „állandóan a kollektív tagok között van”. A könyvelőt „a Vezető Tanács nevezi ki, jogai és kötelezettségei az Instrukcia-n keresztül és a minta alapszabályzatban” vannak benne, ő az, aki „figyelmezteti az elnököt a törvények áthágásakor, felel a leírt adatokért a szituációban, átveszi az aktákat, betartja a pénzügyi tervet, havonta pénztárt ellenőriz és a hiányosságokról értesíti a vezető tanácsot”. A vezetés része az Ellenőrző Bizottság is, ezt két évre választják. Ez a szerv „jelentést ad a nagygyűlésen, részt vesznek (a tagjai) a Vezető Tanács gyűlésein, négy kötelező ellenőrzést végez évente, havonta kasszavizsgát végez, ellenőrzi a munkaegység-nyilvántartást, ellenőrzi hogy a Vezető Tanács hogyan hajtja végre a nagygyűlés határozatait, és az ellenőrzés akkor törvényes, ha jelen van a bizottság legalább két tagja, egy Vezető Tanácsi tag, és az akit verifikálnak”. Ezután következtek a hozzászólások: Domi bácsi nem ezeket, hanem az ezekre adott válaszok közül kettőt jegyzett le: „a tanítóknak és tisztviselőknek, mivel nem kollektív tagok, nem jár nekik kerthelyiség”, valamint: „a pótljavadalmazást csoportonként kell bevezetni”. Legvégül pedig a tartományi kiküldött, Izsó elvtárs szól hozzá,

amint olvasható, beszél: „a nyilvántartás fontosságáról a brigádosok részéről”, meg hogy a brigádos „a munka minőségét értékeli”, és hogy „rokonizmus nem megengedhető, mindenkire érvényes a törvény”.

1964. április 10.: gyűlés (nem tudni, milyen szintű, kiknek a részvételével, valószínűleg „operatív vezetőségi”), a következő témákkal: április 11-én minden kollektivista menjen legelőpucolni, vasárnap „az összes fiatalok legelőpucolni a brigádosokkal”, „a bázától húsz mázsa borsót felhozni”, „2 nagyszeker Stiklivel⁸³ harminc darab süldőt Csíkfalváról levinni Jobbágyfalvára”, „Szász Ferenc a spenótot ne szedje ki, nem lesz szállítás”.

1964. május elsején vezető tanács gyűlés, a feljegyzések a következők: „Ebben az évben több kerthelység mozgatás nincs. Ilyen kérvényeket nem kell elfogadni senkitől.” Büntető intézkedések: „Török Vilmos ittasan 2 rudat tört el, 1 munkanap (levonás)”, „id. László János kéretlenül hordta a szalmát. 1 munkaegység plusz 200 kg szalmával be lesz terhelve 60 lej”, „Lógondozók 2-2 munkaegység, amiért sokkal több takarmányt etettek meg a lovakkal, mint amennyit az állattenyésztő brigádos kiszabott”.

Ott volt tehát évekig a vezetés közelébe, belelátott a döntésekbe, és tapasztalatairól így beszél:

Akiknek volt megfelelő protekciójuk, részt vettek a tervezésben az átalakulásban azoknak szabad kezük volt. Az lophatott, az vihetett, nem fogta meg senki, ha megfogta, az se volt baj. Jelenthették, mert nem büntették, de egy közönséges ember, ha az úton kapott elhullva egy cső törökbúzá, amikor szekerek vitték haza, ha felvette megbüntették érte, hogy miért vette fel s nem tudom. [Mit jelentett az, hogy büntetés? Pénzbüntetést?] Nem adtak pénzt öt munkanapjára. [Nem adtak jövedelmet nekik.] Tehát levonták a munkanapját büntetésből. Egy hétig, amit dolgozott, azt egy cső törökbúzáért képesek voltak elvenni, s ilyesmiért. Máskor egy munkanapot valamiért levágtak, ezt alkalmazták, aztán volt amikor. Persze, ha pénzért számolták a büntetést, akkor beírták, mint ami büntetés s mikor osztották a részese-dést, azt levonták. Így büntették meg, hogy levonták a munkadíjából azt a büntetést. Ez pedig nagyon sok esetben történt.

Kiderül azonban, hogy a saját körében ő is részese volt az annyira jellemző lopásoknak.

Kacsó Albival, Berekeresztúrról, kollegások voltunk, mert a Bázánál jöttünk össze a kollektív ideje alatt, ő is szállító volt s én is, aztán már barátoktunk, együtt loptunk! [nevet, derül] Aztán ezért ismerősök voltunk. [Hát ezt mire mondja, hogy együtt loptak? (viccesen kérdem)] Hát együtt feketéztünk amit lehetett s a Bázánál... S egyszer azt mondja nekem, hogy ez a fiú

83 Az egyik fogatos.

fel volt állva a felhércre,⁸⁴ amikor mérték, a miénk, az egyik rakodómunkásunk, fel volt állva amikor mérték a magáét! [Annyival több...] Hát egy nagy kemény embernek a súlya, az egy zsák búzának a súlya! Hát annyival többet mértek, amíg bent a mérleget állítottuk, ő fellépett a szekerre, s akkor lelépett s utána visszamértük az üres szekeret, s egy zsák búza súlya pluszba maradt, s akkor azt visszavettük. Csinálták ők, én tudni tudtam róla, de gyakorlatilag mondjuk kézbe soha nem vettem, ha csak lehetett effélét, de tudni tudtam róla, hogy feketéznek a végtelenségig. Ez a Bázánál volt, ügyfele voltunk a Bázának a kollektív részéről, aztán így oda hordtuk, jó ismerősök lettünk a Bázásokkal. Volt egy Szabó Sándor bázafőnök, odavaló volt, szeredai, akkor két odavalósi, egy szeredai Fülöp Karcsi, s akkor demeterfalvi, miféle Marci bácsi, Siklódi, a két raktáros, azok mérték. Én is bent voltam a mérlegházban, együtt mértük, ő húzta, nézte, jól van a mérleg, jegyezte név szerint a fogatost, bruttó, bruttó, bruttó, akkor leüresítettük, s akkor visszamértük a szekereket, kocsit megint, két noteszem is van vele, nettó, nettó, nettó, s akkor kivontam, nettóban ennyi, nettóban annyi, s az egész szállítmány öt, hat vagy tíz szekér összesen ennyi, ő is jegyezte, annyi, egyeztettük. [Amikor a kollektív udvaráról kimentek, akkor is megmérték, s az rajta volt a menetlevélen, s a Bázánál is megmérték, s azzal kellett találgon.] Hát volt differencia, volt. Az elején telefonáltunk fel, mert volt eset, hogy hetven kiló mérlegdifferencia volt, lehet, hogy az ők mérlegük egy kicsit meg is volt, ezt csak elgondolom, kicsit mesterkedve, hogy kicsit kevesebbet mérjen, de... [Szóval a mérleget mindig emberek állítják be?] Hát emberek állítják bé, de azért mikor megérkezett, minden, na jöjjön bé, intettek, s akkor a mérleget tároltuk le, úgy hívták, tároltuk le, s felcsattintotta, na jöhet rea, de az csak annyiból telik, hogy az ember csak ide pillant, s csak a végén elcsavar egy annyit, s az már teszen valamit. Volt úgy, hogy hetven kiló differencia volt, s telefonáltam fel, s a raktárossal beszéltem, Marci bácsival, s ez baj, s lássuk meg hogy mi a helyzet, s a kapta a telefont s telefonált Szentmártonba az irodába, s éppen Szakács Ernő vette fel a telefont, s mondja, hogy itt vannak az emberei, hoztak valami szállítmányt, s van hetven kiló mérlegdifferencia, mínuszban, s aggódnak, hogy mi lesz a helyzet, s mi így s mi úgy. S Ernő azt mondta, ott van a mi emberünk, megbízottunk, s az látja s tudja hogy van, s avval intézzék el! Hát az a megbízott én voltam. Aztán itt ennyi, pontosan mértük, s annyiról állítottak ki aktát, amennyit mértünk. Hát itt a cséplőgépnél kicsi mérlegen mérték, három négy zsákot egyszerre, s raktuk, három négy zsákot, s raktuk, s ott nagy tömegben, hát mérlegkülönbség van s szokott lenni.

Domi bácsi az 1962-es és az 1963-as, kollektívben eltöltött esztendő jövedelméről nem őrzött meg feljegyzéseket, de megvan az 1964-es, 1965-ös és 1966-os ösz-

84 A szekér tengelyének végére.

szegzés. Ezek szerint 1964-ben összesen 281 munkanapot (az elszámolásban: m/e, azaz munkanap-egység), bátyja Péter pedig 114-et teljesített, tehát kettejüknek az éves javadalmazását 295 munkanap után számították. Ez úgy jött ki, amint a részletes kimutatásból megállapítható, hogy „Sztrátya Domokos teljesítve 288,50 m/e, leütve: bakternek 4,20, iskola építése 1,50, temetkezésre 1., villanypóznára 0,80, évvégi elszámolásra maradt 281 m/e.” „Sztrátya Péter teljesítve 116,80 m/e, leütve: temetkezésre 1,00, iskola építésre 1,50, évvégi elszámolásra maradt 114 m/e.” Az év során háromszor (III. 31, VI. 30., IX. 30.) kaptak előleget, meg december 31-én volt az elszámolás: munkanaponként 9 lejt „osztottak”, vagyis Domokos összesen 2529 lejt, bátyja, Péter 1026 lejt kapott, összesen tehát 3555 lejt volt a jövedelmük. A harmadik családtag, édesanyja nem volt kollektivistá. Emellett kaptak 790 kg búzát (munkanaponként 2 kg-ot), 1975 kg csöves kukoricát (munkanaponként 5 kg-ot), 118 kg árpát (munkanaponként 0,30 kg-ot), burgonyát 448 kg-ot (IX. 30-ig számítva 343 munkanapra 1 kg, plusz tavalyról elmaradt 105 kg), búzaszalmát 1185 kg-ot (munkanaponként 3 kg-ot), szénát 1382 kg-ot (munkanaponként 3 kg-ot), szőlőt bort 355,5 litret (munkanaponként 0,90 litret), meg cukrot 19,75 kg-ot (munkanaponként 0,05 kg-ot), diót 3,95 kg-ot (munkanaponként 0,01 kg-ot), szőlőt „oltott állani valót” 68,60 kg-ot (munkanaponként 0,20 kg, de csak az osztásig megvalósított 343 munkanap után), „nova szőlőt” 515 kg-ot (ugyanígy: munkanaponként 1,5 kg-ot). Burgonyát csak „prémiumnak” kaptak 50 kg-ot. Az özvegy, idős édesanyja „segély”-t kapott a kollektívtól. Ez ebben az évben a következő tételekből állott: búza 50 kg, burgonya 50 kg, kukorica (csöves) 100 kg, oltott szőlő 10 kg, nova must 20 liter, cukor 1 kg, pénz 100 lej.

1965-ben Domokos a könyvelésben dolgozott, és ezért havonta 33 m/e-et, összesen 396-ot kapott, meg 10 m/e régiség is járt neki, ebből levontak 2 m/e-et, maradt 406, Péternek 114 m/e-e volt, tehát kettejüknek összesen 518. Anélkül, hogy részletezném, csak a végeredményeket írom: az éves munkáért 5722 lejt, 1036 kg búzát, 1554 kg kukoricát, 259 kg zabot, 622 kg szőlőt, 20,73 kg cukrot, 7,77 kg diót kaptak, meg 110 kg burgonyát prémiumnak. Édesanyjuk nagyjából ugyanazt a „segélyt” kapta, csak „30 kg nova szőlő helyett 3 liter pálinkát”.

Az 1966-os bejegyzés azzal kezdődik, hogy „Nyugdíj-hozzájárulás: a nyugdíjba személyenként havonta 5-5 lejt visszafizettünk, az utolsó negyedévre 15-15 lejt nyugta nélkül. Tehát erre az évre, 1966-ra a 60-60 lejes hozzájárulás ki van fizetve.” Domokos ebben az évben január 1. – április 1. között könyvelésben dolgozott, június 1. – december 31. között „merceolog” volt, összesen, a levonások után, 327 m/e-t, Péter 131 m/e-t teljesített, tehát a jövedelmüket 458 munkaegységre számolhatták. Domokos 3032, Péter 1180 lejt kapott, ez összesen 4212 lejt. Búzát 1099, kukoricát 916, zabot 229, búzaszalmát 1532, szénát 1374, cukorból 13,74, dióból 3,20 kilogrammot kaptak, szőlőt, bort ebben az évben nem osztottak, burgonyát valószínűleg igen, de ez nem szerepel a feljegyzésben. Péter kapott prémiumba 473 kg sarjúherét. Édesanyjuk „segélybe” ebben az évben búzát 60, kukoricát (csöves) 60, szőlőt 2 kilogrammot kapott.

Mindennapok a kollektívben

A beszélgetéseinkben elsősorban az életútja volt a téma, maga a kollektív mint a vidéki átalakulás jellemző helyszíne, helyzete, társadalmi környezete, csak másodlagosan, a háttérben volt jelen. De sor került arra is, hogy egyik beszélgetésünknek a kollektivista élet mindennapjairól több minden kiderüljön.

’63-ban akkor megint tavaszon visszalicitáltak, úgy, hogy na. De azt mondták, hogy. 63-ban pont akkor is, nem tudom kint dolgoztam, nem tudom, a brigádba. Hanem amikor kezdődött a cséplés s kellett szállítsák az, hogy híjakat, kellett egy komoly kíséző, aki kíséri a szállítmányokat s átvegye itt a mérést s a vágánynál leadja. Gabonát s mindent. Aztán Szakács Ernő azt mondta, hogy ő szolt Gyula bácsinak, az elnöknek, hogy ne, s hívjuk, s nem tudom mi. [Szóval, hogy ilyen volt, ha kellett kint volt, s ha kellett behívták.] Mint ahogy volt egy színdarab, a Sári bíró. Tartják az eszét, s ha kell, előveszik s Sári bíró, bum, bum, bum. Engem is úgy tartottak, mikor kell, előveszik. Aztán menjek, s kísérem s leszállítottam rengeteg sok gabonát. Abban az esztendőben, ha jól tudom 41 vagon búzája termett Jobbágyfalvának, 41 vagonnal. Többet soha annyi nem termett. Egyszer volt még 23 vagonnal s azután még 23-at se érte el, de volt olyan esztendő, amikor 10-en is alul volt, vagonszámra számolva. Aztán úgy hordtam le a gabonát s adtam átall, s nem tudom mi. Aztán így belejöttem az elszámolásokba s vezettem egy táblázatot, amibe esténként belevezettem örökké a dolgokat, s minden nap adtam le a könyvelőségnek. Azt könyvelték le, ami már le volt adva s bizonyíték volt róla. Aztán, hogy mi volt raktáron, az nem volt lekönyvelve sohasem, hanem amit már el volt téve s átvette valaki, azokat lekönyvelték. [Ha jól értem, volt a termés a földeken, azt bevitték a raktárba s utána pedig leadták és a papíron mindig az volt. Se ami a földeken, se ami a raktárba volt, az papíron nem volt. Azt nem lehetett tudni, hogy mennyi.] Igen. Persze, de amit levittünk, azt nem is vittük a raktárba, hanem egyenesen a cséplőgéptől volt. A cséplőgéptől én átvettem ennyit, tehát ez a gép ennyit cséplelt. [Tehát a cséplőgépnél mérleg volt.] Mérleg volt s ott nézés alapján vettem átall, a raktárnál pedig agróba mértük s így mérleggel, járművel együtt. Aztán megmondtam előre, tudták is, hogy kicsi mérleg differencia van. Itt is vagy bőven méri, vagy szűken s egybemérik s nagy mérleg, másként mér, s nem tudom mi. Aztán volt úgy, hogy 70-80 kilóval vagy 100 kiló különbség. [Az a mérlegtől függött vagy a mérlegkezelőtől?] Lényegében a mérlegtől függött. Nem volt pontosan mérve, hát egy kicsit reá hagyunk itt is vagy ne szűkön, a másikat tovább hagyjuk. Mikor a nagy mérleg csak egy helybe, egy ennyire billeg, az már sok kilót kitesz. Aztán sokszor telefonáltam fel, Szentmártonba, hogy kérem lejötteink egy rakománnyal s 70 kiló különbség van, s annyival kevesebbet mér a nagy mérleg. Átadjam, vagy ne adjam át? [Elvégre kinek a kára.] Lényegében ezt könyvelték le, amit én ott lemértem. Te-

lefonált egy alkalommal be a bázának a főnöke, Szabó Sándor nevezetű bácsi volt. Azt mondták felülről, hogy ott van a megbízottunk, nézze meg a mérleget, s ahogy ő elszámolja, úgy vegyék, át s nem tudom mi. De aztán hozott ez egy kicsi merészséget s egy kicsi valamit nekem, hogy meg vagyunk bízva s aztán úgy vegye át, amit kell. Akkor egész őszön zabot, árpát, napraforgót, krumplit leszállítottuk. Be Vásárhelyre a krumplit, az CLF-hez.⁸⁵ Bevittünk egy kocsi krumplit, elirányították valamelyik kaszárnyára s vigyük, oda s oda szállítsuk le. Aztán ők intették, de azért én rendeztem s a másikat valamilyen üzlethez s ide s oda. Legutoljára, amikor eljöttem onnan, az már '67-ben volt. 19, illetve 1900 kiló paszulyt, tiszta, fehér paszulyt. [Szemes, fejtett?] Szemes fehér paszuly, zsákba, Vásárhelyre. Meglaborálták s minden, hát kukac is volt benne. Találtunk egy kukacot benne és nem akarták átvenni. Elküldtek azzal is valahova, oda egy kaszárnyához, hogy adjuk át ott. Nem vették át s a másikhöz nem vették. Aztán csak visszakerültünk a bázához s ott egy külön helyiségbe ürítettük le, ahol el fogják gázosítani. [Igen, s akkor elpusztulnak.] Használhatóvá teszik. Aztán én közben leszereltem, eljöttem egyéb munkára a szövetkezethez, mert, hogy mi lett a sorsa annak a 19 mázsa paszulynak. Az egy tekintélyes dolog, nem, mint a gabona. Egyszer megkérdeztem volt Szakács Ernőtől, hogy vajon mi lett a sorsa annak a rakomány paszulynak. Ő nem tudja, nem tud róla. Minden akta nélkül ott kellett hagyni, mert nem vették át papíron s minden. Rakjuk le s hagyjuk ott, aztán ők elintézik. Aztán, hogy mi lett a sorsa azt nem tudta még a jósasszony se megmondani. [Akkor '63 tavaszától maga '67-ig ezt folyamatosan csinálta. Tehát kísérő volt s könyvelő volt.] '63-ban voltam kísérő az évnek a második felében, azután könyvelő voltam '66-ig. '66-ban létrehoztak egy olyan merceológ, azt volt a posztnak a neve. Tehát az is lényegében, nekem volt szótáram s megnéztem, román-magyar szótárban, hogy merceológ s az ilyen átadó. [Áruszakértő.] Áruszakértő, igen, úgy is neveztek meg egyszer, amikor a fákat voltam átvenni, szállítmányokat Gyergyóba, ahova szállítottam le a rönkfákat. Vagy 150 köbmétert a gyergyószentmiklósi CAP-tól vették, építkezésre, istállóépítkezésre. Jött az áruszakértő azt mondják, s nem tudom. Hát volt köbtáblám, valahova úgy eltettem, én annyit kerestem, hogy hol van s nem kaptam meg. Megvolt a köbtábla s csak olvastuk ki, mennyi méter hosszú s mértük a vastagságot s aztán szállítottam onnan, a szentmiklósi, IRTA-nak⁸⁶ nevezték. Onnan vettem ki kocsit olyan utánfutóval s aztán hoztuk ide, Vadadba, Szentmártonba s Jobbágyfalvára istálló gerendáknak, s affélének, 150 köbméter fát. Akkor ilyen minden féle utazásért. Volt olyan eset, hogy Szeredából nem tudták fogadni, nem volt hely a gabonának. Ideiglenesen vittük a bázához Erdőszentgyörgyre. Ott valamilyen Császár bácsinak hívták a főnököt. Oda is

85 CLF: Centrul de Legume si Fructe – Gyümölcs és Zöldség Központ.

86 IRTA: Intreprinderea Regională de Transport Auto – Tartományi Autószállítási Vállalat.

vittünk, sokszor, szóval több szállítmányt. [Na, ezt akartam kérdezni, hogy mivel szállította ezt? Szekérrel?] Dehogy. Autóval. [Tehát, akkor már '62-ben, már autó volt. Sofőr volt, autó volt.] Ide Szeredába szekérrel, pláne innen. Hanem aztán Vadasból vagy Szentmártonból. Onnan is jöttek szekerek, mert a vadasi gazdaságnak, amíg egyedül volt, volt egy kisebb kocsija, a Molotov. Volt egy Steagul Roșu, Szentmártonnak. Csak ez a két kocsit volt. Aztán voltak remorkák. Aztán a szekerek karavánba, mint a mentünk egyszerre öt, hat, tíz szekér. Naponta kétszer, háromszor fordultak. Aztán mértük le s rakodtunk le s minden. Úgy, hogy nagyon sokat dolgozott a nép s annyi volt a munka akkoriban, az egész határ meg volt dolgozva s még jól termettek a földek. Sok volt a gabona s a munkaerő, mondjuk nem is volt meg az a munkaerő arra, amire kellett. Rohamosan kellett, amikor annak az ideje volt, kellett csinálni ezt a szállítmányokat. Kelltt zsákolókat tenni, segíteni, írítani a szekereket s rakodni. Mondom, ha megfizetik én is segítetek, mert engem fizettek, de kicsi volt az. Mondjuk adtak egy munkanapot s még 21,25-öt, valami ilyesmit azért az elszámolásokért vagy miért. Aztán mondom, én is segítetek, mert így is, úgy is, amikor látom, hogy a szomszéd hordja, hát oda kell álljak én is segíteni, ha egyéb nem, a szekérről leadni vagy valami, de nem ezek a kicsi apró zsákok voltak, mint most, amik ezek most a műtrágyás zsákok, hanem a kilencvenötötől, százöt kilóig, azok a régi cukros csihányzsákok. Akkora volt, hogy kettőből lett volna, egy szalmazsák egy ágyba s nem tudom mi. [Azt ki tudta emelgetni?] Az emberek. [Ketten?] Hát úgy, hogy egy felállott a szekérré, s valahogy felbillegtette a szekérnek a derekára, így hosszúra. Én azon az őszön két lajbit szaggattam le a hátamról, annyit segítettem zsákolni. Két nagy lajbi ment tönkre. Azért vettük fel, hogy mégis ne az ingre vegyük a zsákot. Úgy hordtuk be a raktárba. Deszkára voltak szegezve a lépcsők s fel a tetejére s minél fennebb, minél tovább. Úgy vittük azt a 90, 105 kilós teli zsákokat, hogy mese nem volt. Ott nem lehetett két ember menjen be a lépcsőn. Két lépcső volt, hogy hamarabb menjen, többen tudják egyszerre vinni, mert másfelőliről is jöttek. Mindenki ide vitte, hát ott mások is voltak, nem csak mi. Kelltt a hely. [Amikor valakinek saját termése van, saját földjéről, akkor ő szépen úgy, ahogy gondolja, takarékosan, minden szemet megnéz, összeseper, beviszi s elraktározza. Egy ilyen helyen, mint a kollektív, első pillanattól kezdve mit jelentett az, hogy veszteség? Meglyukadt egy zsák, nem separték össze. Hát volt-e veszteség, ezt kérdem.] Óriási volt a veszteség, óriási volt a veszteség. Volt ott többek között egy Virág valaminek hívták, egy mérnök, ő volt itt egy időben, de akkor még vastagokba hordták s rakták be. Cséplőgép működött s minden s nagy volt a mozgás s odament a mérnök úr s mondja, hogy hát: emberek, hát ez miféle dolog, hát ez meddig megy így, meddig lesz ez így? Én nem voltam jelen, csak úgy mondták el. Ez a Fazekas Mihály, akit emlegettem, ott volt, s amikor a mérnök befejezte a mondókáját, azt mondja: mérnök úr, tetszik tudni meddig, lesz így? Addig lesz így, amíg így lesz. Ad-

dig lesz így, amíg így lesz, azt mondja. Azzal elment Mihály bácsi. Úgy megmondta. [Jó. Ez az egyik, tehát a pazarlás. Mindig, ahogy mondta maga is, vagy több lett, vagy kevesebb lett. Az egyik mérleg így mért, a másik mérleg meg úgy mért. Akkor arra kellett ügyelni, hogy papíron minden rendbe talájon. Ezt a múltkor is mondta.] Kellett találjon papíron, papíron talált. A végleges papírra azt vették fel, amit átvett az állam, nem azt, amit itten kímért a gép mellett az ellenőr, a brigádos, vagy valaki. Hanem azt, amit én átadtam. [Akkor én azt kérdelem, hogy ha ennyi pazarlás volt, akkor volt-e olyan, hogy valaki a zsebét, a zsákot, a csizmáját megtöltötte gabonával, s azzal elment.] Elment. Hát, ha sikerült elmenni, akkor jó volt. [De mit jelent az, hogy sikerült?] Hát, úgy, hogy ha nem fogták el. [Kellett legyen egy főnök, aki félrenézett, vagy egy főnök, aki nem volt ott.] Hát nem volt ott, nem nézte, nem ügyelte, nem kereste az ilyen kisebb dolgokat senki. De, az nem onnan töltötte, ami már le volt mérve s átadva, hanem abból, ami maradt. [Hát a földnél volt, ahol nem mérte senki. Akkor beszállították a raktárba, ott se mérte senki, s amikor átadták, csak akkor mérték. Tehát volt két olyan helyzet, amikor aki hozzáfért, az vett.] Aztán azt nem nézte meg senki. Nagyobb tételbe csak az vitte, akinek volt olyan protekciója. [Tehát kis tételben mondhatni, hogy mindenki vitte.] Mindenki vitt, mert meg is mondták. Volt egy olyan közmondás, hogy kollektív kincses bánya, s aki nem lop, az megbánja. Aztán ki ahogy tudott, úgy lopott. A kicsik kisebbet s a nagyobbak nagyobbat. Van s volt tudomásom róla. Például a változások. De, még nem volt meg a változás s azelőtt mi jártam a munkámat. Volt eset, hogy a zöldegekből vittek egy kocsi káposztát ide, oda, bárhova. Zöldeges volt itt a téren, a gyár környékén a két víz között. Aztán Kösztvényesen is létrejött, hoztak egy akadályt s volt egy kicsi törpe kollektív elnök, odavalósi volt, Bereczki Balázs. A remetei gazdaságnak volt az elnöke s ott volt a főnök s a felesége a raktáros. Innen Kocsis Gyula s Máté Misi s az elnök, a zöldeges brigádos, vittek fel egy kocsi káposztát. Ott akkorácska mérleg volt a gazdaságba, hogy kocsival együtt nem tudták megmérni. Hát, hogy mérjék meg, ömlesztve volt a káposzta, persze nem zsákokban. Kollégák, elnököknek a felesége volt s őt is az elnök viszi, hát nem lehet kétséges egyik a másikhoz. 4 ezer kiló van rajta, azt mondták ezek 40 mázsa káposzta. Nekem Bereczki Balázs, ő mondta el, szenvedő alany volt s azt mondta 40 mázsa, hát át vette a feleségem. Lerakta s adta is, de külön kapták. Számolta el, hogy mennyi van. Hajszálra 30 mázsa, 3000 kiló volt. Hát persze a kicsi kocsival volt, de csak 3000 kiló volt s azt mondja, így jártak el velem szembe, pedig én kicseréltem Gyulának a tehenét, innen a gazdaságból. Egy olyan tehen, amelyiknek párja nem volt a környéken. Így hálálta meg, tehát ők egymást is becsapták, egymást is megcsalták. [Ha én jól értem, akkor ők 4000-re megkapták kifizetve az árát. De volt akkor 1000 kiló különbség, de a pénz, ami plusz volt, az kié volt?] Ők megkapták s a másiknak annyi hiánya volt. Annyit fizetett rá, kárral maradt, mese nincs. Elpanaszolta Balázs ne-

kem az egészet. Hát annyi volt az egész, hogy onnan táplálták a megyét. De hány ilyen gazdaság volt kereken körül. Számtalanszor jöttek oda a kicsi kocsik a raktárba s rakodtak. Ott volt a drága sok szőlő, annyi bor a pincében, nagy hordók össze voltak gyűjtve szőlős gazdától, honnan, honnan. Finom borok. Úgy táplálkoztak akkor az elől járók, a szekusok s a milicek s tudom is én. Aki egyszer az állam fenntartó közegbe tartozott, azok úgy éltek, mint a hal a vízben, pénz nélkül. Pénz nélkül, mert az, ami le volt töltve a raktárba, nem volt soha elkönyvelve, úgy ahogy ott volt. Valamennyi le volt. [Azért ha van egy kollektív udvar, akkor ott mindig van egy mérlegház, amibe beviszik, kiviszik. Az elején volt csak ilyen, hogy nem volt mérleg azért a raktárba.] Én az elején próbáltam, pont az igazságérzet jön ki. Próbáltam, amikor a brigádosok leadták, az elején fogatokkal kaszáltattak, két fogat szántott ennyi s annyi hektárt s nem tudom mi. Akkor valaki jön, hogy melyiknek mennyi normát, ki adja a 10 hektárnak, vagy többet ad, vagy kevesebbet, vagy valami. Azokat mind ki akartam igazítani s azt mondták ne foglalkozzak azzal, ahogy leadták, úgy. Ha a brigádos írt nekem potyára valamit vagy valakinek, azt én be kellett írjam oda. Hogy Ceaușescu jött valahonnan Szovátán keresztül, s ott ment Remetétől Régen felé. Nyáron, szénázó időben, nagy melegben. Itthon munkája volt a népnek, mentek volna normába, mezőre, nem akartak menni ki. Toborozták a népet, hogy kell menni, tapsolni. Tapsoljon végig az úton. Nem akartak menni a népek s a brigádos azt mondta, 2 normát adok személyenként, csak gyertek el. Ha megadod, elmegyünk. Hát aztán délután 2 órakor elvitték kocsival, fel oda messze, hazahozták őket. 2 normát megkapták, nem tudom hány asszony itt. [A brigádos is jól járt, mert a megyénél megdicsérték.] Felvitte a sok népet s ott megkapták a napszámot, nem kellett kétszer kapálni.